

Kimmins High School

Founded 1898

This school is run by the Bible and Medical Missionary Fellowship for children of all communities It is mainly a boarding school but some day - scholars are accepted

The children are trained for the Senior Cambridge Examination for Bombay State art Examination and Music Examinations

The boarding department of 145 children is carefully supervised and much stress is laid on games of all kinds

Personal attention by well qualified staff

મેસર્સ નરસયા સોમયા ડોસ્ટી

એન્ડ સન્સ.

હાઉસ એજન્ટ

અનાજ, કાગિયાલુ અને ઘરગથ્થુ વસ્તુઓના વેપારી
ઈર્નિચર, અને બીજાં મામાન ભાડેથી આપનાર.

મહાબળેશ્વર (ફોન નં ૩૭.)

RITZ HOTEL

MAHABALESHWAR

Phone : 35

1. Situated on hillock at highest point & commanding unique delightful scenic view.
2. Comfortable Bungalow type accomodation.
3. Airy Rooms fully furnished & electrified with attached bath & verandah.
4. Courteous efficient service.
5. Excellent Indian/Western cuisine.
6. Special arrangement for Study groups Conferences, & Film Units going for shooting.

Reservation facilities at Bombay office also.

Chateau Windsor Guest House

46, Churchgate Street, Bombay-1.

Phone : 240914 & 241733

હુમની શોધીની ટોટી, હરેક જાતના રંગબેરંગી

ખાદ્ય, સામકલ પાલ્લવ દરુખ અને

રખ્ખરની ખીજ ખનાવટો માટે...

કાલે રખ્ખર વર્કસ

બહેરામજી મેન્ડન

કિરોઝસાહ મહેતા રોડ,

મુંબઈ ૧.

સેક્રેટરીએટ

મુખર્ષી ૧, ૨૭ -૪-૧૯૫૪

મુખ્ય પ્રધાન

ગવર્નમેન્ટ ઓફ બેંગલોર.

પચ્ચીની મદાખજેશ્વર ગાઈડની બીજી આવૃત્તિ
ખસાર પડે છે ભાઈ સારાભાઈએ આ પુસ્તક પાછળ
મારી મહેનત કરી છે પહેલા આપણે ત્યાં લોકો યાત્રાના
જુદાને વાળા પ્રવાસો ખેડતા અને આપણી મસ્કૃતિને
વારસો દેશના જુદા જુદા ભાગોમાં પ્રચારતા હવે રેલ્વે
તથા વિમાનના સાધન ચતા લોકો હવા ખાવા તેમજ
પર્યટન કરવા માટે જુદા જુદા નામાઝિત યજોએ જામ
છે ત્યાં જનારાઓને માહિતી માટે આ પુસ્તક ઠીક
ઉપયોગી થશે એવું હું માનું છું .

1

મોતારજીભાઈ દેસાઈ

અનુક્રમાંક	પાન
પ્રસામનું આકર્ષણ	૧
જૂનો અને નવો માર્ગ	૫
શ્રી ક્ષેત્ર મહામજેશ્વર	૧૫
શિવાજી મહારાજ	૨૪
પ્રતાપગઢ	૩૬
અગ્નિની પસંદગી	૪૭
ફરવાના રથગેા અને પોષ્ટિસ	૫૬
સરોવર પર	૭૨
અહીં તો ઉનાળામા જ રહેવાય ?	૮૦
મહામજેશ્વરની વર્ષાઋતુ	૮૨
મહામજેશ્વરની આમોહવા અને પાણી	૮૩
મહામજેશ્વરની વનરપતિ અને તેના ગુણ ધર્મ	૮૫
મહામજેશ્વરનું મધ	૯૦
* પ્રવામીઓને જાણવા જેવું	૯૨
શિવાજી મહારાજનું સ્મારક	૯૫
પચ્ચત્તી	૯૭

‘પંચગની મહાખજેશ્વર ગાઈડ’ વિષે મળેલા કે/લાક અભિપ્રાય

મુંબઈ, ૧૪-૧૨-૫૦

સારાભાઈ ચોકસીની પંચગની મહાખજેશ્વર ગાઈડ હું જોઈ ગયો છું. પ્રવાસીઓને તે અતિ ઉપયોગિ પુસ્તક થઈ પડશે એટલું જ નહિ પણ તે વાંચીને વધુ પ્રવાસ કરવા પ્રેરાશે, આપણી પામે મહાખજેશ્વર અને માથેરાન એ બે હિંચ સ્ટેશનો છે. અને આ બે રમણિય પ્રદેશોનો આપણા દોડાએ બને એટલો લાભ ઉઘાડવો જોઈએ.

સર કવસજી જહાંગીર

નાથુ પ્રધાન

ગવનમેન્ટ ઓફ બોમ્બે

સેક્રટરીએટ

મિય લાઇ સારાભાઈ.

તમારો તા. ૬-૭-૫૦ નો પત્ર મળ્યો. તમે મોકલાવેલ ‘પંચગની મહાખજેશ્વર ગાઈડ’ વાચના તે પણ ઉપયોગી પુસ્તક જણાયું. હવે તો પંચગની અને મહાખજેશ્વર થયેલી મોટી સંખ્યમાં પ્રવાસીઓ જતા હોઈ ખાસ કરીને ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થએલ તમારું પુસ્તક ખરેખર પુષ્કળ અગત્યનું અને પ્રવાસીઓ માટે પણ ઉપયોગી છે.

તમારો,

વૈકુંઠ લ. મહેતા

પંચગોની-મહાગજેશ્વરની હવા ખાવાના રચના તરીકેની ખ્યાલિ કંઈ નહીં નથી. ત્યાં અનેક લોકો સફરે ને સહેજગાહે ઉપડે છે. ધણુ અગત્યના હોવાથી જોઈએ તેરી દમસરની મજા માણુી શકના નથી. તેવાઓના માર્ગદર્શન માટે અને ત્યાંની અદ્ભુત પ્રકૃતિનાં દૃશ્યગમ દર્શન માણુવામાં મદદરૂપ થાય એવા ઉદ્દેશથી રચાયેલી આ કૃતિ મળની છે. તેમા આટ'પેપર પર આપેલી કેટલીક અગત્યની તસવીરો ગ્રંથની ઉપયોગિતામાં વધારો કરે છે. ફોની રસમય છે, અને કચન રપ૫૨ તથા - કજામય છે. તેથી વાંચવામાં પણ મજા પડે છે. અને હેવટ મુળ ટેતુ માહિતી આપવાનો છે તે માહિતી તો છેજ. વળી પ્રવાસ વર્ણનનાં નિર્ગદાત્મક નરી શુષ્કતાથી પણ આ ગ્રંથ અવિષ્ક છે તે જામત પણ ગુણુ પક્ષે ગણાય.

‘જન્મભુમિ’

આ ગાઈડ વિષે

મહાબળેશ્વર પંચગની ગાઈડની આ ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રગટ કરતાં આનંદ થાય છે. વચમાં દોઢ વર્ષ પૂર્વ આફ્રિકામાં ગાળ્યો અને ત્યાંથી આવીને બહુ લાંબો સમય માંદગીમાં પટકાર્થ પડ્યો એટલે આ આવૃત્તિ જે ૧૯૫૬માં કરવી નેઈતી હતી તે આટલી મોડી થાય છે.

મહાબળેશ્વર અને પંચગની પ્રત્યેનું મારું આકર્ષણ અને પ્રેમ હું પરદેશમાં હતો ત્યારે પણ સદા જોયા કરતા. આવો આ સ્થળ પ્રત્યેનો મારો અનુરાગ મારી છેલ્લા કેટલાંક વર્ષોની મતલ હાજરીને કારણે વધી રહ્યો હતો. મુળદીના ધમાલિયા છવન પછી પંચગની આવીને હું શાંતિની હાથ અનુભવતો. એક મિત્ર તો કહેતા કે હું હિન્દુસ્તાનના ઘણા હિંદુ સ્ટેશનો ફર્યો છું પણ પંચગનીની વાતજ ન્યારી છે. મુળદી આવીને તો ઉનાળામાં બાણે એર-કન્ડીશન રૂમમાં આવી ગયાની અનુભૂતિ થાય છે. અને બપોરે કે રાતે પથારીમાં પડ્યા એટલે મીઠી મગની નિંદર ધમધમાટ આવી બાધ છે.

આ પ્રદેશમાં પ્રવાસીઓ તો પુષ્કળ આવે છે. પણ જેમણે વિશેષ આનંદ આ સ્થળનો અનુભવવો હોય તેમણે તો તેમનામાં બાળક જેવું કુતુહલ અને

યુવાનનો ઉત્સાહ, જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે સ્કોલર શેવી જ્ઞાનપિપાસુની ભૂખ, ઐતિહાસિક દૃષ્ટિ, કુદરત પ્રેમ અને વનસ્પતિ તરફનો અનુરાગ હશે તો તે આ પ્રદેશમાંથી ધણું ધણું મેળવી શકે એવો વિપુલ જગદાર અહીંની વનસ્પતિ સુદિમાં, કુદરતમાં, હવામાં અને સ્થળે સ્થળમાં ભર્યો પડ્યો છે.

આ પુસ્તકે પ્રગટ થયા પછી આપણા માનનીય શ્રી. મોરારજીભાઈ, શ્રી. વૈકુંઠભાઈ મહેતા, સર કાવસજી જહાંગીર અને બીજા ઘણાઓએ મને પ્રેરણા મળે માટે જે શુભેચ્છા દર્શાવી છે તેમનો સૌનો આભારી છું.

ટ્રેવર કંપનીવાળા શ્રી. ડાયમંડનો કેટલાક ફોટા આપવા બદલ આભારી છું. અને મને મારા વેચાણમાં ઉત્સાહ આપનાર ઇમ્પિરિયલ સ્ટોર્સ, ડિક કંપની, ટ્રેવર કંપની, કુમ્તી, મધુસાગર, આદરજી બ્રધર્સ, નેશનલ ચિલ્ડ્રી માર્ટ અને પંચગતીમાં નેશનલ સ્ટોર્સ, પંચગતી સ્ટોર્સ અને સુરતી લોજવાળા ભાઈશ્રી મણીશંકરનો પણ હું આભારી છું. મને જાહેરાત આપનારા ભાઈઓનો આભાર માની વિરમું છું.

સારાભાઈ ચૌકસા.

તા. ૪-૪-૬૧.

ટે. નં. ૩૮૧૬૭

ટેલીગ્રામ : ' Dryfruit '

મેસર્સ માવજી પ્રાગજીની કું.

(મેનાવાલા)

દરેક પ્રકારનો ચુકો મેવો, બોસ્કીટ, પીપરમેંટ
વગેરે જમ્યાબધ તથા છુટક વેચનાર
તથા

અમેરીકા, ઓસ્ટ્રેલીયા, ગ્રીસ, ઇરાન, ટર્કી,
ઈટાલીયો ડાયરેક્ટ મેનાવનાર
૩૮૧૬૭ માં ફોન કરવાથી માલ ઘેર જોડા
પહોંચાડવામાં આવશે,

હેડ ઓફીસ	બ્રાંચ ઓફીસ
૫૩૨ ચીરા બજાર, P.O. ૨૦૬૪ મુંબઈ-૨	૧૧૮, પ્રીન્સેસસ્ટ્રીટ રોકના બીલ્ડિંગ, મુંબઈ-૨

મ હા બ જો શ્વ ર ની :

શીતળ કુંજેમાં બાદશાહી સગવડો માટે
૩૦ વરમનું જીવું સોડાગ્રિય
પુરબહારમાં ચાલુ છે.

માલિક : ચીમનજીવ ગોપાળદાસ.

ચેરેડાઈઝ હિન્દુ હોટલ

ટે. નં. ૧૬

ઓફિસ : ધારસી કરસનજી (મોડાઈવાળા)
હવેલી બજાર, મુંબઈ : ૨ ટે. નં. ૨૩૦૪૮

Telephone : 46.

HOTEL DINA

-: Welcomes Mahableshwar Visitors :-

A first-class family-Hotel with every
Home comforts caters vegetarian
& non-vegetarian food.

CENTRAL SITUATION

Excellent cuisine, polite & prompt service

HOTEL ELECTRIFIED

Well furnished rooms & baths attached

* Personal supervision * Terms moderate

Book Rooms early to save Disappointment

પંચગનીનું મુખ્ય આકર્ષણ

મમાધાન નાગવણ ચીવડા

મમાધાન રેસ્ટોન્ટ

ડરી ક્લાર્મ લોહંગ એન્ડ બોર્ડીંગ

ગવર્નમેન્ટ મધ્યાભ્યાસ કેન્દ્ર

મહાબળેશ્વરના-પંચગનીના એજન્ડ

બાપુ સાહેબ બાબાજી ઉંબરકર

પંચગની

પૈસા વસુલ છે—

આ હશે આપના ઉદ્ધારો:—

જ્યારે મહાબળેશ્વરની સંજ્ઞન
લોજમાં આનંદી પળે વ્યતીત
કરી આપવતનમાં પધારશે ત્યારે...

સંજ્ઞન લોજ

ફાન ૮૪, મહાબળેશ્વર.

અનેક ઉચ્ચ કુટુંબો જેને
પોતાના ઘર માની રજના
દિવસોમાં સુખ અને શાંતિ
પામે છે...

અનોખી સગ-
વડ જોરાકમાં
નવી વાનગીઓ
પ્રત્યેક રૂમમાં
બાથરૂમ, રમત-
ગમતના
સાધનો,
ફર્નિચર,
કેનિસી રૂમે.

—રિઝર્વેશન માટે લખો:—

સંજ્ઞન લોજ મહાબળેશ્વર

નેશનલ ચિડી માર્ટ

ગ્રાન્ટ:—માથેરાન અને મહાબળેશ્વર
દરેક જાતની ચિડી, સ્વીટ્સ, ચા અને મધ
જથાબંધ મળશે.

આમ : દેવચં

રેફરેન્સ-૭૧

ટ્રેડર એન્ડ કં. મહાબળેશ્વર

ડિસ્પેન્સિ કૅમિસ્ટ એન્ડ જનરલ મર્ચાન્ડસ
ઓથોરાઇઝડ ડીલર્સ ઓફ ફોટોગ્રાફિક ગુડ્સ
એન્ડ સ્ટેન્ચોક પ્રોટેલિયમ પ્રોડક્ટ
કમ્પાસિટી ડેવેલપિંગ પ્રિન્ટિંગ એન્ડ
એન્સાઇલિંગ મર્ચિસ

તમારી રજા મોજમાં ગાળો

હો ટ લ શ્રેયસ

સ્ટેટ ટ્રાન્સપોર્ટ બસ સ્ટેન્ડ સામે,

બાથરૂમ સાથે ગુન્દર રૂમો ઉત્તમ શાકાહારી

ભોજન અને ઝડપી સેવા

આમ - શ્રેયમ

૨ ન ૭૧

મહાખજેશ્વરનું આશ્ચર્ય

કે લા નિ કે ત ન

લાકડાનાં, ફુલ, ફલર ફર્નસ, વોલ ફલાવર પોદસ,
ટેબલ ફલાવર પોદસ આ સર્વ નવીન લાકડાનાં
તેમજ માટીનાં મળશે.

એકવાર અવશ્ય મુલાકાત લો.

માલિક : ડી. એસ. ખાવળેકર

એસ. ગુલમીર એન્ડ કું.

(પંચગની)

સ્પોર્ટ ડીલર્સ એન્ડ જનરલ મર્ચન્ટસ

કેનવાસ શુઝ, સ્પોર્ટ શુઝ, શુદ્ધ મધ, વોશિંગ સ્ટીક,
એન્ડ

આઉટડોર, ઇન્ડોર બેઝિસ

પંચગની

સર્વની પ્રિય

દામાની મીઠાઈ

ઑખંડ ★ બામુદી.

દૂધપાક ★ મઠો.

દહિં ★ દૂધ વગેરે.

બરફી, પેંડા, કોપગપાક, ફક્તો હલવો,
ગુલાબજાંબુ,

૧૦૦ થી ચે વધુ વર્ષથી પ્રખ્યાત :

શા. દામોદરદાસ પરસોતમદાસ

બરફીવાળા (દામા હાઉસ)

૮૦, ભુલેખર ગેડ,

લક્ષ્મીનારાયણના મંદિર સામે,

મુંબઈ, ૨

ફોન : ૩૯૮૩૨

હોમડીડીવરીની સગવડના છે.

निगमाया पोखरीदग

श्रीलङ्का

પ્રવાસનું આકર્ષણ

જે સ્થળે વર્ષોથી રહેતા હોઈએ એ સ્થળથી નંવીન પ્રદેશમાં બ્યારે બ્યારે જવાનું થાય છે ત્યારે દરેકને નવા સ્થળનું આકર્ષણ રહ્યા જ કરે છે પણ આવના જમાનામાં ઝડપી વાહનો થયાં હોઈ પગરસ્તે ચાલીને જતાં જે પ્રકૃતિની સભ્યતા, વિશાળતા અને સુંદરતા જે ચાલીને જનારને લેવા મળે છે તે મળતી નથી. આમ છતાં પ્રવાસમાં ચિત્તને જે પ્રસન્નતા પહોંચ પર કે નહીં કાંઈ મળે છે તે આખી અલૌકિક વસ્તુ છે.

આપણે ત્યાં ખાસ કરીને પ્રવાસ એ મોજ-શોખની વસ્તુની રીતે લેવામાં આવે છે. ખરી રીતે પ્રવાસ એ આવશ્યક, અનિવાર્ય અને રૂટીન જેવો બની જવો જોઈએ. કોઈ માંદ પડ્યું હોય તો કહેશું કે હવા ખાવા નહીં કિનારે કે પહોંચ પર સૂઈ હવામાં લઈ આવ. પણ વાસ્તવિક રીતે પ્રવાસ એ જીવનના એક કાર્યક્રમ જેમ જીવનમાં વણાઈ જવો જોઈએ. વર્ષ પૂરું થાય અને દરેક બ્યક્તિએ વિચારવું જોઈએ કે આ વર્ષે મેં કેટલા માઈલનો પ્રવાસ કર્યો? કેટલો સમય કુદરતના સાનિધ્યમાં ગાળ્યો? અને તંદુરસ્તી છે તેને જાળવી રાખવા શું કર્યું? જેમ ઘરની, વાસણોની સાફ સફાઈ વર્ષમાં કરવામાં આવે છે, તેમ યાંત્રી ગળેલ મન અને

શરીર માટે પ્રવાસ એ એક અનોખી જ વસ્તુ છે. મન અને શરીરને પહોંચના કે નદીકાંઠાના પ્રવાસો ખૂબી અને આનંદથી પુલકિત કરી મૂકે છે.

આમ તો હું હિન્દુસ્તાનમાં અને પૂર્વ આફ્રિકામાં ઠીક ઠીક ક્યો છું, પણ જ્યારે પ્રવાસનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે મારું ચિત્ત સદા હરખાયું જ હોય છે અને પ્રવાસમાં જે જ્ઞાન ગમ્મત અને કુદરતની અસાધારણ ઉદારતાને નીરખવાની મળે છે તે આપણને પણ ખૂબ જ ઉદારવૃત્તિના બનાવે છે. સદ્બાળ્યે આપણને બહુ મોટો દેશ મળ્યો છે જેમાં મોટા મોટા હિમાલય જેવા પહોડા પથરાયેલા પડ્યા છે જ્યાંના ચિખરો ૨૬૦૦૦ ફીટ ઊંચા છે, અને જગતના સાહસિકો આ ચિખરને ખુદી વળવા મોતના મોઢામાં બાંધીને મૂકી માહત્ત કર્મ કરવા પ્રેરાય છે. તો શું આપણે તે નહિ જોઈએ ?

હિમાલય એ રીતે બની શકે તો દરેકે જોવા જેવો છે. એટલે દૂર ન જવાય તો નજીકમાં આવેલ સદ્માદ્રિના પહોડા પણ જોવા જોઈએ જ. આપણે ત્યાં ખાસ કરીને નાછૂટકે વૈદિકીય સલાહ મળનાં જ ગુજરાતી ભાઈઓ પ્રવાસે જતા હોય છે. અને ઉનાળામાં ગરમીથી કંટાળેલ થીમંત વર્ગ

પ્રવાસે જાય છે. જેમ લગ્નમાં કે મરણ પ્રસંગે અમુક ખર્ચ ફરજિયાત રીતે કરવામાં આવે છે તેમ પ્રવાસ એક જીવનની જરૂરી વસ્તુ હોઈ એમાં સમય વ્યતિત કરવો જેથી મન અને શરીરની તંદુરસ્તી કાયમ માટે ટકેલી રહે છે.

ફક્ત આઠ જ દિવસ જે લોકો મહાળજેશ્વર રહી આવે છે તેઓ આવ્યા પછી એવા તાજા, ઉત્સાહી અને શારીરિક સ્ફુર્તિવાળા બને છે કે વારંવાર એ પ્રવાસનો પ્રસંગ યાદ રાખે છે.

કેટલાંક જીવલેષુ દર્દો જેવાં કે ડી. બી. એનિમીઆ, ફેફસાનાં બીજાં દર્દો, છાતીનાં દર્દો એ બધાં પ્રવાસમાં શુદ્ધ પ્રાણવાયુ, નિતાંત શાંતિ અને પ્રકાશ મળતાં કાયમ માટે મટી શકે છે.

હું પંચગીની અને મહાળજેશ્વરમાં જોઈ છું કે કેટલાક પ્રવાસીઓ તો ત્યાં આવી ખાઈ, પી, આરામ લઈ પાનાં રમતા પડ્યા હોય છે. મુંબઈના થમાલીઆ જીવન પછી આ રીતે રહેવાથી પ્રવૃત્તિ-માંથી નિરાંત મળતી હશે પણ તેથી મન કે શરીર વધુ પ્રસન્ન થાય નહિ. અહીં તો ભરી ભરી અપૂર્વ કુદરત વિપુલ રીતે પથરાયેલી પડી છે તેના સાનિધ્યમાં તેને જૂદી જૂદી રીતે નિરખવામાં હરી-ફરીને સમય વ્યતિત કરો કે જેથી ભૂખ પણ લાગે

અને ફેફસામાં નવીન પ્રાણવાયુના સંચારથી
આપણને ચેતન અને પ્રેરણા મળે.

મેં જોયું છે કે મુંબઈમાં જે બાળકો પોતાનો
વિકાસ ગોંધી રાખતા જણાતા હતા તે પંચગી-
નીમાં ગયા પછી બકરી કે ગાય જેમ પહાડ પર
કુદરતી રીતે હવે તેમ ઘણીવાર ટેબલલેન્ડપર કે
ખીણોમાં, હિંચકા પર ચૂલતાં, બાગમાં રમતાં
આનંદથી જાતને ભૂલી જઈ તન્મય બની રહેતા.
શરુઆતમાં તો કુદરત સાથે એટલું બધું વધારા
પડતું જેલી લેતા કે સાંજે તો માકીને લોથ થઈ
જાય. હું આને આવકારતો. જે કુદરત એના સંપૂર્ણ
બહારમાં ખીલી રહી છે તે બાળકોને કેવા ખેલાવે
છે. આજે ય મારા બાળકોને એ જૂના પ્રવાસના
પ્રસંગો યાદ આવે છે. હરદ્વારની ગંગા અને
લક્ષ્મણજીવાનાં પૂલ પરથી પસાર થએલા, પ્રતાપગઢ
પર, કાલ્કીની ગુફામાં, નાચિકામાં પાંડવગુફામાં
વાઈમાં કૃષ્ણા માઈના હીંચણપુર પાણીમાં નાહેલા
એ બધા કેટલાએ પ્રસંગો કોને કયો ગમે અને,
કોને ખીજે ગમે એમ બધા હરખાઈ હરખાઈને કુદ-
રતની ન્યારે તારીફ કરે ત્યારે એમ જ લાગે છે કે
હિન્દની બધી નહીએ બધા પહાડો અને તીર્થધામો

સહકુટુંબ ફરી ક્યારે, મન અને શરીરે પવિત્ર અને
 ધન્ય થવાશે ! આજે તો વાચકોને મારી સાથે મહા-
 બળેશ્વર લઈ જવાનો પ્રયત્ન આ પુસ્તક રૂપે કરું
 છું. તમને પણ આ પ્રવાસ કરવાઈએ થાય અને
 આ પ્રવાસ પછી હિન્દના ખીબા ન જોયેલાં સ્થળો
 પણ જુઓ એ ઈએ પણ સેવું છું. કારણ કે
 એક ને એક સ્થળે રહેવાથી જીવન નવી દ્રષ્ટિવાળું
 ઓછું બને છે. આ પ્રવાસના ઘણી રીતે અનેક
 ફાયદા છે. મારા પુસ્તક ‘ભારતદર્શન’ની પ્રસ્તાવનામાં
 પૂ. ઠક્કરખાપાએ યોગ્ય જ કહ્યું છે કે “દરેક માણસે
 શક્તિ હોય તો ધંધામાં કે નોકરીમાં પડતા પહેલાં
 થોડો પ્રવાસ જ્ઞાન મેળવવા કરવો જોઈએ. કારણ
 કે પ્રવાસથી પ્રવાસીને તેમ જ તેવાં પુસ્તકો વાંચનાર
 આલમને જે જ્ઞાન તથા અનુભવ મળે છે તે બહુ
 ઉપયોગી છે.’

જૂનો અને નવો માર્ગ

મહાબળેશ્વર સુંબઈથી આજે ચોટર માર્ગે
 સાત આઠ કલાકમાં પહોંચી શકાય છે આજથી
 સો વર્ષ પહેલાં લોકો બહુ જૂન પ્રમાણમાં આવતા.
 અને મહાબળેશ્વર આવવું એ બહુ મુશ્કેલ કામ
 હતું. ટૂંક પર કે પાલખીમાં આવવાનું શક્ય બનતું.

અને આ રીતે પૂનાથી આવતાં ત્રણ ચાર દિવસ
તો સહેજે નીકળી જતા અને ખર્ચ પણ વધારે
થતું એટલે ધનાઢ્યો જ અહીં આવી શકતા. અને
ગરમીમાં આ ટેકરી પર ઠંડકે હોઈ જેને જેમ
અનુકુળ પડે તેમ જૂદે જૂદે રસ્તે આવવા પ્રયત્ન
કરતા.

દરિયા માર્ગે

મુંબઈથી દાશગામ	૭૦ માઈલ
દાશગામથી પોલાદપુર	૧૬ "
પોલાદપુરથી વાડા	૧૫ "
વાડાથી મહાબળેશ્વર	૧૦ "

મુંબઈથી ખાંનકોટ દરિયા માર્ગે. ત્યાંથી
દાશગામ જવા નાની ખાડીમાં બેસવું પડે. ત્યાંથી
જમીન માર્ગે પોલાદપુર થઈ વાડા અને ત્યાંથી
મહાબળેશ્વર એમ પણ અવાતું, આ રસ્તો ૧૧૧
માઈલનો છે.

ખીજે રસ્તો

મુંબઈથી પુના રેલ્વે માર્ગે	૧૧૬ માઈલ
પુનાથી શિરબગ	૩૧ "
શિરબગથી શિરૂર	૧૬ "
શિરૂરથી વાઈ	૭ "
વાઈથી પંચગીની	૮ "
પંચગીનીથી મહાબળેશ્વર	૧૨ "
<hr/>	
૧૬૩ માઈલ	

ત્રીજો રસ્તો

મુંબઈથી પુના	૧૧૬ માઈલ
પુનાથી વાઘાર એસ. એમ. રેલ્વે	૬૮ "
વાઘારથી વાઈ	૧૮ "
વાઈથી પંચગીની	૮ "
પંચગીનીથી મહાબળેશ્વર	૧૨ "
	<hr/>
	૨૨૫ માઈલ

ચોથો રસ્તો

મુંબઈથી પુના	૧૧૬ માઈલ
પુનાથી સતારા રોડ	૭૮ માઈલ
સતારા રોડથી સતારા	૭ "
સતારાથી મહાબળેશ્વર	૩૩ "
	<hr/>
	૨૩૭ માઈલ

આજે તો પુનાથી વાઈ અને પંચગીની થઈ મહાબળેશ્વર આવવાનો માર્ગ ખૂબ જ લોકપ્રિય સરળ અને વ્યવસ્થાવાળો બન્યો હોઈ મોટે ભાગે યાત્રા આજ માર્ગ પસંદ કરે છે. આપણે પણ એ રસ્તે મુસાફરી કરશું. મુંબઈથી પુના જતાં કલ્યાણ નેરલ, ખંડાલા, લોનાવલા કરવી ટ્રેન ઝપાટાબંધ ૨૦૦૦ ફીટની ઉંચાઈ પર ચઢે છે. લોનાવલા પછી તો ગાડીને સપાટ પ્રદેશમાંજ ચાલ્યા જવાનું હોય છે. આ રસ્તેથી ટ્રેનને જે ઉંચાઈએ ચઢવું પડે

છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવતો નથી. જો કે નીચેના
!દૃશ્યો અને માણસો કે જાડ જે ઉચ્ચાઈને લીધે
દૂરથી નાનકડાં લાગે છે તેથી દૃશ્ય જોવાની મજા
આવે છે. પણ પૂના જવા માટે મોટર રસ્તે પણ
મુસાફરી કરવી એ એક ચઢાઈનો અનુભવ આપે
છે. જેણે મસુરી જોયું છે તેને આ ચઢાઈ બાળ
પહાડ જેવી લાગે. કરજતથી બીચું એન્જન
જોડાય છે. જે લોનાવલાથી છોડી દેવામાં આવે છે.

કેટલાક આરામ સગવડ અને શાંતિ માટે
મહાબળેશ્વર જવા મોટરનો માર્ગ પસંદ કરે છે.
મુંબઈથી શિવ થાણા અને ખપોલી સુધી તો
આપણે સપાટ પ્રદેશમાં ચાલ્યા આવીએ છીએ.
મુંબઈ પૂના રોડના રસ્તા કેટલાક માઈલોમાં તો ઘણા
સરસ અને હામરના બનાવેલા છે, ખપોલી પછી
કુદરતનું એક પગલું ઉચ્ચકાય છે ન્યાંથી લોરઘાટ
શરૂ થાય છે. જે ખંડાલા સુધી ચઢ ઉતરવાળો
મગાનો માર્ગ આવે છે. લોનાવના અને ખંડાલા ખુબ
જ પાત્રે પાસે છે. આવા પ્રદેશમાં તો સારી રીતે
હરવું ફરવું જોઈએ. સારો ફરવાવાળો તો ખંડા-
લાથી લોનાવલા જે ત્રણ માઈલ છે ત્યાં પગે
ચાલવાનું રોજનું પસંદ કરશે. એટલે જતાં આવતાં

મળાનો ૭ માઈલનો પ્રવાસ થઈ શકે. ખંડાલા શાંત અને ઐકાંતિક લાગે છે. લોનાવલામાં પણ ચાર આરો-
ગ્ય ભુવનો છે. ૨૦૦૦ ફુટની ઉંચાઈ પર આ આવેલ
હોઈ સુંબર્ધના વધુ સંપર્કમાં રહેવાની ઇચ્છાવાળા
ફર હવા ખાવા ન જતાં આ સ્થળ વધુ પસંદ
કરે છે. અહીં પણ ઉનાળામાં બંગલાનું લાડું
૧૦૦૦થી શરૂ થઈ ૨૦૦૦થી ૩૦૦૦ જેટલું હોય
છે. સ્વામી કુવલ્યાનંદનું કૈવલ્યાધામ અહીં છે.
જે યોગ અને આસનોની જાબતમાં પોતાની ખાસ
રીતે કાર્ય કરે છે. અને વર્ષો પહેલાં સ્વ. મોતીલાલ
નહેરૂ, સ્વ. માલવીયાજી બધાએ તેમના આ કાર્યની
પ્રશંસા કરી હતી એ રીતે આ સંસ્થા જોવા જેવી
છે. અહીં પુસ્તકાલય પણ છે. જે પ્રવાસમાં હરવા
ફરવા સાથે યોડાં જ્ઞાન અને આધ્યાત્મિક વિકાસ
માટેનાં સાધનોની ગરજ સારે છે.

અહીં જે સરોવર છે. એક વાલવણુ અને
ળીચું તુંગારતી. વાલવણુ તો સુંદર ચિત્તાકર્ષક છે,
રમણિય પણ છે. ચારે બાજુ પહાડો એવી રીતે
ગોઠવાયેલા છે કે સરોવર જોઈને મન પ્રસન્ન થઈ
જાય છે. રવીવારે અહીં ઘણા માણસો ફરવા માટે

આવે છે. લોનાવલાથી છ માઈલ દૂર કાર્લાની ગુફાઓ આવેલી છે. સેંકડો વર્ષો પૂર્વે જોડ યાત્રીઓ અહીં વસતા. આજે તો હિંદમાં આવી કાળજીપૂર્વક બંધાયેલ કેટલીય ગુફાઓમાં કોઈનો વસવાટ નથી. આજે ઘણી સંસ્થાઓ અને ઘણાં આશ્રમોના સ્થાપકો મકાનોની રચના કરવામાં બહુ નાણું ખર્ચે છે. જ્યારે હિન્દમાં ઠેરઠેર એવાં સ્થળો મળશે કે જ્યાં બંધાયેલ સુંદર ઇમારતોનું આજે વર્ષો પહેલાં જે મૂલ્યાંકન અને મહત્વ હતું તેનું આજે નામ માત્ર રહેતું છે. ત્યાં વસવાટ કરવામાં આવે તો, ! એમ કરીને આપણે એ સ્થળનું મહત્વ વધારી શકીએ અને આ પુરાણ સ્થળોની તે બાબતની પસંદગી એટલી સુંદર નહીં કિનારે પહાડપર હોય છે કે એ સ્થળ એક સુંદર આરોગ્યધામ બની શકે. પુષ્કળ પાણીનાં સગવડ, ઋતુ ઋતુ પ્રમાણે બાધણીમાં સગવડ. ઠંડીમાં ગુફામાં ઠંડી ન લાગે, વરમાદમાં પાણી ન પડે, અને ઉનાળામાં તાપ પણ ન લાગે. આવી સુંદર તો રચના મળે. આ કાર્લાની ગુફામાં એક મોટો વ્યાખ્યાન ખંડ છે. સામે જુદા ભગવાનની ભૂતિ છે. નજીકમાં રહેવા માટે ઓરડીઓ છે.

દર માઈલે લોનાવલા પછી તળેગામ આવે છે. જ્યાં ૧૭૭૬માં મરાઠા અને અંગ્રેજ વચ્ચે યુદ્ધ

જામ્યું હતું. તળેગામ પણ એક તંદુરસ્ત આરોગ્ય
 ધામ છે. અહીં એક મોટી હોસ્પિટલ છે. તેના
 સ્થાપક ડૉ. સરદેસાઈ છે. અને ત્યાં ટી. બી. ધી
 માંડી બધા રોગોની સારવાર કરવામાં આવે છે.
 ઓપરેશનના સાધનો પણ છે. પછી ગિડકી અને
 પૂના આવે છે. રેલ્વે માર્ગે પૂના આવનારે પોર્ટરને
મોરારજી ગોકલદાસની ધર્મશાળા માટે પૂછવું. એ
 ધર્મશાળા વિશાળ અને બહુ સારી સગવડવાળી છે.
 એ દિશામાં પંચગીની મહાબલેશ્વરની મોટરની ટીકી-
 ટની બારી છે ઉનાળામાં ટીકીટ નક્કી કરી લેવી
 જરૂરી છે. નહિ તો બધું સમય રાહ જોવી પડે છે.

અત્યારે તો પૂનાથી મોટરની વ્યવસ્થિત રીતે
 સર્વિસ ચાલે છે. નક્કી કરેલ સમયેજ મોટર ઉપડે છે.
 અને રીતસર તેને માટે ઘંટ વાગે છે. પૂનાથી
પસાર થતાં આપણે સ્વારજેટ આવીએ છીએ.
અહીં ટેકરીપર પાર્વતીનું બિંદુ આવેલું મંદિર
સુંદર લાગે છે.

પૂનાથી ત્રણ ઘાટમાંથી મોટરને પસાર થવું પડે
છે. કાત્રજ, ખંખાટકી અને પસરણી. મુંબઈથી નીકળ્યા
 પછી પહાડનું ઉંચાઈનું એક પગલું ખપોલીથી શરૂ
 થાય છે. જે ઉંચાઈ લગભગ પૂના સુધી સમાન રહે

છે. કાત્રજમાંથી મોટર પસાર થાય છે. આ ઉચાઈ ખૂનાઈ થોડી વધુ ઉચાઈએ છે. પણ કુદરત બીજું એક પગલું ઉચાઈનું વાઈથી લિંચકે છે. વૃષ્ટિ પહેલાં શિરબળ આવે છે. જ્યાં મોટર પંદર મિનિટ રોકાય છે. જ્યાં પ્રવાસીઓ આ પાણી પીએ છે. સ્વસ્થ બને છે. મોટરમાં બેસી બેસીને યાક્યા હોઈ, દસમિનિટ આગુ બાગુ ફરી ફળકુલનો ભાવ પૂછી પાછા સ્વસ્થ થઈ બેસી જાય છે.

આ રસ્તો પણ ડેટલેક સ્થળે પાકો ડામરનો છે. અને આંબાના અને બીજાં જાંઠો રસ્તાની બને બાગુએ આવેલાં હોઈ જાડીને કારણે પૂરતી ઠંડક રહે છે. એમ પણ કહેવાય છે કે આ જાંઠો ૧૭મા સેકામાં શિવાજી મહારાજના માળીએ રોપેલાં.

વચમાં નસરાપુર અને કિક્કી પછી જમણી બાગુએ સિમેન્ટકોંક્રીટનું રસ્તો દર્શાવતું એક પાટિયું જે લેવા મળે છે તે એક ભાટધરના મોટા બંધની ખેતી માટેની જે વ્યવસ્થા કરેલી છે તેનું સૂચક છે. આ પણ એક લેઈ આવવા જેવી ખેતી-વિકાસની ચોજના છે. પણ આ સ્થળે પહોંચવા તો આપણે સુખ્ય રસ્તો છોડી જમણી બાગુએ જવું લેઈએ. આ બંધ અહીંથી સાત માઈલે છે.

તમે આ રેસ્તાના વારંવારના પ્રવાસી બન્યા હો તો તમે જોશો કે નીરા નદીનું પાણી સદાય વહેતું હોય છે. જેનું કારણ ભાટધરનો ખંધ છે. અને આ પાણી ખેતી કામમાં વપરાય છે. શિરળજથી પુરંદરનો કિલ્લો સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકાય છે શીરળજથી બે માઈલ પર જમણી બાજુએ ઓંક કબર જેવું જુના જમાનાનું રસિકમકાન જોઈએ છીએ. કહેવાય છે કે આ ૧૪માં સૈકામાં બંધાવેલું છે. એને કોઈ જાતનું તુકશાન થયું નથી અને મરામત પણ કરવામાં આવી નથી હજીયે તે કંઈક વર્ષો ટકી શકશે એમ લાગે છે. સ્થાપત્ય અને હિંદના ઇતિહાસમાં જેઓ રસ ધરાવે છે તેઓ માટે આ મંદિર શુભકાળના સ્થાપત્યની ઝાંખી રૂપ લાગશે. આવું જ બીજું મંદિર જખલપુર હલ્લાનાં ટિંગવામાં છે. આ મંદિર બાંધ્યાની તારીખ નથી. ૪૦ માઈલે ખંડાલા ગામ છે જે પછી તરત જ ખંખાટ્રકી ઘાટ શરૂ થાય છે. જોકે મોટે ભાગે બધા તેને ખંડાલાના ઘાટ તરીકે જ ઓળખે છે. અહિંથી વાંકોચૂંકો રસ્તો શરૂ થાય છે અને એક નાની શુદ્ધ આવે છે જેમાંથી પાણી પડે છે. આને હિન્દુઓ પવિત્ર માને છે. અહિં ૪૮ માઈલ આપણે આવ્યા. બ્યાં સુરુલ આવે છે અને

અહિ મોટર જમણી બાજુનો રસ્તો લે છે. ડાબી બાજુ સતારા અને બેંગલોર જવાય છે. ૫૫ માઈલે વાઈ આપણે આવી પહોંચીએ છીએ. કૃષ્ણા નદી પર એક જુનો આધરીશ પુલ છે જે ઘણો નીચો છે અને ચોમાસામાં તેના પર પાણી ફરી વળે છે જેથી આ રસ્તો બંધ કરવામાં આવે છે. વાઈ હિંદુસ્તાનમાં જૂનામાં જૂનું ગામ ગણાય છે અને રામાયણમાં તેનો મહાબળેશ્વર સાથે ઉલ્લેખ આવે છે. અહિં જેવા જેવા ખૂબ મંદિરો છે. મિશન હોસ્પિટલ પણ અહિં છે જે આ હુલ્લાના લોકોને આશીર્વાદ રૂપ છે. ટી. બી. નું સેનેટોરિયમ સર તાતાનું અહિં છે જેની વડી શાખા પંચગની છે હવે આપણે પસરણીના ઘાટ પર આવ્યા. જે વાઈ પત્રી બે માઈલે શરૂ થાય છે. પસરણીના નવાબનું અહિં એક કિલ્લા જેવું મકાન દેખાય છે. હવે ચઢતાં કિલ્લાવેલી અને વાઈ નાનકડા લાગે છે. ૬ માઈલ ગયા પછી વાતાવરણ અને હવા તાજગી ભર્યાં બને છે. ગરમી અદ્રશ્ય થાય છે અને ફેફસામાં તાજો પ્રાણવાયુ પ્રવેશતાં આનંદ ઉભરાઈ જાય છે. અને પંચગનીના મકાનો ઝાડોમાં ચોસતાં દેખાવા લાગે છે. દૂર ખીણમાં ગામડાના નાનકડા મકાનો દેખાય છે અને કામે જતા ખેડૂતો ભેટાં વહેંતીયા

માણસો જેવા લાગે છે અને આપણે જોરોખેતની સફર કરતા હોઈએ એવો ભાસ થાય છે. હવે આપણે પંચગની આવ્યા. જ્યાં સુલો અને કોટેજો સીલ્વર ઓકટીની હારમાળા નીચે જોવા મળે છે. પંચગનીથી મહાબળેશ્વર પહોંચવાના હવે ૧૨,૭ માઈલ રહ્યા છે. હુંગરોના હારમાળા ચોપાસ કૈવી રમ્ય લાગે છે. ૬ માઈલને અંતરે શાકભાજીના વાવેતર અને સ્ટ્રોબેરીના બગીચા જોવા મળે છે અને શુલાબના કુતોથી લચી પડતી વાડો દેખાય છે. થોડી-વારમાં તો આપણે ચેન્ના લેઈક પાસે આવી પહોંચીએ છીએ. આ સ્થળે હવા મધુર અને અતિ પ્રિય મનોહર લાગે છે. અહિંથી મહાબળેશ્વરના મકાનોના છાપરાં દેખાય છે અને થોડે જતાં મોટર એના સ્થાન પાસે આવી પહોંચે છે.

શ્રી ક્ષેત્ર મહાબળેશ્વર

જે જૂના મહાબળેશ્વરને નામે ઓળખાય છે. ત્યાં આ મંદિર આવેલું છે. માલકમ પેઠંતી સાડા-ત્રણ માઈલ દૂર આ મંદિર આવેલું છે. જ્યાં આજે તો મોટે ભાગે પૂજારીઓ જ રહે છે. ગૃહજીવનની જરૂરની ચીજો માટે અહીં વસવાટ કરનાર ગોર

આંધ્રમાં તો અડધા માઈલ જેટલી પહોળી ખની
જાય છે. તે બહુ જ પૂરાણી નદી છે. અને પ્રદાદેવે
જ્યારે જગતને ઉત્પન્ન કર્યું ત્યારે કૃષ્ણાને વિષ્ણુદેવે
નિર્માણ કરી એ નીચેના શ્લોકથી સાબીત થશે:—
માતરં સર્વં તીર્થાનાં નદીનામધ્રજા ત્વહં ।

સૃશ્યામિ પૂર્વધત્ કૃષ્ણાં મન્મયી જગતઃ સ્થિતેઃ ॥

સ્કંદ પુરાણ કૃ. મા. અ. ૧ લો

સર્વ તીર્થોની માતા, નદીઓની માટી બેન
સમી આરા જેવી કૃષ્ણમયી કૃષ્ણાને જગતના
કલ્યાણ માટે હું રચું છું.

કૃષ્ણા ચ દષ્ટા કૃષ્ણેન મુવં નીતા ચ યા દિવઃ ।

સર્વં કર્પતિષાપૌષં તેન કૃષ્ણા પ્રકીર્તિતા ॥

કૃષ્ણાને જોઈને કૃષ્ણે કહ્યું “મૃત્યુલોકના સમસ્ત
પાપનો નાશ કરનારી કૃષ્ણા હું સંસાર નષ્ટ ન
થાય માટે તને નિર્માણ કરી છું.”

કરિષ્યંતિ ત્રા મકત્યા વિતૃન્નુધારયંતિતે ।

વન્યાગતે ગુરૌ યસ્તુ તીથ શ્રાદ્ધં કરોતિવૈ ॥

વન્યાગતે ગુરૌ વિપ્રાઃ સ્નાત્વા મદ્રેશ સંનિર્ધૌ ।

યો દદાતિ દ્વિલોચેભ્યો પૃત્તિમાર્ગા વસુંધરા ॥

સક્તિ ભાવે કન્યાના ગુફમાં આ તીર્થ પર
પૂર્વજેનું શ્રાદ્ધ કરવાથી તેઓ મુક્તિ પામે છે.”

“લદ્રેશ્વરની સામે સ્નાન કરીને જેઓ પ્રાદ્ધ-
 ણને થોડી પણ જમીનનું દાન કન્યાના ગુરુમાં કરે છે.
 તે લક્ષ્મીલોકો તેનું અપૂર્વ ફળ પામે છે.” આ
 શ્લોકો પરથી ચોકબું જણાય છે કે કૃષ્ણા માર્ગનું
 મહત્ત્વ પણ ખુબ જ છે. કૃષ્ણા અને ચેન્ના સત્તારા
 પામે મહુલીમાં સંગમ પામે છે, કૃષ્ણા અને
 કોયના કરાડ પાસે ભેગી થાય છે. પછી કૃષ્ણા
 બંગાળના અખાતને મળે છે.

જલવદ્ધીના રાજા ચંદ્રરાવ મોરેએ આ મંદિર
 બંધાવેલું છે. ૧૮૭૫ માં જામખંડીના રાજાએ રૂ.
 ૧૫૦૦૦ ખર્ચી અહીં સમારકામ કરાવેલું. લોકોને
 સ્નાનાદિની સગવડ થાય માટે અહીં પત્થરનું
 આંગણું બાંધેલું છે.

આ મંદિરમાં પત્થરની ઊંચી દિવાલ આવેલી
 છે. જેની નીચે સાત માત ફીટ દૂર પાંચ નદીઓનાં
 પાણી વહે છે, આ બધું પાણી ભેગું થઈ દશેક ફીટ
 દૂર જે પત્થરની ગાયનું ગૌમુખ આવેલું છે તેમાંથી
 ચોરમ કુંડ પ્રદક્ષકુંડ દહેરાય છે તેમાં પડે છે. લોકો
 લલિતભાવે શાંતિથી આ પાણી પીએ છે અને આ
 કુંડમાં સ્નાન પણ કરે છે. (ઉપર જે શ્લોકો ટાંક્યાં

છે તે જાણ્યા પછી જ કૃષ્ણના છીછરા પાણીમાં વાઈમાં હું સહકૃદ્દંબ લકિતલાવે સ્નાન કરવા તૈયાર થયો હતો.) આ કુંડમાંથી પાણી ઉલરાઈ જઈ ખીજા કુંડમાં પડે છે. તે વિષ્ણુકુંડ કહેવાય છે અને ત્યાંથી કૃષ્ણાનું પાણી વાઈ આગળ થઈ આંધ્ર તરફ જાય છે.

પૂજારીઓ કહે છે કે અહીં દક્ષિણના આખા-માંથી જ્યાંથી પાણી વહેતું નથી એવી જે ખીજા જગા છે તે સરસ્વતિ છે. અને ૬૦ વર્ષે આ ઝરણુ આપોઆપ વ્યાધુ થાય છે. ભાગીરથીમાં ખાર વર્ષે અને સરસ્વતિમાં દર સાઠ વર્ષે પાણીનો પ્રવાહ કુદરતી રીતે આવે છે. કંઈ અજળ કથાઓ આવી અમતકારની આ દેશના સાંસ્કૃતિક વારસામાં દટાયલી પડી છે.

અહીં ક્ષાગણુ માસમાં અને આસો માસમાં નવરાત્રિમાં મોટો મેળો ભરાય છે. સતારાના રાજાએ ખરસી ગામ આ મંદિરને ઈનામમાં ભેટ આપેલું છે. જેમાંથી આ મેળાનું ખર્ચ નોંડ્યો છે.

કૃષ્ણા અહીંથી ખીણમાં પડે છે જ્યાં તે ભાગને કૃષ્ણાવેલીને નામે ઝોળખવામાં આવે છે.

મહાળગેશ્વરનું મંદિર કૃષ્ણાના મંદિરથી થોડે દૂર આવેલું છે. ૧૩ મા સૈકામાં યાદવ વંશના

દેવગિરીના સિંગન રાજાએ આ મંદિર બંધાવેલું છે. ૧૫ માં સૈકામાં ચંદ્રરાવ મોરેએ તેમાં મરામત કરાવેલી. ત્યારબાદ ૧૬૫૫ માં શિવાજી મહારાજે એમાં સુધારા વધારા કરાવ્યા હતા અને તેને વિસ્તાર્યું હતું. ત્યાર પછી રાજા શાહુએ તે વિસ્તાર કરાવ્યું હતું. આ મંદિરોમાં વારંવાર મરામત અને સુધારો કરવાનો રહેતો કારણ કે અહીં ખૂબ વરસાદ પડે છે. (જેમકે ૧૮૭૫ માં ૩૮૦ ઇંચ વરસાદ પડ્યો હતો. ફરી ૧૮૯૦ માં ૩૨૨ ઇંચ અને ૧૮૯૬ માં ૪૦૨ ઇંચ વરસાદ પડ્યો હતો. આમ તો ૨૫૦ ઇંચ જેટલો તો મોટે ભાગે પડે જ છે) સતારાના બેન્કર પરશરામ નારાયણે ૧૮ માં સૈકામાં મરામતમાં પૈસા અરખ્યા હતા. કેલ્કા-પુરના કારભારી માધવરાવ બર્વેએ ઉગમ મંદિરનો પૂર્વે એક ધર્મશાળા બંધાવેલી છે અને શ્રી. રામદાસ સ્વામીએ બંધાવેલ (શકે ૧૫૫૬ માં) હનુમાનજીનું મંદિર છે. મુંબઈના એક ભક્તસન્નારીએ હનુમાનજીના મંદિર પાસે દત્તાત્રયનું મંદિર બંધાવેલું છે. પુરાણમાં આ મંદિર વિષે આ પ્રમાણે કથા છે.

મહાબલ અને અતિબલ નામે બે રાક્ષસ બાઈએ હતા. બ્રાહ્મણ અને દેવતાઓના આ બે

ભાઈઓ! કદા દુરમન હતા તેઓ ખુબ ભયંકર અને
 બહાદુર પણ હતા. બ્રાહ્મણોને તેઓ પજવતા અને
 પૂજામાં વિધન નાખતા; આથી બ્રાહ્મણોએ દેવોના
 દેવ વિષ્ણુને પ્રાર્થના કરી. વિષ્ણુએ આથી અતિબલને
 भारी નાંખ્યો. મહાબલ ખૂબ ગુસ્સે ભરાયો અને
 યુદ્ધનો પડકાર કર્યો. આ યુદ્ધમાં ગુસ્સે ભરાયેલ
 મહાબલ જોરમાં હતો. વિષ્ણુ આ લડાઈમાં થાકી
 ગયા હતા અને તેમણે પોતાની બહુઈ દેવીની
 મદદ માંગી. આ દેવીએ એવી બહુઈ નજર કરી
 કે વિષ્ણુ જે માગે તે વરદાનનું વચન મહાબલ
 આપી બેઠો. વિષ્ણુએ તેના મોતની માંગણી કરી.
 વચન પ્રમાણે રાક્ષસે આ માંગણી સ્વીકારી અને
 વિષ્ણુએ તેના કટકા કરી નાંખ્યા. જે આ રાક્ષસે
 વગર વિરોધે કરવા દીધા હતા. વચન પાલનના
 ગુણથી શીવ આ રાક્ષસ પર આકર્ષાયા અને ખૂશ
 પણ થયા. આ રાક્ષસે વગર વિરોધે વચનનું
 પાલન કર્યું અને મૃત્યુ સ્વીકાર્યું તેથી શિવે તેને
 વરદાન માંગવા કહ્યું. મહાબલે વરદાન માંગ્યું કે
 આપણા યુદ્ધની યાદમાં જે દેવળ બનાવવાં અને
 મહાબલ અને અતિબલને બદલે વિષ્ણુ અને શિવે
 એમાં ગિરાજનું. આથી આ જે ભાઈઓ આજે

પણ મહાબળેશ્વર અને અતિબળેશ્વરને નામે જોગખાય છે.

આ મંદિરના પ્રથમ પૂજારી પહાડી કુલીઓ હતા જેના વંશજ આજેય પોતે પૂજના હક્કદાર કહાવે છે. તેરમા સૈકામાં જે કુલી બાબાજી હતા તેના વંશજ આજેય મોત્તુદ છે. ભેડે શિવાજી મહારાજના સમયમાં આ કુલીએ ચંદ્રરાવ મોરેને મદદ કરી હતી તેથી શિવાજી મહારાજે બીજા કુલીની નીમણુક કરી હતી જેના વંશજો પણ પૂજનો હક્ક ધરાવે છે. આજે ખંચ નેટલી આમદાની યાય એવી આવકની વ્યવસ્થા શિવાજી મહારાજે જે ગામે મંદિરને બેઠ આપ્યાં છે તેમાંથી થાય છે.

આ મંદિરને જૂની કેટલીક મોંઘી ચીજો ભેટમાં મળેલી છે જે આજે ઐતિહાસિક યાદગીરી તરીકે પ્રખ્યાત છે.

શિવરાત્રિના મેળામાં ધામધૂમ અને ઠાઠમાઠથી મહાબળેશ્વરની ચાંદિની મૂર્તિ લાવવામાં આવે છે. ચંદ્રરાવ મોરેના વંશજોએ આ મૂર્તિને પોતાને ગામ દરેમાં રાખેલી છે. એકવાર આવી મૂર્તિ ચારાઈ ગઈ હતી. પણ પછી બીજી તૈયાર કરવી

પડી હતી. મોરેના વંશમાં આ મૂર્તિને ન્યારે મંદિરમાં લઈ જવામાં આવે છે ત્યારે તે અનેરા પ્રસંગ માટે તેના વંશજો પોતાને બાપદાદાઓ કેવું માન અને મોભો આપી ગયા છે એમ હર્ષથી માને છે.

ચંદ્રરાવ મોરેએ લગવાન મહાબળેશ્વરને જે પિત્તળના કેટલાંક વાસણો ભેટ આપેલાં છે તે એ જમાનાની એક ઐતિહાસિક સ્મૃતિ તરીકે જોવાં જેવાં છે. આમાં એક પિત્તળનો નાગ છે. તે વજનદાર છે કારીગીરી પણ સારી કરેલી છે. તેના પર સંસ્કૃતમાં આમ લખાણ છે.

॥ શકે ૧૫૬૬ તારણસંવત્સરે શ્રાવણ આદિ
પંચમી સોમે નાગાર્પણ કૃતં શિવ પાદિ ॥

આ મંદિરના શિખર પર જે સોનેરી કળશ બગાડો છે તે શિવાણ અને અક્ષયપ્રાનના યુદ્ધની એક વિજયની સ્મૃતિ તરીકે આજે પણ મોજુદ છે.

બામુમાં અતિબળેશ્વરનું મંદિર છે જે પરશરામ નારાયણ અંગણે બંધાવેલું. બામુમાં કેદારેશ્વરનું મંદિર છે જે ઇંદોરનો મહારાણી અહલ્યાબાઈ હોલકરે બંધાવેલું છે.

અહીં પાસે જ માણેકબાઈ ગંગાબાઈ હિંદુ

રેનિટોરીઅમ બાંધવામાં આવેતું છે. જેની સ્થાપના
ચેઠ પેરસોલમ વિધાન મંચએ કરી છે. આ
સ્થાપના હવા તાંદુરસ્ત અને આરોગ્યપ્રદ હોઈ આ
રેનિટોરીઅમ વિદુ કુટુંબોને શક્ત મળે એ આશયે
બાંધેતું છે. જેમાં સ્વનંત્ર બોલોડની વ્યવસ્થા હિ હોઈ
સિઝનદામે ૧૯૧૦ ના મે માસની ૨૫મી તારીખે આ
પૂર્ણ મુકમું હતું.

શિવાજી મહારાજ

કયો પ્રવાસી એવો હશે કે જે આટલે દૂર
આવી અહીંથી નજીક આવેલો શિવાજી મહારાજનો
પ્રતાપગદનો કિલ્લો જોયા વગર રહે ? આ કિલ્લો
એટલે એ જમાનામાં હિંદના એક જનરલનો એ
અબેધ કિલ્લો લેખાતો. મહારાજના ઇતિહાસમાં
જૂતકાળને સ્મૃતિગ્રહ રાખનારાં જે મહાયુધો
રચાયાં હતાં તેમાં આ કિલ્લો ન જુલાયએલું ઐતિહાસિક
મહત્ત્વ ભોગવે છે.

પણ આ કિલ્લાને આપણે જોવા જઈએ તે
પહેલાં યોગ્ય વર્ષ પાછળ ડોકિયું કરીએ. અને
શિવાજી મહારાજને જે કુનેહ અને ભુદ્ધિથી ભોગલ
બાદશાહ અને બિમ્બપુર સરકારને હાંકાવેલ તે
પ્રસંગ પ્રતાપગદને ખ્યાલમાં રાખી જોઈ જઈએ.

કૃષ્ણને હાથે મરાયાથી કંસની મહત્તા વધી
 અને કંસને મહત્વનું સ્થાન કૃષ્ણ ચરિત્રમાં મળ્યું.
 હંકારો રાજા રાવણ પણ રામચંદ્રજીને હાથે
 હણાયો એટલે રામાયણમાં રાવણને પણ મહત્ત્વ
 મળ્યું. આ જમાનામાં ગાંધીજીને હણનાર ગોડસે
 પણ હલકી રીતે ભારતના ઇતિહાસમાં સદા કલંકિત
 બની રહેશે. મહાપુરુષોને હાથે મરનાર કે મારનારને
 પણ કેઈ ભૂલતું નથી. શિવાજી મહારાજને હાથે
 અફઝલખાનનો વધ થયો એટલે તેને પણ મહત્ત્વ
 આપ્યા વગર છૂટકો નથી. એટલે દ્વંદ્વમાં તેનો
 પરિચય ભેધભે. બીજાપુરના બાદશાહ મહમદશાહે
 અફઝલખાનની એક સરદાર તરીકે નીમણૂક કરી
 હતી. શિવાજીના પિતા શહાજી અગર સિંહાજી
 પણ બીજાપુરની નોકરીમાં હતા. તેમની આડી ખાવામાં
 અફઝલખાં ગૌરવ લેતો. ૧૬૪૪ માં વાઈ પ્રાંતનો
 સુબેદાર અફઝલખાં હતો. તેણે મોગલો સામે લડવામાં
 ખૂબ શૂરવીરતા દાખવી હતી. દક્ષિણમાં પણ બિજાપુર
 રાજ્યની કીર્તિ ખૂબ વધી હતી. સરદાર સિંહાજી
 સામે મુસ્તફાખાને બંડ કરેલું અને તે બંડ સમાવવા
 જતાં વિશ્વાસઘાતથી શિવાજીના મોટાભાઈ શંભાજીને
 કનકેગિરી આગળ મારી નાંખવામાં આવ્યો હતો.

શિવાજીએ ગિજનપુરના ૪૦ કિલોા જીતી લીધા હતા. બીજા મુલક પણ જીત્યો હતો. ૧૬૫૬ ના સપ્ટેમ્બરમાં ગિજનપુરથી કૂચ કરવાનું અફઝલખાંને નક્કી કર્યું. તેણે જાતે લશ્કર અને સુદ્ધ સામગ્રી તપાસી લીધાં હતા. તેની આવી જખરસ્ત તૈયારી બેઠું ‘ખડમાસ કાફર સીધો દોર થઈ જશે’ એવું આનંદાચી અને ઉત્સાહપૂર્ણ વાતાવરણ ગિજનપુર રાજ્યમાં અને સૈનિકોમાં પ્રસરી રહ્યું હતું. બેગમ સાહેબ પૂજા કુશળ હતાં તેણે અફઝલખાંને માન આપ્યું મુબારકબાદી આપી અને કહ્યું ‘કાફર (શિવાજી) બહુ શક્તિશાળી છે. એનું લશ્કર ભારે છે. એ દગાખોર છે એ ભૂલતા નહીં. બને તો લડાઈનો પ્રસંગ ટાળજો. કારણ કે તે ખાડા, ટેકરા અને કુંગરોનો ભોમિયો છે એની સામે કળ વાપરજો. બને તો જીવતો ગિજનપુર પકડી લાવજો. નહિ તો ત્યાંજ ખતમ કરજો તે બહુ લોકપ્રિય છે. માટે ધ્યાન રાખી તમારું કામ કરજો.’ આ પછી અફઝલખાંએ કુરનિશ બખ્તવાી કહ્યું “એના થા ભાર છે. હું શિવાજીને પકડીશ એટલું જ નહીં પણ એને એનાજ ઘોડાપર સુગે મોઢે ખાંધી મારી પાછળ પાછળ આવતો કરીશ. આપ જીઓ

તો ખરા હું એને બાંધીને દિલ્હીના બાદશાહના સિંહાસને સાંકળથી જકડીશ.”

અક્ષયલાખાં બિજ્જપુરથી નીકળ્યો ત્યારે શિવાજી પુનામાં હતા. અક્ષયલાખાં વાઈ આંચો અને પછી તુળજાપુમાં આંચો. તુળજાપુર એ શિવાજીના ભોંસલે કુદુંબ માટે વર્ષોથી જત્રાના ધામ સમું હતું અને શિવાજી અને તેમના કુદુંબના માણસો સવાની દેવીના દર્શને તે કુલદેવી હોઈ આવતા. મૂર્તિ લજ્જતી તરિકે ખ્યાતિ મેળવવા અને શિવાજી પર ઝેર ઠાલવવા તેણે મૂર્તિના દુકડા કરી નાંખ્યા. એ જમાનામાં જે મુસલમાન હિંદુની મૂર્તિ તોડે તે પ્રખ્યાતિ પામતો. પંદરપુરમાં પણ તેણે વિઠોબાની મૂર્તિ તોડી અને આબુબાલુના ગામેમાં કાળોકેર વર્તાવ્યો.

વાઈનો કૃષ્ણાણપંત, અક્ષયલાખાં વાઈનો સુબેદાર હતો ત્યારનો ખાન સાથે સારા સંબંધમાં હતો. આથી શિવાજીને મળવા ખાને નીચે મુજબ ફરમામણો કાગળ લખી તેને મોકલ્યો.

“તારા બાપને અને અમારે બહુ જૂનો સંબંધ છે. આમ મારા રનેહીનો તું દિકરો છે અને તું મને પારકો નથી તું મારોજ છે. હું તને મળવા અહીં

આગ્યો છું, રૂબરૂ મળ્યો ઘણાય ખુલાસા થઈ જશે. મનમાં સમાધાન પણ થશે. તારી સલામતી અને ઇબજત સચવાય એવી ગોઠવણ મેં રાખી છે. તારે દરબારમાં નોકરીમાં રહેવું હોય તો માનવંતા સરદાર 'તરીકે' પણ તને બાદશાહ સ્વીકારે એમ હું ગોઠવણ કરાવીશ.'

શિવાજીના બસુસો પણ અફઝલખાંની ડાવણીની તપાસ રાખતા અને દૂશ્મનની છૂપી હીલચાલ અને યોજનાથી માહિતગાર રહેતા. એક રાતે તો શિવાજી મહારાજ ઉંઘવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા પણ નિદ્રા જ આવી નહિ. કાંઈક કાવત્રાં, નવા બુહો, નવી યોજના કરવા તે વિચારી રહ્યા હતા. થાક પણ ખૂબ લાગેલો. નિદ્રામાં પડ્યા ન પડ્યા ત્યાં તો ઝળકીને બગ્યા. અને માતા જીજ્ઞાસને બોલાવી કહ્યું : 'લવાની મા મને સ્વપ્નામાં દેખાયાં અને મને હિંમત આપી.' અફઝલખાંનને મારવાનું બળ હું તારામાં મૂકું છું તું ચિંતા ન કર, વિશ્વાસ રાખ.' એવું મને કહીને માતાજી અદશ્ય થયાં.

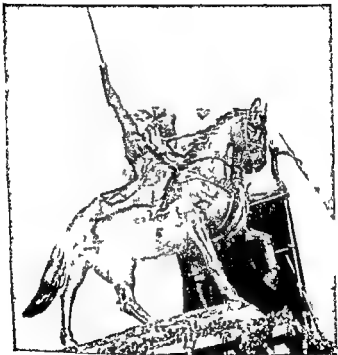
આથી શિવાજી મહારાજ ખૂબ મેરણા પામ્યા અને સરદારોને એકઠા કરી વીરત્વપૂર્ણ લાગણી કર્યું અને સરદારો પણ ઉત્સાહમય બની ગયા. —

મુલાકાતનો દિવસ નક્કી કરવામાં આવ્યો. સવાર પડી મહારાજને જોખમ અને તેની સાવધાનીનું પુરેપૂરું ભાન હતું. જમ્યા પછી ભવાની દેવીના મંદિરમાં ગયા અને દેવીની આરાધના કરી. બપોરના પોપાકે સજ્જવાની તૈયારી કરી. માથે લોખંડી ટોપી ડાબા હાથના પંતમાં વાઘનખ ચઢાવ્યા. કટાર જમણી ખાંચમાં સંતાડી. સાથે ત્રણ માણસો મહારાજે શરત પ્રમાણે લીધા. તાનાણ માલમુરે, છવા મહાલા અને શંભાણ કવણને લેવાનું નક્કી કર્યું. છવા મહાલા વિષે તો કહેવાય છે કે “ઢોતા જીવુ તર ઘાવણ ફિડ” હતો છવો તો બચ્યો શિવો.

જતાં પહેલાં શિવાણ મહારાજ છણખાઈને પગે લાગ્યા. કાળના જડખામાં જતા પુત્રને જોઈ માતાનું દિલ ભરાઈ આવ્યું અને આશિર્વાદ આપ્યા “ઢેટા ભવાની યશ આપશે. સંભાળીને વર્તજે. મારા શંભુના વધનું વેર લેજે.”

શિવાણ મહારાજ ગઢ ઉતરી નીચે આવ્યા. આ વળતે મંડપમાં આઠજ માણસો હતાં.

(૧) કૃષ્ણાણપંત (વક્રીલ)	(૧) પંતાણ પંત (વક્રીલ)
(૨) અરૂંઝલખાં	(૨) શિવાણ
(૩) ખાનનો અમલદાર	(૩) છવા મહાલા
(૪) ” ”	(૪) શંભાણ કવણ

શિવાજી મહારાજનું રોમ્બુ પડિત નહોત
ખૂંટ મકે છે

જિતેન લમતે લક્ષ્મી મૃત્યુ નાપિ સુરાંગના

ક્ષણં વિધ્વંસિની કાયા કા ચિંતા મરણે રણે.

અને રંગમાં આવી ગયા. મુદ્ધમાં લુતવાથી લક્ષ્મી મળશે અને રણમાં મૃત્યુ યતાં સ્વર્ગ મળશે. જે કાયા ક્ષણભંગુર છે તેા તેની ચિંતા રણમાં મરણ થાય તેા શા માટે કરવી.

કૃષ્ણાણપંતે અદ્ધલખાનનેા સદેશે શિવાણને કહ્યો, શિવાણ આથી ખૂશ થયા. તેઓ પણ મુતસદી હતા તે બોલ્યા “અમેય બાદશાહ સલામતના જ હીએને ? કેટલાક બંડખોરોને નમાવ્યા, નવા કિલ્લા તેમનાજ મુલકમાં બાંધ્યા. લશ્કરે તૈયાર કર્યા આ બધું બાદશાહ માટે જ કર્યું છે ને ? જરૂર હું ખાન સાહેબને મળવા આતુર છું. તેમને આટલો પ્રેમ છે અને તેનો મને પૂરો વિશ્વાસ છે.”

રાતે કૃષ્ણાણપંતને શોભે તે રીતે જમાડયા. માનપાન આપ્યાં અને થોડી શુષ્ક વાતો પણ કરી. અને શિવાણ મહારાજે હિન્દુત્વના રક્ષણની વાતનો અનેરો ખ્યાલ આપ્યો. ધર્મના હઠહડતા કરાયેલા અપમાનના અનુભવો કહ્યા. અને આથી કૃષ્ણાણપંત પલગ્યા અને શિવાણ મહારાજને તમામ સહાયતા કરવા વચન આપ્યું અને કહ્યું કે મહારાજ

“આપે મારા પર વિશ્વાસ મૂકી મારા જીવનને ધન્ય કયું” છે. અને આજથી મહારાજ મને પોતાનો ગણે. હું મહારાજનો જ છું.” અને અફઝલખાંના કાવત્રાની બધી વાત કરી દીધી.

આમ તો મહારાજના જામુસી ખાતાએ આ વાત કહી હતી જ. તેમાં આથી પુછી મળી. મહારાજે કૃષ્ણાજીપંતને કિંમતી વસ્તો અને શરપાવ આપ્યો. અને ખાનને જાવળી આવવા આમંત્રણ આપવા પંતાજી પંતને મોકલ્યા.

પંતાજીએ ખાનને કહ્યું ‘અમારા મહારાજને ખાન સાહેબ માટે ભારે માન છે. મહારાજ આપને આચ્છા માને છે. આપ જત્રીજાતુ સ્વાગત સ્વીકારે તો મહારાજ ઘણા ખૂશી થશે. અને આપના કોઈપણ માલુમને તકલીફ નહિ આવે.”

અફઝલખાં પણ પંતાજીપંતની વાત સાંભળી ખૂશ થઈ ગયો.

જાવળી પાસે પ્રતાપગઢ નીચે ખાનના સ્વાગત માટે સુશોભિત મંડપ બનાવડાવ્યો. બદોબરત પણ અદ્ભૂત હતો. શિવાજી મહારાજે જાતે મંડપ બનાવવા મહેનત લીધી હતી.

૧૬૫૬ ના નવેમ્બરની તા. ૧૦ મીને શુક્રવારે

મંડપ બહાર

(૧) સૈયદ બંદા

(૨) તાનાજી માલસુરે

ખાન મંડપમાં પોતાની બેઠક પર બેઠા હતા. શિવાજી મહારાજ આવ્યા. બંનેના વકીલોએ પરિચય આપ્યો. ખાન ભેટવા આગળ આવ્યો અને મહારાજનો વેલવ બેઇ ખાન ઇર્ધ્યાથી બોલ્યો. “શિવાજી ! તું સાધારણ સરદારનો છોકરો છે. તો પછી આ ધન ક્યાંથી લૂંટી લાવ્યો !” મહારાજે ગરમ થઈ જવાબ આપ્યો. “હું લૂંટીને લાવ્યો કે ગમે ત્યાંથી લાવ્યો. તે મારે બેવાનું કામ છે. બાદશાહના બકિયાર ખાનામાં ખાણું પકવનારના છોકરાને ઝોની શી પંચાત !” આમ પ્રથમ વાતમાં જ બંધી.

ખાનની દાનત તો મહારાજને ખાચમાં લઈ, ગળું બીંસી જમણા હાથે કટાર ખોસી પૂરા કરવાની હતી. આથી ખાને મહારાજનું ડોકું બગલમાં ઘાલી દાખ્યું. મહારાજ આથી દગો સમજી ચેતી ગયા. ખાને જમદાદ વડે મહારાજની ડાળી કૂખમાં ઘા કર્યો પણ બખ્તર પહેરેલ હોઈ જમદાદ અંદર પેસી શકી નહિ. મહારાજે ભવાનીને યાદ કર્યો, રામદાસ સ્વામીનું સ્મરણ કર્યું અને વાઘનખ વડે

ખાનના પેટને જમણી જાજુથી ચીયું. અને તે
 ઝબ્બો જ પહેર્યો હતો. એટલે પેટ ફાટ્યું અને
 અંદરનાં આંતરડાં બહાર આવ્યાં. મહારાજે સંતાડી
 રાખેલો બિછવો બહાર કાઢ્યો અને ખાનની ડાબી
 કૂખમાં ઘા કર્યો. આથી ખાનની ગળાની ચૂડ ઢીલી
 પડી અને મહારાજે આંચકો મારી ઠોકની પકડ
 છોડાવી. આ મુલાકાત ઉંચા ચોતરા પર ગોઠવી
 હતી. ખાન બહાદુર યોધો હતો. આંતરડાં બહાર
 નીકળી આવ્યાં હતાં તે પેટમાં ગોઠવી આઢેકું
 શેકું પેટ પર બાંધ્યું. અને તલવાર લઈ તૈયાર
 થઈ ગયો. અને મહારાજને પડકાર કરી કહ્યું
 “અથ હમારી તલવાર દેલો” એમ બોલી માથા પર
 ઘા કર્યો. પણ મહારાજ તો બધી રીતે સુરક્ષિત
 બની આવ્યા હતા. માથા પર પણ લોખંડી
 ટોપી ફેંટા નીચે હતી. ખાને “દગો દગો હોટો
 હોટો” બૂમો મારી. પછી મહારાજે “તુમ વહે સૌર
 પઠાળ અથ હમારી મવાની દેલો” । એમ બોલી તલ-
 વારનો ઘા ખાનના ડાબા ખભા ઉપર ભેરથી કર્યો.
 જે પેટ મુધી ઉતર્યો. આમ ખાન ખતમ થયો.
 ખાનની બૂમોથી સૈયદખંદા હોડ્યો એટલે તાનાજી
 દોડી મહારાજ પાસે આવ્યો. આમ સૈયદખંદા

અને તાનાજી વચ્ચે ચુદ્ધ જામ્યું. તાનાજીના હાથે
 ટ્રેવલબંદો મરાયો. ખાનના બીજા અમલદારો દોડી
 આવ્યા. પણ જીવા મહાલાએ ખરું શૂરાતન
 બતાવ્યું. અને ખાનના ચોદા પૂરા કર્યા. આ બધું
 ૧૨ મિનિટમાં જ પૂરું થયું. અને આ સમય આરથી
 પાંચતી વચ્ચેનો હતો.

શીવાજી મહારાજ ખાનનું લોહી ટપકતું માથું
 હાથમાં લઈ માતા જીજ્ઞાષની પાંચે આવ્યા.
 માતા પ્રતાપગઢની ટોચેથી મહારાજની રાહ જોતાં
 બેઠાં હતાં. શિવાજીએ માતાને પ્રણામ કરી પગ
 આગળ ખાનનું શીર મૂક્યું. મા બોલ્યાં “બેટા તે
 મારા શંભુનું વેર લીધું, મારી આંતરડી ઠારી.”

ખાનના ખતમ થયા પછી પણ શીવાજી
 મહારાજને ચાર લડાઈ લડવાની હતી. કારણ કે ખાને
 ૩૫૦૦૦ તું લશ્કર ચોપાસ ગોઠવ્યું હતું. આમ
 જાવળી, વાઈ, કોયના પર અને જનીકિંબ ચાર
 મોરચે લડાઈ આપવી પડી. તેમાં મહારાજની
 ફત્તેહ થઈ. ખાનનું તોપખાતું, હાથી ચોડા, દાડગોળો,
 રોકડ નાણું, અનાજ, તંબુ, હથિયારો જે બધું
 મળ્યું તે પ્રતાપગઢ મોકલવામાં આવ્યું.

મરેલા ખાનનું માથું ચંભાજી કવજીએ

હતું તે મહારાજને ગમ્યું ન હતું. બીજે દિવસે માન અને મોભા સાથે તે દફનાવ્યું અને માથું પ્રતાપગઢ પર શ્રી ભવાનીના મંદિર સામેના અગ્નિ ખૂણા તરફના ખૂરજમાં બહુ સમારંભથી ઢટાવ્યું. એ ખૂરજને અક્કલ ખૂરજ નામ આપ્યું. અને અક્કલખાનના બાદશાહી તંબુનો સોનાનો કળશવાળો સ્થંભ શિવાજી મહારાજે મહાબળેશ્વરના મંદિરને લેટ કર્યો જે આજે પણ ત્યાં યોલે છે.

આ અદ્વિતીય છત્ર એ માતાજીની અનુકંપા છે એમ માની મહારાજ તુલજાપુર દર્શન માટે જવાના હતા. પણ ભવાની માતાએ સ્વપ્નમાં દર્શન દીધાં. અને કહ્યું, “મારી પ્રતિમાની ત્યાંજ સ્થાપના કર, બાધા પણ ત્યાંજ કર એમ કહી, સ્વપ્નમાં સ્થળ બતાવ્યું.”

પ્રતાપગઢ

ઇતિહાસકારો કહે છે કે શિવાજી મહારાજના ૧૦૦ થી પણ વિશેષ કિલ્લા હતા. અને અક્કલખાનના વધને કારણે મહારાષ્ટ્રમાં શિવાજી મહારાજ ખૂબ જ મહત્ત્વ પામ્યા.

ભવંગીનું ધન હાથ લાગ્યું તેથી મહારાજે પ્રતાપગઢ અને તેમાં ભવાની માતાનું મંદિર કેમ

અંધાબ્યુ' તે સંબંધમાં ઘણી વાતો કહેવાય છે. શિવાજીના દાદા માલોજી ભોંસલેને દેવીનો ચમત્કાર થયેલો. અને જમીનમાંથી દારેલું ધન મળેલું. આ ધન એ દેવીનો પ્રસાદ હતો. ભોંસલે કુટુંબની આબાદી અને ઉન્નતિમાં દેવીની કૃપા હતી એવી અટલ શ્રદ્ધા ભોંસલે કુટુંબના માણસોને હતી. તુળજ ભવાનીના દર્શન કરવા વર્ષમાં એકવાર પણ આ લોકો જતાજ. પણ હવે સંજોગો બદલાયા હતા. શિવાજી મહારાજે હિન્દુત્વના રક્ષણ માટે માથું ઉથક્યું હતું એટલે મહારાજના દુર્ભને ચારે બાજુએ હતા. આથી રસ્તો કાઢી રાયરીના કિલ્લા પર ભવાનીનું મંદિર બાંધવું એમ નક્કી કર્યું અને ઉત્તમ મૂર્તિ બાંધવા શિલ્પકારો શોધ્યા. ત્યાં તો એક દિવસ સ્વપ્નામાં તુળજ ભવાનીએ મહારાજને દર્શન દીધાં. અને જણાવ્યું “તું રાયરીના કિલ્લા પર મંદિર બાંધવાની તૈયારી કરે છે પણ મારી ઇચ્છા મારું સ્થાન ત્યાં રાખવા નથી. મારી ઇચ્છા પ્રમાણે તો મહાબળેશ્વર નજીક મારું મંદિર બાંધાવ. “તું હોરખ્યા કુંગરી ખોળી કાઢ અને છેક કુંગરની ટોચે મારું મંદિર બાંધાવ. ત્યાં તારે માટે એક કિલ્લો પણ બાંધાવ.”

મહારાજ આ સ્વપ્નથી ઝળકીને જાગ્યા. સવાર થતાંની સાથે જ 'ભોરખ્યા ડુંગરી'ની ખોળ કરવા મહારાજ નીકળી પડ્યા. જંગલોમાં, ઝાડોમાં ટેકરા અને ખાડામાં ડુંગરામાં મહારાજ ખૂબ રખડ્યા પણ પત્તો લાગ્યો નહિ. આખરે ઢોર ચારતો જંગલનો એક ભરવાડ મળ્યો. તેને ભોરખ્યા ડુંરી બતાવી. આ ડુંગરી મહાબળેશ્વરની પશ્ચિમે ૧૨ માઈલ દૂર આવેલી હતી. આ ડુંગરી ઉપર આગુખાગુએ ખૂબ ધર્મ. એ ડુંગરીને જૂદી જૂદી નજરે જૂદી જૂદી દૃષ્ટિથી મહારાજે નિહાળી. ત્યાં એક શિલા જણાઈ. એ શિલાને ભેઠ મહારાજને ખાત્રી થઈ કે ભવાની માતાએ સ્વપ્નમાં બતાવેલી ડુંગરી આજ હોવી ભેઠએ આ શિલા પર 'શિવ'નું ચિન્હ મહારાજના ભેવામાં આવ્યું અને અહીં કિલ્લો અને મંદિર બંધાવ્યાં. કિલ્લા બાંધવાના કામમાં કુશળ એવા મોરોપંત પિંગળેને આ કામ સોંપ્યું. અને મોરોપંતે હિન્દવી રાજ્ય સ્થાપવાનું લક્ષમાં રાખી પ્રતાપગઢનો કિલ્લો બંધાવ્યો.

કોયના ખીણથી ૧૦૦૦ ફુટ ઉંચે પ્રતાપગઢ છે. મહાડ રોડ પરથી તે સુંદર દેખાય છે.

મહાબળેશ્વરમાં આવી કૃષ્ણા અને એ પંચ-ગંગાનું દેવળ ભેવાની સૌ પ્રથમ ઈચ્છા હતી તે

પૂર્ણ કયાં જાદ શિવાજી મહારાજને સ્મરી પ્રતાપગઢ
 નેધ ઇતિહાસ લખતી વખતે ક્યારેક પ્રતાપગઢ
 નેધ લઈશું એવો જે અન્યક્ત વાચકો કરી મૂક્યો
 હતો એમાંથી યદ્ય મૂઢિત અનુભવી હારા એમ
 કરી શકું એ ઇચ્છાએ પ્રતાપગઢ જવા આખી
 મોટર કરવા હું તત્પર બન્યો. પણ મોટરવાળા
 પ્રતાપગઢ કરતાં મહાબળેશ્વરની આસપાસના નજીકનાં
 points પહોંચા ફેરવવાની વૃત્તિ રાખતા અને
 દિવસ પૂરો કરી તેના આખા દિનના રૂપિયા ૪૦
 લઈ પાડતા. આખા દિવસની મોટર નક્કી કરીએ
 એટલે એવી રીતે ફેરવે કે પ્રતાપગઢ રહી બીજા
 અને બીજા બીજા નજીકના ભેવાનાં ભાગો ભેવા
 પડે. આને માટે એક અનુભવીએ રસ્તો સૂચવ્યો
 “મહાડ જતી મોટરમાં જવ, માત્ર આઠ આના લેશે
 અને જાર માઈલે વાડા ગામ આવશે ત્યાં ઉતરજો.
 એટલે ડાક જંગલ પાસે કુલી, ઉચકવાવાળા બધા
 ઉભેલા મળશે જ. સામાન વગેરે ઉચકવાનો એક
 રૂપિયો લેશે.” પંદર રૂપિયા એકલા પ્રતાપગઢના
 ખર્ચવા તેના કરતાં આ દરખાસ્ત ઠીક લાગી.
 મહાડ જતી મોટરમાં અમે બેઠા. સાથે પંડિત
 ચક્રધર ભેપી હતા. નાનો ચિ. અશ્વિન પણ હતો આ
 જાનુતું સહિ સીંદર્ય અદ્ભૂત છે. જેમ કાશ્મીરમાં

જતાં રાવળપિંડીને રસ્તે જનાર જમ્મું રસ્તે પાછો આવે અને જે રીતે કુદરતની હીલા પર મુગ્ધ બને તેમ આ મહાડનો રસ્તોં જોઈ હું કુદરતની કળા ઉપર મુગ્ધ થઈ ગયો. પ્રતાપગઢ તો આમ સરળ માર્ગે જવાનો છ માર્ગલનો જ પહાડી માર્ગ છે. શિવાંજી મહારાજના હાથી, ઘોડા અને પોતે કેટલીયે વાર દૂકે જ રસ્તે ગએલા એવી જે વાત સાંભળેલી તે પણ પ્રતાપગઢને સામે ને સામે જોતાં અદભૂત રમણીય અને સાચી લાગી. આ રસ્તે ચઢાઈ નથી પણ ઉતરાઈ છે અને મોટર મજાની ગોળગોળ કુંદડી ફરતી વનરૂપિ સૃષ્ટિનો વિપુલ મહિમા બતાવતી ચાલી જતી. પંડિતજી તો બદ્રિનાથવાસી હતા- હિમાલયમાં કેંક પહાડો અને વિકટ પ્રવાસો ગંગોત્રી, જન્મોત્રી કેદાર વગેરે કરી ચૂક્યા હતા. તે છતાં દિલમાં જે કુદરતી પ્રેમ અને તાજે મુંબઈનો વસવાટ હતો તેથી પહાડ જોતાં મન ફરાંચી મુગ્ધ થવાથી તેમનું પણ હૈયું નાચી ઉઠ્યું. “શું આ ભૂમિ છે. એ જમાનામાં કેવે સ્થળે કિલ્લો બાંધ્યો છે? કેવો પહાડની ટોચ પર દેખાય છે” અને બોલ્યા “વીર સુંક્તા ઘસુંધરા નો એ જમાનો હતો. મહારાષ્ટ્રમાં વીર શિવાજી હતા, મેવાડમાં મહારાણા પ્રતાપ હતા. “અને આજે

બુદ્ધિ મુંઝતાવમુંઘરા છે” મેં કહ્યું અને ગોળ ફરતી મોટરમાં કિલ્લો સાફસ્ય દેખાય અને ઘડીમાં ખીન્ને પહાડ આડો આવી જાય કે કિલ્લો ન દેખાય. ગોળ ફરતી મોટરમાં કિલ્લો દેખાયલો રહે તો સંતોષ થાય કે જ્યાં જઈએ છીએ તે પણ કેવો લખ્ય લાગે છે? શું મુંઝર પસંદગી કરી કેવા ઉન્નત સ્થળે પાંધ્યો છે. આમ જોતા જોતા અમે વાઠા અથવા કુંભરોરી ગામે આવી પહોંચ્યા.

અહીં અમે જાન્યુઆરીમાં આવ્યા હતા એટલે ફક્ત પાંચ સાત મજૂરો હતા. તેઓ મને કહે “શેઠ મજૂર કરો આ બાબો ચાકી જશે” મને અશ્વિતનો અનુભવ હતો. કાલાની સુકામાં ગયા ત્યારે તે હોંશથી ચઢી ગયો હતો. એટલે કુલી કરવાની જરૂર ન હતી. હું તો કુલીનો આ રીતે ઉપયોગ કરવો એમાં સિદ્ધાંતથી વિરુદ્ધ હતો. મેં કહ્યું “એ બચ્ચા તો ચઢેગા, એ પંડિતજીકો લે લો” પંડિતજીનું વજન તે જ દહાડે કરાબ્યું હતું. પંડિતજી હતા ૧૭૮ પાઉન્ડ. પંડિતજી મારી ગમ્મત સમજી હસી પડી બોલ્યા “હાં મુઝે લે લો આપકે લિયે લી ઠીક રહેગા” કુલીઓ એક ખીજના સામુ જોઈ હસવા લાગ્યા. ખુરશી કરે તો આઠ માણસોની સહાયથી પંડિતજીને પ્રતાપગઢ લઈ જઈ શકાય

એમ હતું. પણ પંડિતજીને ક્યાં બેસવાની જરૂર હતી ! તેઓ સંસ્કૃતના, શાસ્ત્રના અને જ્યોતિષના ભારે વિદ્વાન. તેમને હિમાલયવાસીને આ પહાડ ટેકરા સમ હતો. તેઓ તો પોતાનો અને મારો બિચો પણ મજૂરના અભાવે ઉંચકવા શક્તિશાળી હતા પણ મજૂરને નિરાશ ન કરવા અને પંડિતજી કે જે વીસ્ત્ર અને જીવદિબજના સારા સુમેળવાળા હતા. તેમને એક રૂપિયાના હિસાબે મારે કાંઈ તેમની શક્તિ અજમાવી જોવાનું પ્રયોજન ન હતું.

એક કલાકમાં અમે ચઢી રહ્યા. અગ્નિન અને પંડિતજી મોખરે હતા. હું અને કુલી સાથે હતા. હિમાલયમાં અમરનાથ જતાં ૧૬૦૦૦ ફીટ ઉંચે ચઢ્યો ત્યારે ૧૦૦૦૦ પ્રવાસીમાં હું ૧૦૦ મો હતો. આજે મુંબઈના હિસાબે જીવન જીવતો રહી મેં કેવો શારીરિક વિકાસ ગુમાવ્યો હતો તે હું પાછળ રહી તેથી જોઈ શક્યો

પ્રતાપગઢ આવી હું ખૂબ થઈ ગયો. પંડિતજી અને અગ્નિન પણ. પંડિતજી તો સીધા ભવાની માતાના મંદિરે દર્શન કરવા ઉપડ્યા. તેઓ કલા-રસિક ભક્ત અને જ્ઞાની હતા. વળી પાછો સંસ્કૃત શ્લોકોનો પ્રવાહ ચાલે. વાતે વાતે ઉપમા અને અલંકાર.

પૂજારી કહે “ માતા સવાનીને લોકોએ લેટ ધરાવેલ લાખો રૂપિયાની કિંમતનું ઝવેરાત અહીં હતું. પણ ચોર ચોરી ગયા. ચોરનાર જેલમાં ગયો. અહીં કિંમતી ઝવેરાત એવું હતું કે નેવા જેવું. હવે તો અહીં દાગીના મોતીની માળા કંઈ રાખતા નથી, સતારાના રાજ દ્રુસ્ટી છે. એટલે ગધું સતારા રાખીએ છીએ. અને હવે મા સવાનીને માટે ચોકી વગેરેની વ્યવસ્થા પણ છે હવે બરાબર સાવધ છીએ. પંડિતજી તરત બોલી ઉઠ્યા.

“ચોરે ગતે યા કિમુ સાવધાનમ્”

અહીં ૨૧ નોકરોનું કુટુંબ વસેલું છે. પરાપૂર્વથી એ લોકોના કુટુંબીઓ અહીં જ રહે છે. આ લોકો માતાના પૂજારી પોતે વર્ણી છે તેનું ગારવ લે છે. અહીં વસ્તી આ લોકોની જ ખાસ છે. માતાજીની આરતી રોજ થાય છે. સાંજ પડે એટલે કિલ્લાનો જે મોટો દરવાજો છે તે બંધ કરવામાં આવે છે. દરવાજો બંધ કર્યો એટલે પછી હિંસક પ્રાણીથી પણ અંદર આવી શકાતું નથી અને એ રીતે કિલ્લો સુરક્ષિત રહી શકે છે. કિલ્લાને ફરતી મોટી જાડી દિવાલ છે. કહે છે કે સિવાજી મહારાજના વખતનું એક જાડ આજેય મોજુદ છે જે સ્થળે તે વખતે કોઠાર હતો. જે સ્થળેથી ગુનેગારને નીચે પટકવામાં

આવતો તે સ્થળ પણ જોયું. આ સ્થળે પહાડની અનુપમ રચના જોતાં મહાજળેશ્વરના બધા પોઈન્ટસ લેગા થાય તોય આ દૃષ્ય જોવું સુંદર અને વિશાટ દૃષ્ય મને તો ક્યાંયનું ન લાગ્યું. અહીં સમર્થ સ્વામી રામદાસે સ્થાપેલ શ્રી હનુમાનજીનું મંદિર છે. મુંગઈના ખટાણી મીલવાળા શેઠે તેમાં મરામત કરાવી છે અને તેમાં બહુ ભારે શ્રદ્ધા ભાવુકની જેમ રાખે છે.

ઉનાળામાં ગુજરાતીઓ ખૂબ આવે છે. અહીંના પૂજારી, હવાલદાર, ગૌર, પોલીસ, પટાવાળા બધાયને ઉનાળામાં ખૂબ પ્રવાસી આવતા હોઈ સારી રકમ મળી રહેતી હોય છે.

માતાજીની ખર્ચની વ્યવસ્થા માટે શિવાજી મહારાજે ઈનામમાં કેટલાંક ગામ આપેલાં છે. જેમાંથી નૈવેદ્ય યાય છે મેળાનો ખર્ચ પણ નીકળે છે, અને આટલા બધા નોકરોના પગાર અને જરૂરી ખર્ચ નીકળે છે. લઢાઈ આવી અને ગઈ. જીવન ધોરણ ઉચું વધે કે ઘટે અહીંના નોકરોના પગારમાં કાંઈ જ ફેરફાર નથી. અને તેઓ પણ બીજી દુનિયાને ઝોળખતા ન હોય તેવી મન અને કિલ્લાની નાકાબંધીમાં રહે છે. અહીં નિતાંત શાંતિ હતી.

માતાના મંદિરની સામે જ જે જુરજ છે તેમાં અફઝલખાનનું ઘડ દાટેલું છે. નીચે અફઝલખાની - કુબર કરી છે. જે શાંત અને સ્વચ્છ ઉપરાંત બેવા. જેવી છે.

આ કિલ્લાની રચના મોટું ત્રિકોણ પિંગલેએ કરેલી છે. આ કિલ્લો એ અલેખ કિલ્લો મનાતો. અહીં પાણીની વ્યવસ્થા ગહુ સારી છે. માતાજીના સતની એક વાત છે. અહીં જે પાણીના તળાવ છે. અને હજી સુધી વર્ષોથી પાણી કદી જૂટ્યું નથી. ખીવાતું પાણી જૂદું છે. જ્યારે ધોવાના પાણીની પણ જૂદી વ્યવસ્થા છે. એક વખત એવું વર્ષ ગયું હતું કે પાણીની અછત હતી. આથી અહીં રહેવાવાળાને ચિંતા પેડી કે પાણી ખલાસ થશે તો શું કરશું? બધા માણસો નીચે વાડા ગામમાં પાણીના બેડાં ભરવા માટે નીકળવાના વિચારમાં હતા. ત્યાં તો પાણી ભરાયું. રાતે પુરોહીતે શિકાર શોખની અને બીજી ઘણી આવી વાતો કરી. આ બાબત જંગલમાં શિકાર કરવા રાખ ઘણી વાર આવે છે. મહાબળેશ્વરમાં કંઈક શિકારના શોખીનો આવે છે અને જંગલોમાં શિકાર માટે ફરે છે. જલ્દી પાછા ન જતાં રાતે રહ્યા તે ગમ્યું. રાત મજાની હતી. ચાંદની ચમકતી હતી. રાતે પહાડનું દ્રશ્ય મનમોહક

હતું. જાણે નેચા જ કરીએ. શું કિલ્લાની મહારાજની પસંદગી છે ? સવારે પાંચ વાગે ઉઠી, ત્યાં પી અમે નીચે ઉતરવા માંડ્યું. ઉતરતાં તો મઝા પડી. અમે ઝાડીમાંથી ત્રણે જણા પસાર થઈ રહ્યા હતા. રાતે શિકારની વાતો સાંભળી હું જરા સ્વસ્થ થઈ ગયો હતો. કેઈ પ્રાણી નેવા તો નહિ મળે ? મળે તો અમારા પંડિતજી જખરા હતા અને અમને તેમની હુંફ બધી રીતે હતી.

કેવો પ્રતાપગઢનો કિલ્લો જે શાગમાં બાંધેલો દેખાતો હતો. નીચેનો કિલ્લો અને તેની ઉપરનો બીજો કિલ્લો. ઉપરના કિલ્લાને ‘બાલે કિલ્લો’ એ નામે ઓળખે છે. અહીં શિવાજી મહારાજનો મહેલ હતો, અને શિવનું મંદિર બંધાવેલું જે કેદારેશ્વરને નામે ઓળખાય છે. જૂની વ્યવસ્થામાં એક પાણીની વ્યવસ્થા આજે મોજુદ છે.

જે પૂજારીની નીમણુંક શિવાજી મહારાજે કરેલી તેનું નામ વિશ્વનાથ સદૃ હડપ હતું. આજેય જેના વંશજો છે. તે વખતનો દરવાજો છે. કિલ્લામાં ચોડાં મકાનો ૭ તેમાં પૂજાર્યો રહેલા નોકરો વસે છે. ચઢતાં અને ઉતરતાં ચોડો શ્રમ પડ્યો હતો પણ એ ઐતિહાસિક સબ્ય દૃશ્યમાળા નેચાના સંતોષે થાકને આનંદ અને ઉત્સાહમાં ફેરવ્યો.

હતો. ૧૮૨૩-૨૪માં સતારાના રાજા પ્રતાપસિંગે
લવાની માતાની પ્રતાપગઢ જઈ પૂજા કરી હતી.
અહીં તેમને ખૂબ આનંદ આવ્યો હતો, આ સ્થળ
ગમ્યું હતું. રાજા પ્રતાપગઢ આવી રહ્યા છે એ
ખબરે લોકો પણ ખૂબ ઉત્સાહી અને આનંદી
બન્યા હતા. નાના મોટા સરદારો ૨૦૦૦ માણસો
સાથે આવેલા.

અમેઝોની પસંદગી

સતારા જિલ્લાના જવળી તાલુકામાં વાઈની
પશ્ચિમે ૧૭°૫૧ ઉત્તર અક્ષાંશે અને ૭૩°૩૦
પૂર્વ રેખાંશ પર વેસ્ટર્ન ઘાટ તરીકે આ પહાડ
પ્રખ્યાત થયેલ છે. તેમાં હિંચા શિખરો, જિંડી
ખીણો અને પુષ્કળ ઝાડો છે. અને તાંદુરસ્તી બદો
એવા કુદરતી ગુણો ધરાવે છે.

આ પ્રદેશનું નામ મહાબળેશ્વર છે જે યથાર્થજ
છે. જે આ સ્થળનું મહત્વ દર્શાવે છે. ત્રણ સંસ્કૃત
શબ્દોનો કેવો સુંદર સુમેળ જામ્યો છે, મહા,
બળ, ઇશ્વર. જેને ભેગા કરીએ તો સર્વશક્તિમાન
પ્રભુ. એવો અર્થ થાય છે. જે પવિત્રતા અને
વિશુદ્ધતાનો ખ્યાલ આપે છે. જ્યાં જ્યાં આવા

ઉંચા પહાડો છે ત્યાં ત્યાં દેવી નામો જોડાયેલા છે અને તેનું પણ સ્પષ્ટ કારણ છે ઉંચા પહાડો ત્યાંની ગાઢ શાંતિ, નિવૃત્તિમય હૃદયને એ બધું પ્રભુ પ્રતિ વધુ ને વધુ ભગૃત કરે છે અને આવા પહાડો પર જ ઋષિમુનિઓના વસવાટના દાખલા કયા જોવા છે ? અને આવા પર્વતિય પ્રદેશોમાંથી જ તો નદીઓના ઝરણ થયા છે જે ખેતીને આબાદ કરે છે હિમાલયમાં ગંગોત્રી અને જન્મોત્રીમાંથી, ગંગા અને જમના વહે છે ચંબકે શ્વરમાંથી વહેતી ગોદાવરી અને મહાબળેશ્વરમાંથી વહેતી કૃષ્ણા આ બંને નદીઓ દક્ષિણમાં કેટલી ઉપયોગી અને મહત્વપૂર્ણ છે !

આવા સુન્દર આ સ્થળે સૌથી પ્રથમ આવનાર અને આ ભૂમિને તદુરસ્ત હવા આપનારા મધ્ય તરીકે ઉપયોગ કરવા યોગ્ય સ્થળ તરીકે બહેન કરનાર સૌથી પ્રથમ અમે જ જનરલ લોડવિક છે જે કે ત્યાર પહેલાં પુનાના દક્ષતરમાંથી એવી નોંધ મળે છે કે ૧૭-૧ માં જોડેટોબરની ૧૪ તારીખે પુના દરબારના પહેલા બ્રિટિશ રેસિડેન્ટ ચાર્લ્સ મેલેટે પેશ્વા સાથે મુલાકાત લીધા હતી પેશ્વાએ રૂા ૧૭-૮-૦ મંદિરને દાન કર્યું હતું જો રીતે જોડે અમેજે પેશ્વા સાથે આવી પહેલવહેલું આ

महिक

महिक-२

વાર્ધ ગણપતિનું મંદિર

અમરકાંત પુરમ

ભૂમિનું રસદર્શન કર્યું હતું. તે વાઈથી આબ્યો હતો. પણ જે અંગેજે આ ભૂમિને વિકસાવવામાં ફાળો આપ્યો હતો તે તો જનરલ લોડવિક હતો. તેઓ ૧૮૨૪માં સતારાથી આબ્યા હતા. મતારામાં તે વળતે ઘણી જ ગરમાં પડતી હતી. તેથી આંગ્રોહવાને ફેરફાર કરવા તેઓ એક અખતરો કરવા આબ્યા હતા. તેમને આ સ્થળ ખૂબ ગમ્યું. ખૂબ પ્રમંશા કરી અને છાપામાં પણ લખ્યું:—

Even in the month of April, a climate in which the days are never sultry and the nights always cold, not that chilling cold, arising from dense vapour of the plains, but a bracing cold, peculiar to mountains, which gives elasticity both to body and mind

The scenery from many positions is both grand and romantic one of old England, from the ground being covered with high fern, the wild, rich note of the black-bird (common to the highest Deccan Hills) meeting the ear on every side, while the eye looked down upon

the Ghauts and over the conkan to the ocean.....

Satara,
May, 1st 1824

Lodwik.

ત્યાર બાદ ૧૮૨૫ ના મે માસની ૧૦ મી તારીખે કેલોનલ ગ્રિગસ મહાબળેશ્વર આવ્યા. તેમને આં રથજ ઘણું જ ગમ્યું અને સતારાના રાજાને પાકા રસ્તા બાંધવા સમજાવ્યા રાજાની દૃષ્ટિ ચકોર હતી. આતું મહેત્વ તે સમજ્યા હતા. અને તેમણે પાર ઘાટના રસ્તા રિપેર કરાવવા અને ચેણ્ણા સરોવરમાં સુંદર હોડી મૂકવી એમ વિચાર્યું.

વરસાદ પછી રાજાએ કામકાજની શરૂઆત કરી અને સતારાથી પ્રતાપગઢનો રસ્તો સમા કરાવ્યો. અને તે વખતના અંગ્રેજ રેસિડેન્ટસ ગ્રિગસ રાજા સાથે મહાબળેશ્વર આવ્યા. ૮૦૦ કુલીઓને માસિક રૂપિયા ૪ લેખે પગાર આપ્યો. પારઘાટના રસ્તાના ખર્ચના રૂ. ૧૫૦૦૦ થયા. ૫૦૦૦ રૂપિયા ચેણ્ણા નદીનો બંધ બાંધવામાં ખર્ચાયા. આમ રાજા અને અંગ્રેજ રેસિડેન્ટે આ ભૂમિને વસવા યોગ્ય અને ઉપસોગનીય બનાવવા ખર્ચે ખર્ચો મેળવી કામ કર્યું. ૧૮૨૬ માં સૌથી પ્રથમ લાકડાનું મકાન ગ્રિગ્સે અહીં બાંધાવ્યું. આ મકાન સિડોલા ઘાટ પર

ખાંધુ' જે આજે વિલ્સન પોઇન્ટને નામે પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાં તે તેમના પુત્ર સાથે રહ્યા તેમણે આ વખતના મુંબઈના ગવર્નરને આ સ્થળની સેનિટોરિયમ તરીકે પસંદગી કરવા વિનંતિ કરી. ૧૮૨૬ માં મુંબઈની મેડિકલ બોર્ડને આ સ્થળ માટે આ જાતનું લખાણ લખ્યું:-

“ ચેરબા, કોયના અને કૃષ્ણના મૂળ, મંદિરની નજીકમાં અને મહાબળેશ્વરમાં જ છે; અને પુષ્કળ પાણી ખીણમાં થઇ ઝાડોમાં અને ખેતરોમાં વહી જાય છે.”

“નીલગીરી કરતાં વધુ ૧૦ ડીગ્રી ઉષ્ણતા-માનવાળું અને સતારા કરતાં ૧૫ થી ૨૦ વધુ ઠંડા હવામાનવાળું આ સ્થળ એપ્રિલ, મે માસ, જે જે ગર્ભીના દિવસો ગણાય છે, ત્યાં પણ અહીં શીતળ અને આહ્લાદકારી હવા છે. ચોમાસામાં સૂર્ય ભાગ્યે જ દેખાય છે. સતારામાં માર્ચ માસમાં જે ઊંડા સૂકાઈ જાય, તે અહીં માર્ચ માસમાં રેપીડે તો ખુશનુમા ફુલોથી મે માસમાં તો લચી ઉઠે છે.”

John Briggs.

Resident Satara.

૧૮૨૮ માં ગવર્નર માલકમ સિંદોલા હીલપર આવ્યા. સતારાના રાજાએ તે અરસામાં મળી શકતી તમામ સગવડ અને વ્યવસ્થા તેમને આપી.

‘ઉત્તમ સ્વાગત કયું’. મહાદ યદિને એ બધા આવ્યા. રાજાએ મહાબળેશ્વરના વિકાસની અને સરકારની સહાયતાની અગત્યતા પર બાર મૂક્યો. રાજાએ પોતે પણ સંપૂર્ણ સહાયતા કરવા ખૂશી બતાવી. ગવર્નરને એ બધું પત્રક પડ્યું, અને આ પહોંચ પર રાજાનું નામ જોડવા દરખાસ્ત મૂકી. પણ રાજાએ ગવર્નરનું નામ મૂકવા ઇચ્છા અને આગ્રહ દર્શાવ્યાં. અને એ બાગને માલકમ પેઠ એવું નામ આપ્યું. અને રાજા પ્રતાપસિંહે ઢઢેર બહાર પાડી બાહેર કયું, કે:-

“નામદાર છત્રપતિ ધીમંત મહારાજા રાજાશ્રીની સતારાની પ્રભાને આથી જણાવવામાં આવે છે કે બલક્રી પાસે જે પહાડ આવેલો છે, જેની પૂર્વમાં તાર્ધ ઘાટ છે, પ્રતાપગઢની પશ્ચિમે રતોડીનો ઘાટ છે. દક્ષિણે કુરલસી ઘાટ છે. ઉત્તરમાં ખૂણામાં એક બાજુ મહાબળેશ્વર છે જેમાંથી કૃષ્ણા નીકળે છે. આની નજીક ટોચ પર જે પહાડ આવેલો છે, જે નહરને નામે પ્રખ્યાત છે, જેની હવા ગરમીમાં ખૂશનુમા છે, જ્યાં ગવર્નર માલકમ સાહેબે અને કેટલાક અગ્રણીઓ બંગલા બાંધ્યા છે, જ્યાં અમે પણ બાંધકામ કરવા માગીએ છીએ. ત્યાં વેપારીઓ, દુકાનદારો વસે, અને એ બાગને વિકસાવે. અહીં

જે બજાર સરાશે તેને માલકમ, પેઠ કહેવામાં આવશે અને જે આબાદ થશે અને સુરક્ષિત રહેશે.”

૧૮૨૬ માં ગવર્નર માલકમ અહીં રહેવા વહેલા આવી ગયા. સ્ટાર્કના પછુ ઘણા માણસો આવ્યા. અહીંના તેમના બંગલાને Mount Malcolm કહે છે.

૧૮૨૬ ના મે માસની ૧૬ તારીખે સતારાના રાજા અને કંપની સરકારને જે ટ્રીટી થઈ તેનો પહેલો પેરો આ રહ્યો :-

“ Articals of agreement between the Honourable Company on the one part and His Highness the Raja of Satara on the other, regarding a cession by His Highness of certain lands and the village of Paur on the Mahabaleshwer Hills in the District of Jaoli in exchange for the village of Khandala in the District of Wai ”

સરકારનો ઉત્પાદ અને ટેકો સારો મળતાં આ સ્થળની આરામ અને શાંતિ માટેના એક શ્રેષ્ઠ સ્થાન તરીકેની નામના ખૂબ આવકારાઈ અને ઘણા માણસો તેની ખુલાકાતે આવવા લાગ્યા. ૧૮૩૦ માં ગવર્નર ફરી આવ્યા. આ અરસામાં અંગ્રેજ અમલદારો માટે કેટલાકે નવા બંગલા પછુ તૈયાર થયા.

ત્યાર પછીના દસ વર્ષમાં ૨૦૦ થી ૩૦૦ મુલાકાતીઓ (તેમાં વિશેષ અંગ્રિજ અમલદારો હતાં) દર વર્ષે આવવા લાગ્યા. મુંબઈથી આવવા માટે વાહનની આજના જેવી સગવડ ન હતી. ઘોડા પર કે કુદીઓની પાલખીમાં ખાંધે ચઢીને આવી શકાતું. સતારાના રાજ્યએ ૧૮૩૦ માં સતારાથી મહાબળેશ્વરનો રસ્તો બંધાવેલો, તે રસ્તે પણ આવતું. મુંબઈથી દરિયા માર્ગે ૭૦ માઈલ અને પાંચી સાવિત્રી નદીમાં હોડકામાં મહાડ સુધી આવતા, અને મહાડથી ૩૦ માઈલની પહાડની મુસાફરી કરતા.

૧૮૪૦ માં ૭૦ કુટુંબો રહી શકે એવાં મકાનો બંધાયાં હતાં. જેમાં ૫૩ સંપૂર્ણ થઈ શક્યાં હતાં. આ વખતમાં ૨૧ વર્ષની લીઝે મકાન બાંધવાની પરવાનગી સરકાર આપતી.

છ કુકાનો અંગ્રિજોએ કંઈ હતી. સતારાના રાજા કે જેમનો મહાબળેશ્વરના વિકાસમાં અડનો ફાળો હતો, તે સમય બદલાતાં મુશ્કેલીમાં મૂકાયા. તેમને અંગ્રિજ સાથે મતભેદ પડ્યો. અને તેમને બનારસમાં રાખ્યા અને રૂ. ૧૨૦૦૦૦ નું પેન્શન બાંધી આપ્યું. અને તેઓ કુટુંબ સાથે બનારસ રહ્યા. ૧૮૪૭ ના ઓક્ટોબરની ૧૪ તારીખે આ રાજાનો દેહાંત થયો.

૧૮૪૧ થી ૪૬ સુધી ગવર્નર તરીકે ન્યોર્થ આર્થર હતા. અને આગેય મહાખગેશ્વરનું ઉત્તમોત્તમ દૃશ્ય, કે ન્યાં આ ગવર્નર બેસતા, તે પરથી ખૂબ જ જાણીતું અને માનીતું આર્થરસીટ, એ બેવા જેવી જગ્યા તરીકે પ્રખ્યાત છે. અને મહાખગેશ્વર સાથેનો તેમનો નાતો આજદિન લગીનો છે. કારણ કે તેમના પુત્ર અને પૌત્ર આ હુલ્લાના કલેક્ટર હતા.

મહાખગેશ્વરના આજના આ વિકાસમાં અને ઘડતરમાં અમૂલ્ય ફાળો આપનાર સર બાર્ટલેમીઅરને પણ કેમ ભૂલાય ! તેઓ ૧૮૬૨-૬૭ સુધી મુંબઈના ગવર્નર હતા. અને તેમના સમયની આ પ્રદેશની વધતી જતી આબાદી નોંધને પાત્ર છે. તેમના સમયમાં મુંબઈના ઘણા આગેવાનો અહીં આવતા. અને કેટલાકોએ તો પોતાના મકાનો પણ અહીં કર્યા. જેમાંના કેટલાકમાં ફેલ્ટનનાં વડા, લોર, ઔધ અને જટ સ્ટેટના રાજા હતા. મુંબઈના આગેવાનોમાં ડૉ. લાઉ દાણ, રાવસાહેબ માંડલિક, બાલાણ પાંડુરંગ, મોરારણ ગોકલદાસ, દિનશા માણેકણ પિટીટ, સર જમશેદજી હાલભાઈ, કાવસજી શાપુરજી, ફરામજી નસરવાનજી દોરાણજી પેસ્તાનજી, કેવિંડ સાસુન, નવાળ જાફર-

અડીખાન વગેરે હતા. ફિયર હોલ ઉઘરાણું કરી બાંધવામાં આવ્યો હતો.

૧૯૧૫ સુધીમાં ૭૦ થી વધીને ૨૦૦ બંગલા બંધાયા હતા. આજે તો ઉનાળામાં વસ્તી ભરી-ભરી લાગે છે પણ આપણે જોયું કે આવા સારા સ્થળને જમાવવા અને વિકસાવવા ઘણી નામાંકિત વ્યક્તિઓએ જહેમત ઉઠાવી અગત્યનો ફાળો આપેલો છે, જેમાં સતારાના રાજાનો ફાળો ધણો જ મહત્વનો છે. અને એ રાજાએ પોતાનું નામ પ્રખ્યાત કરવાનો મોહ છોડી સર માલકમને એ રસ્તાનું નામાભિષેક કરી અનોખી ઔદાર્યતા દાખવી છે.

ફરવાનાં સ્થળો.

વિલ્સન પોઇન્ટ

મહાબળેશ્વરમાં, ગાડીમાં, કે ઘોડા પર બેસીને ફરવા જવાનું ઘણું મળી રહેતું હોઈ, મજા પડે છે. ગીન્ન પહાડોમાં સપાટ પ્રદેશ ઓછા માઇલોનો હોઈ અહીંના જેટલી મજા આવતી નથી, ત્યારે મહાબળેશ્વરનો ૧૮ માઇલનો પ્રદેશ છે એટલે સારી રીતે ફરી શકાય છે. વિલ્સન પોઇન્ટ એ મહાબળેશ્વરનાં ૮ માં ક્રમનું પોઇન્ટ ૪૦૧૦ ફીટનું

છે. પહેલાં તેને સિંડોલા હિલને નામે ઝોળખતા,
જે બજારથી એક માઈલ છે.

મુખ્ય લક્ષ્યામાંથી પસાર થતાં બજારના છેલ્લા
ભાગની એક ગલી આગળ આવતાં આપણે એક
ચોરસ રસ્તા આગળ આવીએ છીએ. ત્યાં બીજા
ઘણા રસ્તા મળે છે. વિલ્સન પોઈન્ટ જવા માટે
માયાટ રોડથી આગળ આવતાં ટેમ્પલ હોલ બંગલો
અને માયાટહાઉસ આબ્યા પછી ચાર રસ્તા નજીક
હિથબુ બંગલો આવે છે. ત્યાંથી સીધા આગળ
જતાં માઉન્ટ માલકમનો અહીંનો ઇતિહાસ મસિદ્દ
બંગલો આવે છે. એના કંપાઉન્ડમાં જે પિરામીડ
જોઈએ છીએ. તે રાજસંનના બાળકોની કબર છે.
રેઈસ બુ હોટલ આ રસ્તે વચમાં આવે છે.

મુખ્યના ગવર્નર સર લેસ્લી વિલ્સન અહીં
આવેલા. તેમને આ સ્થળ ખૂબજ પસંદ પડ્યું.
તેથી તેનું નામ સિંડોલા હિલ પરથી બદલીને
વિલ્સન પોઈન્ટ રાખ્યું. અહીં અદ્ભૂત દ્રશ્યો જોવા
મળે છે. અહીંથી મકરનગદ દેખાય છે. અને
મહાબળેશ્વરનું આ ઉંચું સ્થળ હોઈ, મહાબળેશ્વર
રણિયામણું લાગે છે. થોડા આગળ ચાલતાં
ટેમ્પલવેન્ડમાં સંતાયેલું પંચગીની દેખાય છે. લિંગ-
માલા ફોલ આગળના પાઈનના ઝાડોનાં શ્રમખાં

દેખાય છે. ડાળી બાબુએ કમલગઢ અને દૂરના પહાડો દેખાય છે. સ્પષ્ટ આકાશ હોય તો પૂરધરનો શિવાલ મહારાજનો કિલ્લો દેખાય છે. અને સાંજે પંચગીનીના દિવા સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે. રત્નાગિરિને સ્પષ્ટ દરિયા કિનારો ખુલ્લા આકાશમાં જોઈ શકાય છે. ખાસ કરીને સૂર્યનાં કિરણો બપોરે પ્રકાશતાં હોય ત્યારે પ્રયત્ન કરવાથી ડોકવાર જ આ કિનારો જોઈ શકાય છે. રાત્રે બે ત્રણ દિવાદાંડી પણ ચમકતી જોવામાં આવે છે. સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત પણ અહીં મનમોહક લોગે છે. અને તેવે વખતે આકાશના રંગોના જે દર્શન થાય છે તે અવર્ણનીય છે.

આ ભાગને પોઈન્ટ ઠહેવા કરતાં એક મેદાન કહી શકાય એટલું વિશાળ મેદાન અહીં ફરી શકાય એવું છે. અહીંથી ૨૦૦ ફીટ નીચેના રોડ અને બંગલા જોવા ગમે તેવા છે. સાફ બાઈનો-કયુલર પાસે હોય તો ક્યારેક બપોરે વહાણ પળ દેખાય છે. અને મહાબળેશ્વર મંદિર તો સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. સામેના કોંકણના પહાડોનાં નાનકડાં શિખરો અહીંથી કેવાં ડુશં દેખાય છે! અહીં મોટે ભાગે તો ખીલોમાં વાદળાં અને ધુમ્મસ જામેલ હોય છે કે જાણે સરોવર જેવું દ્રશ્ય લાસે છે.

આ સ્થળ પર વિશાળ મેદાન આવેલું હોઈ

અહીં અંગ્રેજોએ એરોડ્રોમ બાંધવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. પણ પાછળથી માંડી વાળ્યું હોય એમ લાગે છે.

ખીજે રસ્તે આપણે પાછા ફરીશું તો સરોવરનું સુંદર દૃશ્ય દેખાય છે. ડાબી બાજુએ ઐતિહાસિક બેઠવીય મોન્યુમેન્ટ છે, જ્યાંથી રેસ કોર્સ પણ દેખાય છે; બમ્બરમાંથી સીધો ૨૦૦ ફીટનો ચઢાણનો આ રસ્તો છે, જે વિલ્સન પોઈન્ટ જતાં બધું ચઢવાનું જ આવે છે, ત્યારે બેબિંગ્ટન પોઈન્ટ જતાં નર્યો ઢાળજ ઉતરવાનો છે.

બોમ્બે પોઈન્ટ

પિટીટ લાયબ્રેરી આગળથી રોમન કેથોલીક ચર્ચ અને સ્પ્રીંગફીલ્ડ બંગલા આગળથી સીધા જઈએ તો ડાબી બાજુએ યુરોપીયન સીમેટ્રી આવે છે. આમાં કેટલીક ઐતિહાસિક જૂની કબરો પણ છે. ૧૮૩૫ માં લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ મૂરને અહીં દાટ્યો હતો. સીમેટ્રી છોડ્યા પછી ડાબી બાજુએ વજતાં ટાઈગર પાય આવે છે. આ રસ્તો છાંયાવાળી છાંટાની ઘટાથી ઢંકાયેલો છે અને પુષ્કળ પક્ષીઓ ગાન ગાતા હોઈ મજાનો લાગે છે.

આગળ જતાં ફ્રાંકલેન્ડ પોઈન્ટ આવે છે.

અહીંથી કોયના વેલીનું લબ્ય દસ્ય દેખાય છે. અને નન્નરસેડલનેક પર પડે છે. નીચે ખીરવાડી ગામ છે. બાનુએ બેબિંગ્ટન પોઈન્ટ છે. અને બેબિંગ્ટન પોઈન્ટ નીચે માંગરગામ આવેલું છે. ફાકલેન્ડ પોઈન્ટ પાસે કર્નાક પોઈન્ટ છે. અહીંથી આપણે જોએ પોઈન્ટ જઈએ છીએ. સામે પ્રતાપગઢ, ડાબી બાનુએ મકરાનગઢ અને જમણી બાનુએ લોહવિક પોઈન્ટ દેખાય છે. આગળ એલફીન્સ્ટન પોઈન્ટ છે. નીચે ખીણમાં ઐતિહાસિક પાર ગામ છે.

વિજ્ઞાન પોઈન્ટ પછી નહુક ફરવા જવા માટે આ બહુ રસિક સ્થળ છે. અને જે મહિનામાં તો દેશ-પરદેશના લોકો અહીં મોજ માણવા આવતા ચારંવાર જોવા મળે છે. આ સ્થળ મહાબળેશ્વરમાં રહેતા નવા મળતા મિત્રોને મુલાકાતના સ્થળ તરીકે નિશાની આપવા વપરાય છે. “જેમકે કાલે ‘જોએ પોઈન્ટ’ મળશું આવશે ને ?” અને મોટરોની કતાર અહીં લાગી હોય છે.

માલકમ પેકથી આ લગભગ ૨૧ માઈલ પર આવેલું છે. અને આ બહુ લોકપ્રિય પોઈન્ટ છે. આ ૧૮૩૦ માં ડૉ. જેમ્સ મુરે મુમિન્ટેન્ડન્ટ હતા એ વખતનું આ જૂનું પોઈન્ટ છે. જૂના મુખર્જિના રસ્તા પર આ આબું હોઈ તે જોએ પોઈન્ટ કહેવાય છે.

* મેડલનેક અને મકરાનગઢ એક જ છે.

અહીંથી પ્રતાપગઢનો કિલ્લો ભેઈ શકાય છે. દુર્ગિનથી તો સાવ સામે જ હોય એમ લાગે છે. નીચે પાર ઘાટ પણ દેખાય છે. કહે છે કે શિવાજી મહારાજ અહીંથી દૂંકા ગુપ્ત રસ્તે પ્રતાપગઢ પહોંચતા. જે રસ્તો રખરની પટ્ટી જેવો નાનકડો દેખાય છે તે મોટરનો વાડા સુધીનો રસ્તો છે. જે ક્યાંય સુધી ભેંચા કરવો ગમે છે. આ જ એક એવી જગા છે કે જ્યાં મોટર સહેલાઈથી આવી શકે છે. બીજાં સ્થળોએ માર્ગ સાંકડો હોઈ મોટર માટે માર્ગ વિકટ લાગે છે.

અહીં હિંદુ મુસ્લીમ, પારસી, યુરોપિયન બધી જાતના પ્રવાસીઓને લહેર કરતા ભેઈ આપણે ધડીભર તો ભૂલી જઈએ છીએ કે આબુબાબુનાં નાનકડાં ગામોમાં કેવું દારિદ્ર અને દુઃખ છે. અહીંથી સૂર્યાસ્ત ભેવાની ઘણી મઝા આવે છે. સૂર્યનાં દૂખ્યા પછી આકાશમાં કેવી મઝાની લાલ રંગની આભા પ્રસરી રહેલી હોય છે. કેઈ દાર્જિલિંગના સૂર્યાસ્તને યાદ કરે છે, તો કેઈ આબુના સૂર્યાસ્તને સ્મરે છે તો કેઈ જગન્નાથપુરીના સૂર્યાસ્તની મોહકતાના વખાણ કરે છે. તો કેઈ કન્યા-કુમારીના ભવ્ય સૂર્યાસ્તને સર્વ શ્રેષ્ઠ વર્ણવે છે. આમ બહુ ફરેલા પ્રવાસીઓનાં ચિત્ત અનેક સ્થળોના

સૂર્યાસ્તો જોયેલા, તેના વર્ણનની પ્રવૃત્તિમાં પડે છે. સૂર્યના ગયા પછી હવામાં કંડીની લહર શરૂ થાય છે. આબુખાબુના પહાડી દૃશ્યમાં રંગમાં પડેલો આવે છે. અને પહોલાંના દૃશ્ય કરતાં ખીલુ જ જાતલું અનેક દૃશ્ય ગને છે. જે પહાડ પ્રકાશિત હતો તે જરા ઘેરા ગની જાય છે. આવા રથજે ફરતાં પહાડના બદલાતા દૃશ્યો સૂર્યના પ્રકાશ સાથે નવા નવા દૃશ્યો દેખાડે છે. જાણે હુંગર સજગતો હોય જોયો પ્રકાશ આ સમયે હુંગર પર અજકે છે. અને શિખર, જાડ અને ખીલુ સુવર્ણ રંગે રંગ્યા બાસે છે. જ્યારે સૂર્ય અરેખીઅન સમુદ્રમાં ડૂબકી મારી જાય છે ત્યારે જોકે ધગધગતો ગોળો અદૃશ્ય થઈ ક્ષિતિજની પલ્લુ નીચે જઈ જશે છે અને આખી પૃથ્વીને તેજહીન કરી મૂકે છે.

લોડવિક પોઈન્ટ

લોડવિક એ પહેલા અંગ્રેજ મુસાફર હતા કે જેમણે આ ભૂમિ પર ૧૮૨૪ ની સાલમાં પ્રથમ પગ મૂક્યો.

માલકમ પેઠ્યી ત્રણ માઈલ પર ઇસ્લામ ખૂણામાં આ પોઈન્ટ ૪૦૬૭ ફીટ ઉંચાઈએ આવેલ છે. જ્યાં જવા માટે ગાડી અગર ઘોડાનો રસ્તો થયો. મુંઝ

છે. બ્યાંથી પ્રતાપગઢ જવાનો ટુકો સ્તો પણ છે. અને ગામના લોકો ચાલતા બચ છે. બવળી અહીંથી નજીક છે. આ પોઈન્ટથી ૨૦૦ વાર દર એકે સ્થંભ નજરે પડે છે. જે લોડવિકના દિકરાએ મુંબઈ સરકારની રબ મેગવી ૧૮૭૪ માં પોતાને ખર્ચે બાંધેલો છે. એ સ્થંભની જમણી બાજુ પર જનરલ લોડવિકનું આરસપાણુંનું માથું બનાવેલ છે. અને તેને ફરતી બળી કરેલી છે.

આ સ્થંભની પૂર્વ બાજુએ ‘જનરલ લોડવિક’ની નોકરીની વિગત આપી છે. જે પરથી માલમ પડે છે કે જનરલ વેલેસ્લીના હાથ નીચે લોડવિકે એક સરદાર તરીકે કામ કરેલું. છેલ્લો હોદ્દો સતારાના રેસિડેન્ટનો ભોગવેલો. ત્યાર પહેલાં મુંબઈના ‘ટાઉન મેજર’નો હોદ્દો ભોગવેલો.

આ સ્થંભની ઉત્તર બાજુએ લખ્યું છે કે “સરકારની પરવાનગીથી તેના માનને ખાતર લોડવિક પોઈન્ટ પાડેલું છે. અને આ સ્થંભ તેના દિકરા આર. ડબલ્યુ. લોડવિક જે મદ્રાસમાં એકાઉન્ટન્ટ જનરલ હતા તેમણે ઉભો કરેલ છે.”

આ સ્થંભની જસક આગળ જતાં એક સાંકડી જગા માલમ પડશે. જેનો આકાર હાથીના માથા જેવો છે. અહીં સંભાળથી ચાલવું પડે છે. આ

જગા પા ફીટ પહોળી છે. બેસીને. નીચેનું દૃશ્ય
જોઈ તમે ખૂશ ખૂશ થઈ જશો. જમણી બાજુ
એલફીનસ્ટન પોઈન્ટ, સામે પ્રતાપગઢ, ડાબી બાજુ
ફીટઅન્ડેશલેન્ડ ઘાટ, સાપના આકાર જેવો જરા
દૂર બોંબે પોઈન્ટ, પાર ઘાટ અને દૂર દૂર સાવિત્રી
નદી દેખાશે. અને બાજુની ઉંડી કોયના ખીણ.
આ દૃશ્ય જોઈ તમે ગધુંજ વિસરી જશો.

એલફીનસ્ટન પોઈન્ટ અને આર્થર્ સીટ
 આ પોઈન્ટ સૌથી પ્રથમ આ ટેકરી પર ડૉ.
 જેમ્સ મરેએ ૧૮૩૦માં 'પુસ્તુ' મૂક્યું હતું. બનારથી
 ૭ માઈલ દૂર આ આવેલ છે. અહીંથી કોંકણની
 પહીને પ્રદેશ સાફ જોઈ શકાતો હોઈ આ પ્રદેશ
 ખહું સુંદર લાગે છે. આજુ બાજુની ઉંચી નીચી
 ગિરિમાળા અને તેનાં શિખરો કેવાં સુંદર લાગે
 છે ! પ્રતાપગઢનો કિલ્લો કેવો પોતાના દમાગ સાથે
 ઉભેલો માલમ પડે છે. જમણી બાજુનું દૃશ્ય કોઈ
 પણ ચિત્રકારને પ્રેરક બને એવું છે. આ પોઈન્ટ
 અને આગળ જોએલ આર્થર્સીટ કે જે અહીંથી
 બે માઈલ દૂર છે, ત્યાં ઘણાં પિકનિક કરવા આવે
 છે. આ સ્થળે ગીચ ઝાડો આવેલ હોઈ ક્યારેક
હિંસક પ્રાણી લેવા મળે છે. અહીં મધમાળાએ
 કેટલાક મધના પુડા કદેલા છે, કારણકે ઝાડો પણ
 પુષ્કળ હોઈ મધમાળા કુલોની ખૂશબોને કારણે કોઈ

પણ જાડ પર વસતી હોય છે.

કુદરત અહીં જોના પુર બહારમાં ખીલેલી લાગે છે. અને આ સ્થળ અહીં આવેલાં અનેક દૃશ્યો કરતા સુંદરતામાં અદ્વિતીય લેખાય છે.

નૂના મહાબલેશ્વર આગળ જે ગંગાબાઈ હિન્દુ સેનિટોરીઅમ આવેલું છે ત્યાં ત્રણ જ માઈલ પર આ પોઈન્ટ આવેલું છે. સાવિત્રી નદી કે જે અહીંથી ૩૦૦૦ ફીટની ઊંડાઈ પર આવેલી છે તે જોતાં આ ખીણ કેવી લયંકર ઊંડાઈવાળી લાગે છે.

અહીંથી પાસે જ જે કોલાબા હલ્લાના નાના ગામડાં હામીલ અને લહીદસા કેટલાં નાનકડાં લાગે છે.

અહીંથી થોડા ઉપર જતાં માર્જેરી પોઈન્ટ આવેલું છે. અને આ દૃશ્ય આગળ જોયેલાં દૃશ્યો કરતાં વધુ સારૂ છે. અહીં કાળા ખડક જેવાં નાગાં શિખર કેવાં આંખને ભેંકાર લાગે છે.

માર્જેરી પોઈન્ટથી જમણી બાજુએ દોઢેક માઈલ આગળ ચાલતાં આરથર સીટ આવે છે. આ ચાલસં મેલેટના આઠ પુત્રોમાંના એક આરથર મેલેટ કે જેમણે અહીં પોતાની બેઠક બનાવેલી તેમના નામે આ આરથર સીટ કહેવાય છે.

આ સીટને પહેલાં મરી મહાલને નામે
 ઓળખતા. અહીંથી કોંકણનું મેદાન સ્પષ્ટ દેખાય
 છે. અને નીચે આવેલાં ગામડાંઓ ટપકાં જેવાં
 લાગે છે. અને લોકો પીરી જેવાં હાલતાં લાગે છે.
 સારા દુર્ગિનથી ભેતાં લાગે કે ન્યાં સફેદ ટપકાં
 દેખાતું હતું તે તો ચાલતો માણસ છે. અહીં
આવિત્રી નદીનું મુખ આવેલું છે અને ન્યાંથી
પાણી કોંકણમાં પડે છે. જેણે આશ્વર સીટ ભેઈ
 હોતી નથી તેને માટે કહેવાય છે કે મહાબળેશ્વરનું
 સર્વત્રેષ્ટ દ્રશ્ય શુભાન્શુ છે. અહીંથી રાયગઢનો
કિલ્લો, તોરણનો કિલ્લો દેખાય છે. ઠંડીમાં આ
 સ્પષ્ટ દેખાય છે. ગરમીમાં ધુમ્મસને કારણે તે
 સ્પષ્ટ ભેઈ શકાતો નથી. આ પોઈન્ટનો ખરો
 દ્રખદખા ભર્યો દેખાય તો ચોમાસામાં દેખાય છે.
 અહીં ૨૦૦ ફીટ નીચે એક ઠંડા પાણીનું ઝરણું
 છે ન્યાં પ્રવાસીઓ પાણી પી શકે છે. ઝાડી ખૂબ
 છે અને આ જંગલને પ્રહારકય કહે છે. અહીં
 ઘણા ઝાડો છે. જેને લંબુ, પીંચા, સમાટા મીઠાળ,
 હિરડા, ગેલા, કારવી નામે ઓળખે છે. આ ઝાડોને
 ફૂલમારી અને માર્યમાં મોંઝ આવે છે. અને નાનાં
 નાનાં ફળ મે માં આવે છે. આ ઝાડ પર મધપુડા
 હોય છે.

બેળિંગટન પોઈન્ટ

માલકમ પેઠથી આ પોઈન્ટ સવા માઈલ પર આવેલું છે. અહીં જવા માટે નીચે ઢાળ ઉતરવો પડે છે. જમણી બાજુએ જતાં સામુન રોડને મલે છે. આ પોઈન્ટ પરથી કોચનાની ખીણ અને સેડલ-એકનો દેખાવ અહીંથી સારો લાગે છે. અહીંથી ડાબી બાજુથી એક રસ્તો સાંધી સતારા રોડને મળે છે. અહીં ખુબી વેલી નામની એક ખીણ છે. જેનો દેખાવ હંમેશાં આસમાની રંગનો દેખાય છે. મોટર રસ્તો પણ જવા માટે છે. અહીંથી હેલન પોઈન્ટ, બગદાદ પોઈન્ટ અને ગોલાની પોઈન્ટ સહેલાઈથી જવાય છે.

મકરનગઢ

બહુ થોડા પ્રવાસીઓ મકરનગઢ જવાનું પસંદ કરે છે. કારણ કે બાર માઈલ આલીને જવાનું છે. બેળિંગટન પોઈન્ટ ગયા પછી અહીં જવું સુગમ પડે છે. ત્યાંથી કોચનાની ખીણમાં નીચે ઉતરવું પડે છે. અને અહીંથી ચોનાસપુર નામના નાના ગામમાંથી પસાર થઈ ઉંચે ચઢવું પડે છે અહીં પાણીનું એક નાનું ઝરણું છે અને મલિકાગુર્જનનું જૂનું મંદિર છે. આ પહાડ પર જે કિલ્લો છે તે દરિયાઈ સપાટીથી ૪૦૫૪ ફીટ છે.

મકરનગઢને સેડલ બેઠે એ નામે પણ ઓળખે છે.
 પારસી હુમખાનાથી આનું દૃશ્ય ઉત્તમ લાગે છે.
 કિલ્લાની દિવાલમાં તરડો પડેલી છે અને તુડું
 તુડું હાલતમાં છે કેંકણનું એક સુંદર દૃશ્ય
 અહીંથી દેખાય છે. અને નીચે કોયના વેલી દેખાય
 છે. કહેવાય છે કે ૧૬૫૬માં શિવાજી મહારાજે
 અહીં કિલ્લો બાંધેલો. વસોત્તા અને પ્રતાપગઢની
 વચમાં જ્યારે મુકામ કરવો પડતો ત્યારે તેઓ
 અહીં મુકામ કરતા હતા. અહીં મહાદેવનું મંદિર
 છે. મહાબળેશ્વર કરતાં ૫૦૦ ફીટ નીચાણમાં આ
કિલ્લો આવેલો છે.

અહીં એક સુંદર સરોવર બાંધવામાં આવેલું
 છે. ઉનાળામાં તેમાં પાણી ઓછું થતું હોય તેના
 થાંભલા દેખાય છે.

કમલગઢ

કોંખાની ખીણની સામી બામુએ ૪૫૧૦
 ફીટની ઉંચાઈ પર આવેલો આ કિલ્લો એક
 મુશ્કેલ ચઢાઈ ચઢી જવાનો કિલ્લો છે. કેટલું
 પોઈન્ટની ઉત્તરે આ કિલ્લો આવેલો છે. ઉપર
 ચઢતાં રાત્રે કલાક જેટલો સમય લાગે છે. અહીં
 જંગલી પશુઓનો ભેટો થઈ જાય છે. કુખાની
 ખીણનો મનમોહક દેખાવ અહીં દેખાય છે.

જે બાજરથી ૭ માઈલ દુર છે. અહીં જાને તો કોઇ અવરોધ નથી. અને કહી શકવું પણ સુરકેલ છે. કે અહીં શું હતું ? બાકી શિકાર ચોખીનો જંગલી હુક્કર, હરણ સસલાં વગેરેના શિકાર માટે અહીં જાય છે. એક ટેકરીની ઉત્તરે ગોરખનાયતું કેવળ આવેલું છે. અહીં કોઇ રહેતું નથી.

કોનાટ પીક

કૃષ્ણા અને કોયના વેલી જેની બે બાજુએ આવેલી છે અને જે ૪૬૪૪ ફીટની ઉંચાઈ પર આવેલ છે જ્યાંથી સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત જોવાની મજા આવે છે. જે કોનાટ પીકનું કુદરતી રીતે ભવ્ય સૌંદર્ય જે ચોખામ પથરાયલું છે તે મનમોહક છે. ૧૮૯૦ માં આજથી ૭૧ વર્ષ પહેલાં મુળધર્માં લશ્કરના કમાન્ડર ઇન ચીફ ડયુક ઓફ કોનાટ જે હતા તેમના નામને સ્મૃતિગદ્ધ રાખનાર આ પોઇન્ટ છે. આ પોઇન્ટની ટોચે ચલીએ છીએ ત્યારે કેવું ઉન્માદકારી, મનોહર અને ભવ્ય દૃશ્ય જોવા મળે છે જેનું વર્ણન કરવું સુરકેલ છે. સૂર્ય ઉગે અને ગુલાબનાં ઝાંખા રંગે રંગાયલા લાગતાં શિખરો ચોખાસ કેવાં પ્રિય લાગે છે, અને માથે સૂર્ય આવતાં ટેકરીઓની હાર ખીણોમાં ઢંકાએલી લાગે છે. તેનો પડછાયો પણ કેવો સવાર કરતાં

જૂદું જ દ્રવ્ય દેખાડે છે. અને સાંજે તો આ જ શિખરો લડકે બળતો પહાડનો રંગ બતાવે છે.

પહેલાં આ પોઈન્ટને માઉન્ટ ગોલિમ્પીઆને નામે ઓળખતા. જૂના મહાબળેશ્વર રોડ તરફ જતાં લગભગ સવા માઈલ જઈ પછી જમણા હાથે વળણું પડે છે. અને ચાર ફર્લાંગ સીધું ચાલી થોડું ઉંચું ચઢણું પડે છે. દર ચોમાસામાં અહીં રસ્તામાં કાદવ કીચડ થઈ જાય છે. અને જો રસ્તો રીપેર ન કરાવ્યો હોય તો ઘોડાગાડી આંચકા ખાતી ખાતી જતી હોય છે.

કેટસ પોઈન્ટ

સર જોન માલકમની દીકરીના નામથી આ પોઈન્ટનું નામ કેટસ પોઈન્ટ પડ્યું છે. આને મહાબળેશ્વરના લોકો નાખીંડનના નામે ઓળખે છે.

કૃષ્ણાવેલીની જમણી બાજુએ આ ખડક જે બીજા ખડક સાથે જોડાયેલ છે તે દ્રવ્ય હાથીના માથા જેવું લાગે છે. અને બહુ સુંદ નીચે લટકતી હોય; એને needle hole પણ કહે છે. સાપના આકાર જેવી કૃષ્ણા નદી, દક્ષિણનું મેદાન ગામનાં સુંપડાં અને ખેતીવાડીનો પ્રદેશ, આ પ્રદેશની ચિત્રપ્રસન્ન લિલોતરી બતાવે છે. સામે જ કમલગઢ, પાંડવગઢ, અને માંધર્જીવાની ટેકરીઓ.

દેખાય છે ખતરથી ચાર માઈલે પંચગની રસ્તા
પર આ આવેલ છે. જે ખાજુની વાડો ગુલાબના
ફૂલોના ઝુંમખામાં ઢંકાયેલી છે.

સરોવરથી દોઢ માઈલ જઈ ડાળી ખાજુએ
જવા માટે વળવાતું છે. મોટરમાં જવા માટે રસ્તો
ખંધ હોઈ મોટર છોડી ચાલવું પડે છે.

વોટર ફ્રાંક્સ

મહાબળેશ્વરમાં ત્રણ મુખ્ય પાણીના ધોધ છે,
અને તેને જોવાની ખરી ખૂબી વર્ષાઋતુના અંત
ખાદ એટલે ઓકટોબરના છેલ્લા ભાગમાં છે.
ચેરણા, ચાઈનામેન્સ અને ધોળી. ચેરણા ફ્રાંક્સ
લિંગમાળા પાસે ચેરણા વેલીમાં આવેલો છે.
ચાઈનામેન ફ્રાંક્સ સામુન પોઈન્ટ અને ફ્રાંક્લેન્ડ
પોઈન્ટની નજીકની ખીણમાં જ્યાં ચીનાઓ માલકમ
પેઠની દક્ષિણે ખાગાયત કરતા હતા ત્યાં આવેલ
છે. ધોળી ધળધળા જુના મહાબળેશ્વરને રસ્તે જતાં
લીલી ઠોટેજ નામનો ખંગલો છોડી જતાં ડાબે હાથે
આવેલ છે. જો રસ્તો સીધો ચીકની પોઈન્ટના
રસ્તાને મળે છે. અને એલફ્રીન્સ્ટન ખીણની દક્ષિણ
ખાજુએ આવેલ છે.

ચેના ફ્રાંક્સ આ લિંગમાળા ફ્રાંક્સ પછી કહેવાય
છે. પંચગનીથી મહાબળેશ્વર જતાં ૩ માઈલના

પત્થર આગળ ઉતરવાથી આ નજીક પડે છે. ગાડીઓ ત્યાં આગળ જઈ શકતી નથી કારણ પહાડમાંથી નાની કિનારી પર યધને જેતરો વટાવી અહીં જવાનો રસ્તો છે. આ ફોલનો અવાજ પણ દૂર સુધી સાંભળી શકાય છે.

અહીં જતાં રસ્તામાં Kaiser-e-hind Medal મેળવનાર ગણપત કેંડાણતું બોર્ડ આવે છે. આ માણસે કાળજીથી ખૂબ સારી જેતી કરેલી હોઈ તેને વારંવાર ચાંદ મળેલા છે. એમની જેતી જોવા આપણા પ્રધાનો શ્રી દિનકરભાઈ દેસાઈ તથા શ્રી મોરારજીભાઈ પંજુ ગયેલા છે. ફલટનના મહારાજ આ ખેડૂતને ઘણીવાર તેમની જેતીવાડી જોવા અને સલાહ આપવા બોલાવે છે. અહીં સરકારે સિકોનાના વાવેતર કરવા ૧૮૭૫ માં મહેનત કરેલી પણ તેમાં જોઈએ તેટલી સફળતા મળી ન હતી. ૬૪૦૦૦ રૂપિયા આ વાવેતર પાછળ ખર્ચેલા પણ તેમાં જૂજ પ્રાપ્તિ થઈ હતી.

સરોવર પર

પહાડ પર નદી કે સરોવર ન હોય તે પહાડ અડવો લાગે છે. શંકર ભગવાનના ગળામાં જેમ

સાપ શોભે છે તેમ નદી પહાડની શોભારૂપ છે. મહાબળેશ્વરમાં સરોવર છે. એ એક ફરવા ફરવા માટે બહુ સાફ સ્થળ છે. અને આથી ઘણા માણસો અહીં જોટિંગ કરવા પણ આવે છે. હો મુરેએ અહીં સરોવર બાંધવા બલામ કરી હતી. “અહીં સરોવરની રચના કરવાથી આબોહવા પણ મનોરમ્ય થશે અને પાણીનો વધારો થતાં એ ખીજા કામમાં પણ ઉપયોગી થશે.” રાજા પ્રતાપસિંગની આ મહત્ત્વપૂર્ણ કાર્ય પૂર્ણ કરવા પૂરી ઇચ્છા હતી પણ તેમને પાછળથી તે છોડી દેવું પડ્યું હતું. તેમના પછી સતારાની ગાદી પર આવેલ રાજવીએ આ કાર્ય પૂર્ણ કર્યું હતું. આ ૨૮ એકરના વિસ્તારમાં આવેલ સરોવર મહા બળેશ્વરના સહેલાણીઓ માટે મુંગમની ચીપાટી જેવું, હરદ્વારના ગંગાતટ જેવું રમ્ય સ્થળ છે.

હાલમાં બલ કે ધરિનીએ આ સરોવરમાં છોડીએ ફેરવવાની મોનોપોલી લીધી છે. અને તેમના હાથમાં વહીવટ આવ્યા પછી ફેરફારો પણ સારી રીતે કર્યા છે.

સારી જોટો આણી છે. સાંજ પડતાં લોકો અહીં જોટીંગ કરવા બમી પડે છે ત્યાં તેમણે પ્રવાસીઓ માટે નારતા પાણીની સગવડ કરી છે. તેમની પાસે ઘણી જોટ અને બીજી મોટર જોટો પણ છે.

તળાવમાં મગર હશે એમ કેટલાક માને છે. પણ શ્રી, ઇશાની કહે છે કે એ કદી મગર નેયો નથી.

તેને ફિશીંગ કરવાની ઈચ્છા હોય તેમને હુકથી માછલી પકડવાની મઝા કરવાની છટ છે.

અહીં પોણા માર્ગલ સુધી હોડીમાં સફર કરવી એ એક સ્વર્ગીય બહાણું છે. આથી શુદ્ધ પ્રાણવાયુ વિશેષ પ્રમાણમાં મળે છે. અને વિશેષ અરામ અને શાંતિ, યાકેલા મગજવાળાને મળે છે. ચાંદની રાતે પણ બોટીંગ કરવા દેવામાં આવે છે. આ માટે અગાઉથી વ્યવસ્થા કરવા જણાવી દેવું જરૂરી છે.

અહીં ઘણાં કુદરતી પાણીનાં ઝરણુ લેકને આવી મળે છે. અને આ વેણુ નદીને સમૃદ્ધ બનાવે છે. સરોવરના પશ્ચિમ ભાગમાં નાનકડું આ નદીનું મંદિર પણ છે.

લિંગમાળા પર જે ખેતી કરવામાં આવે છે તેનો મુખ્ય આધાર આ સરોવર પર છે. સરોવરના દક્ષિણના ભાગમાં પણ શાકભાજીના કેટલાંક વાવેતર છે.

મંદિર

મેન સ્ટ્રીટમાં રામ, લક્ષ્મણ અને સીતાજીની મૂર્તિ છે. ખીજી મૂર્તિ વિકોળાની છે. પછી ગણ-પતિની છે. ચૈત્ર સુદ નવમી (રામ નવમી) એ મેળો ભરાય છે. આવણ વદ આઠમે ગોકુળ અષ્ટમીનો મેળો ભરાય છે.

ખીજું મંદિર અહીં હનુમાનજીનું છે. બને મંદિરો સુશોભિત રીતે બાંધેલાં છે. હિન્દુ, મરાઠા અને બ્રાહ્મણ અહીં માફતિની પૂજા કરે છે. અને હનુમાન જયંતી ઉજવે છે

કાવસજી સ્ટ્રીટ, બને મૂરે પેઠના નાકા પર મહાદેવનું મંદિર આવેલું છે. અહીં મહા મહિનામાં મહાશિવરાત્રિનો મેળો ભરાય છે.

જમખંડીના રાજાનો રેડ કેસલ બંગલો જ્યાં છે ત્યાં શકરની મૂર્તિ છે અને હત્તગુફનાં પગલાંનું મંદિર છે. અને હાલના રાજા સાહેબ તેની સારી સંભાળ રાખે છે.

મે મુસ્લિમ મસ્જિદો છે. ક્રિશ્ચિયન દેવળ પણ સિવિલ હોસ્પિટલ બાજુમાં છે. રોમન કેથોલિક ચર્ચ છે અને અમેરિકન મિશન ચર્ચ છે. અને ફ્રાંસિસનું મંદિર પણ છે આમ બધા ધર્મના લોકોએ ચાતચાતાના મંદિર અહીં સ્થાપ્યાં છે.

ફ્રાક્લેન્ડ પોર્ટ :

બોમ્બે પોર્ટથી ચાર ફર્લાંગ દૂર ટાઈગર પાથ રોડ પર આ પોર્ટ આવેલ છે. મુંબઈના ગવર્નર સર ફ્રાકલેન્ડના નામને આ રીતે નેડયું છે. અહીંથી મકરનગઢ વધુ સારી રીતે જોઈ શકાય છે. વાહન અહીં આવી શકે છે. આ પણ એક જોવા જેવું અને ફરવા માટે બોમ્બે પોર્ટ જેવું જ સ્થળ છે. બેબિંગ્ટન પોર્ટની ટેકરી અહીંથી દેખાય છે.

કર્નાક પોર્ટ :

આ પણ બોમ્બે પોર્ટ પાસે જ આવેલ છે. મુંબઈના ગવર્નર સર જેમ્સ કર્નાકનું અહીં નામ નેડયું છે. આ પણ ફ્રાકલેન્ડ પોર્ટ જેવું જ છે.

લેડી નાથ કોટ પોર્ટ :

કોચનાની પશ્ચિમની હારમાલા પર આ આવેલ છે. બેબિંગ્ટન પોર્ટની જમણી બાજુ કાવીઆળોને રસ્તે થઈ અહીં જવાય છે. આ બહુ વિશાળ જગા પર આવેલ હોઈ કોચનાની ખીણનું દૃશ્ય અદ્ભૂત લાગે છે. રસ્તો સાંકડો ખાડાખડીઆવાળો, ટેકરાવાળો હોઈ મોટર માટે રસ્તો બંધ છે. ગાડી સંભાળથી પરાણે થોડે સુધી જઈ શકે છે.

હેલન પોર્ટ :

જ્યુવેલી રોડને માર્ગે બે માઈલ પર આ આવેલ

છે. અહીં ખૂબજ ગાડી છે. અને લીલાં લીલાં પાન
સુંદર લાગે છે, સૂર્યના પ્રકાશમાં ચમકતાં પાન
જેવાની અને એ જ પાન ધુમ્મસે ઘેરાયલાં જેવાની
મઝા કુદરતના દેરફાર સાથે મળે છે.

ગણતારની પોઈન્ટ :

સાત માઇલ દૂર જઈને જેવાનું અને દ્રશ્યમં
ખંડુ વેલીની ખીણ અને પર્વત માલા અને ત્રણ
નાનાં ગામનાં. દ્રશ્યો પાર્શ્વ, ચીખલી અને બુસર.
સીનરી તો આ સ્થળે બધે સારી જ છે. પણ આટલે
દૂર કોણ આવે છે ?

રોબર્ટ કેમ્પ :

એટલે ચોરોની ગુફા. બજારથી ચાર માઇલ
દૂર આ આવેલ છે. બેબિંગ્ટન પોઈન્ટના ડાબા
હાથના રસ્તા પરથી એક માઇલ દૂર ઘોડા પર
અગર ગાડીમાં અહીં જવાય છે. ત્યાર પછી એક
પગથી પર ચાલીને જતાં ખૂંટલા મેદાનમાં અવાય
છે. આને વિષે તરેહ તરેહની કલ્પનાઓ છે. કોઈ
કહે છે આગળના જમાનામાં અહીં રાક્ષસ લોકો
રહેતા હતા. કોઈ કહે છે ઋષિ મુનિઓ રહેતા
હતા. ૧૫૦ ફીટ લાંબી અને દસ ફીટ પહોળી
આ ગુફા છે. ઉચ્ચામ પણ વિશેષ છે જેથી વાંકા
વળવું પડતું નથી આગળ તો આ ૫૦૦ ફીટ ઊંડી

ચુકા હતી. પણ હાલ ઝાડી આવેલ હોઈ જંગલી
જનવરો પણ રહેતાં હોઈ લોકોની અવર જવર
બહુ નથી.

સાવિત્રી પોઈન્ટ :

બજારથી સાત માઈલ દૂર આ પોઈન્ટ આવેલ
છે, કેસલ રોડથી આગળ જતાં જમણા હાથે
વળતાં સાવિત્રી પોઈન્ટની વિશાળ જગા આવે છે.
નીચે જ સાવિત્રી નદી વહે છે. તે દૃશ્ય મહાનુ-
ભાવે છે. અહીં એકત્રિત થયેલ ધુમ્મસ ઘોડીવારમાં
તો ખલાસ થઈ જતું જોવા મળે છે.

હંટર પોઈન્ટ :

જૂના મહાબળેશ્વર રોડને રસ્તે જે માઈલના
પથ પર આગળ આ આવેલ છે કોનાટ પીક પોઈન્ટ
જવાનો જે રસ્તો છે તેની બરાબર સામે આ આવેલ
છે. કુદરત અહીં એના મૂળ સ્વરૂપમાં પરચાયલી
જોવા મળે છે. અને કોયનાની ખીણનું સુંદર દૃશ્ય
અહીં દેખવા મળે છે. ગ્રોટર કે ગ્રાડી માટે માર્ગ
ન હોઈ ત્રણ ફર્લાંગ જેટલું ચાલવું પડે છે.

રોસમોન્ડરોડ :

કીચ્ચાવેલીને પૂર્વે છેડે આ આવેલ છે અહીં
જવાના જે માર્ગ છે. એક કેટલ પોઈન્ટની હાથી
બાબુથી અવકાશી ગમ્મ પસાર કરીને કે જ્યાં

ચાના સુંદર જગીચા આવેલા છે. ખીજો માર્ગ પંચગીનીને રસ્તે પાંચમા માઈલના પથ્થર આગળ છે. મોટર કે ગાડી ઠેક પોઇન્ટ પર જઈ શકતા નથી, અગત્ય પોઇન્ટ :

૫૬મુ વેલીની હારમાલાની ઠેક દક્ષિણે સતારા શેડને રસ્તે પાંચ માઈલ પર મચુતર ગામ પાસે સાડા સાત માઈલ દૂર આ આવેલ છે. રસ્તા પર પૂરાણો કુવો અને એક મંદિર આવેલું છે અહીં ઘોડેસ્વારી માટે મજાનો સપાટ પ્રદેશ આવેલો છે. અહીં આવવા માટેનો રસ્તો સારો નથી. પાસે સોલશી નદી અને બે નાનાં ગામ ચરડલ અને અડલા આવેલાં છે.

બેકવિથ મોન્યુમેન્ટ

ઘરની પશ્ચિમે બજાર પાસે એક ઉંચી જગા પર આ કબર આવી છે. જેનો ઉંચો મિનારો ઘણી જગાએથી દેખાય છે. જે લગભગ ૩૦ ફીટ ઉંચો છે. જે ૪૫૫૮ ફીટની ઉંચાઈ પર છે. લેક્ક્ટે-નન્ટ જનરલ બેકવિથ જે ૧૮૩૦ માં ગવર્નર હતા, તે ૧૮૩૧ માં તબિયતની સુધારણાથી અહીં આવેલા. પણ એજ વર્ષનાં બાન્યુઆરીની ૧૫ તારખે મૃત્યુ પામ્યા. રૂા. ૩૦૦૦૦નું ઉઘરણું કંગી તેમના મિત્રોએ આ જગ્યાએ તેમનું સમારક

કરેલું છે. તેમના જમાનામાં તેઓ એક મોટા માણસ તરીકે પંકાયેલા.

અહીં તો ઉનાળામાં જ રહેવાય ?

ધણા લોકો એમ માને છે કે મહાબળેશ્વર તો ઉનાળામાં જ તબિયત માટે સાફ છે. પણ આ એક ખોટો ખ્યાલ છે. અહીં ચોમાસા પછી પહાડ પર એટલી અદ્ભુત વનશ્રી ખીલી ઉઠે છે. કે એકદોબર પછી અહીં સમય ગાળવાની બહુ મજા આવે છે. વળી જળ પ્રપાત (fall) એવા અપૂર્વ અને સુંદર એવા મળે કે મનને પૂરી તૃપ્તિ લાગે છે. વળી શિયાળામાં એવી ખાસ ઠંડી પણ પડતી નથી. અને. વસ્તી ઓછી હોઇ ઘી, દૂધ, શાક, ફળ બહુ પ્રમાણમાં મળતાં હોઇ સસ્તાં મળે છે. શરીર બાંધવા માટે શિયાળા જેવી ઉત્તમ કોઇ કતુ નથી. શિયાળામાં ઠંડી જરા ચમકતી હોય છે. એટલું જ.

પવનની મજા

પહાડ પર જઇએ એટલે ત્યાં પવન ખૂબ આવતો હશે એવો આપણને સહેજે ખ્યાલ હોય છે. પણ વાસ્તવમાં એમ નથી. અનુભાનુ ઉંચા પહાડો, અનેક જાતની વનસ્પતિચરિત્રો વિપુલ ભંડાર. એટલે જે પવન આવે છે તે પણ ચગાઇને

ખીલુમાંથી કે ઝાડપાનમાંથી આવતો હોઈ આ પવન આછો, સ્ફુર્તિદાયક અને આનંદદાયી હોઈ અહીં પવનની ઝડી લાગ્યે જ આવે છે. એકવાર એવો કુદરતી વીઝણો વાતો મેં અનુભવ્યો છે. જેમાં હાળે હાળ અને પાને પાન સી....ઈ....અવાજ કરે અને ચોમાસા પછી ઠેર ઠેર ઉગેલ ધાસનાં તલુખલા એવાં હાલી ઉઠે કે એ દ્રશ્ય જોવાની મઝા પડે. જે કે ચોમાસામાં એવો પવન આવતો હશે પણ તે વળતે તો અહીં લાગ્યે જ સ્થાનિક વતનીઓ સિવાય ગહારના રહી શકે.

બપોરે પણ ગમે ત્યાં ફરે.

મહાબળેશ્વરમાં તમે ગમે તેટલું ફરો પણ તમને મુદ્દલ તાપ લાગશે નહિ. એટલાં બધાં ઢોળાં ઝાડોનાં જંગલો છે કે બહુ ઠંડી રહે છે. એ આ ઝાડોની ગીચતાને આભારી છે.

ફેટલાક મદાનોમાં તો એટલાં બધાં ઝાડ આવેલાં છે કે સૂર્યદેવને માટે બારણાં સદાય બંધ રહે છે જેમ પવન અખાઈને આવે તેમ સૂર્યદેવનો પ્રકાશ પણ ઝાંખો થઈને આવે જેમ આ રીતે દિવસે-સૂર્યનો સજ્જ તાપ ન લાગે તેમ પુનમની અજવાળી રાતે ચાંદા મામાને પણ પ્રવેશવાની પૂરી છૂટ નહિ. પવન, સૂર્ય અને ચાંદાને પણ અહીં

ચળાઈને જ આવવાનું રહે. એટલે રાતે અહીં સારી શાંતી રહે છે. દિવસે ફરવાનું હોય અને રાતે તો બધા વહેલા ઘરમાં બરાઈ જતા હોય છે, મુંબઈમાં જ્યાં દસ વાગ્યા મુખી તો દરેક રથળે ભરી ભરી વસ્તી લાગે છે. જ્યારે અહીં તો રાતે નવ પંખી બધું જ સૂમશામ.

મહાબળેશ્વરની વર્ષાઋતુ

આપણે આગળ જોયું કે વધુમાં વધુ વરસાદ ૪૩૦ ઇંચ પણ ક્યારેક પહેલો છે પણ સરેરાશ વરસાદ ૨૫૦ ઇંચ પડે છે. જુનથી ૧૦ તારીખ મુખી અહીં પ્રવાસીઓ રહેતા હોય છે. પછી બધા પોતપોતાને ઘેર ભાગી જવા ઉતાવળ કરતા હોય છે. અને ૭૫ માઈલ મોટર માર્ગે પૂના જવાનું હોઈ બધાજ જનારા એટલે મોટર ભરેલી જાય અને આવતાં ખાલી આવે. એટલે જવાને માટે જો જલ્દી વરસાદ પડી જાય તો બધા બહુ ઉતાવળ થઈ જાય છે. ૧૯૪૯ની સાલમાં ધાર્યા કરતાં વરસાદ વહેલો આવ્યો. એટલે હોટલવાળા, ફળફુલવાળા અને બીજા ધંધાવાળાની સીઝન Fail ગઈ હતી. અહીં ખરી સીઝન મે માસની, એ એક માસ પર અહીંના લોકોનું મોટું લક્ષ.

ચોમાસામાં તો આખો પહાડ વાદળાંથી ઘેરાઈ જાય છે. અને રસ્તામાં સડકપર ધુમ્મસ ફરતાં જોવાં મળે, સામા મકાનમાં જવાનો રસ્તો પણ ધુમ્મસને હીધે ઢંકાઈ ગયેલો લાગે છે. હવામાં આર્દ્રી પુષ્કળ લેજ પણ રહે. વળી વરસાદ પણ ધોધમાર પડે. અને ચારે બાજુએ ખીણો આવેલી હોઈ પાણી તો વહી જાય અને રસ્તો સાફ રહે. પણ વરસાદ વરસ્યાજ કરે એટલે સૂપડેવ પણ દેખાય નહિ એટલે હરવા ફરવાનું ગમે નહિ. એ કારણેજ આરેમાસ રહેવા માટે માર માઈલ પર આવેલ પંચગની બધા વધુ પસંદ કરે છે. પંચગનીમાં નવ હાઈસ્કૂલો છે અને હાઈસ્કૂલો પછી વિશેષ બોરડેરા ત્યાં સ્કૂલો અભ્યાસ કરે છે. આનું કારણ વરસાદ ૭૦ ઇંચ પડે છે તે છે અને હવા કેટલી બધી પ્રુથગુમા રહે છે. ખાંડિલુ મહેલાઈથી પણ છે.

મહાબળેશ્વરની આબોહવા અને પાણી

કુદરતની અપાર કૃપાવાળા આ પ્રદેશમાં કામકાજથી શ્રમિત બનેલા, દર્દોથી ચાકેલા અને ખીણ અનેક ઉપાધિઓથી ઢંકાળેલાઓ માટે આ હવા એ એક જળરજસ્ત સમૃદ્ધિ છે. દર વર્ષે એટલા માટે ઘણા, એ શારીરિક સમૃદ્ધિ બાળવી

રાખવા એક માસ પણ અહીં રહી પ્રસન્ન થઈ પાછા કામકાજમાં પરોવાઈ જાય છે.

મુંબઈમાં ગીચ વસ્તીમાં રહેવું, માથા પર ફરફર પંખો ફર્યા કરે, અને ન્હાં આવવાની દોડા દોડ. ન્હારે અહીં ચાપાસ પથરાયલી વનશ્રી, ખુશનુમા હવા, કુદરતનો વીંઝણો. પહાડમાંના જરણ અને દૂર દૂરની દેખાતો ખીણો એ બધું મનને એવું મિથ લાગે છે કે નિઃસ્વાહીને ઉત્સાહ મળે છે. થાકેલા મનને જે શાંતિનો અભાવ રહે તે તો અહીં જોઈએ તેટલી મળી રહે છે.

ધૃત્વે આવી કુદરત સરળ છે પણ તેનો લાલ લેવાનું આપણે ચૂકીએ છીએ. આવા પ્રદેશનો વસવાટ આયુષ્યમાં વૃદ્ધિ કરે છે અને પ્રેરણા આપે છે.

માથાનાં દર્દો, ફેફસાંનાં દર્દો, છાતીનાં તમામ દર્દો, એનિમિયા વગેરે માટે આ સ્થળ પસંદ કરવા જેવું છે. એનિમિયા વાળા ઘણા અહીં આવી અહીંની લાલ માટી જેવા રતુંમણં તથા ચાલ્યા જાય છે. બંગાળી એક નવત્રકથા વાંચી હતી, “લાલ માટીનો રસ્તો” પંચગનીમાં લાલ માટીનો રસ્તો મેં ઘણો અનુભવ્યો, સેન્જ ધોતી-આની કોર-લાલ થાય, પણ આમાં સામ્યતા

હતી, ત્યાં વસ લાલ થાય ત્યારે દેહમાં મોડું થોડું લાલ થાય, એટલે કપડાંની ચિતા ન રહેતી.

અહીંનું પાણી litta 'લોહ' વાળું છે એમ કહેવાય છે. આથી જાન આરોગ્યધામો કરતાં આ રીતે સરસાઈ ભોગવે છે પાણી નિર્મળ અને શીતળ છે. વારંવાર પીવાથી મુદ્દલે નુકસાન કરતું નથી. ઉનાળામાં મેં માસમાં પણ જરૂર નાખેલ પાણી કરતાં પણ વધુ ઠંડું પાણી પીવા મળે છે. લોહના એકા તત્ત્વવાળું શરીર ધરાવનારાઓ માટે શક્તિ વધારનાર આ પ્રદેશ છે.

મહાબળેશ્વરની વનરૂપિ અને તેના ગુણ ધર્મ

અહીંના જાડો હિમાલય, સીમલા, કાશ્મીર કે દાર્જિલિંગ જેવા ગગનગામી નથી પણ નીચાં વળેલા અને ઢળેલા છે પણ તે જૂળ જ પ્રમાણમાં છે, જ ગલના જ ગલ આવા અહીં છે અને આ વનશ્રીનો વૈયો, ડોક્ટરો કે સરકાર જો ધારે તો તેના માયા સ્વરૂપે ઉપયોગ પણ કરી શકે. પણ આ જાણુ આ જાણુના લોજોને પણ નથી તેમ જ અહારના તો હરી ફરી આલ્યા જાય.

ખાંડની આજે બાણીતી તકલીફ છે. અહીં આરાટ પુષ્કળ પ્રમાણમાં થાય છે. જેમાં ૮૦ ટકા ખાંડ હોય છે. તેનો પાવડર પણ વેચાય છે. પરદેશીઓનું પહેલાં કારખાનું હતું. વધુ અનાજ વાવોની યોજનામાં લઈ શકાય. તેનાં કાંદા પણ પાવાય છે.

ટેબલ્લેન્ડમાં (પંચગની) અને સીડની પોઈન્ટ પર સફેદ ફુલના છેડ સુરોક્ષીત પથરાયલાં છૂટાં છૂટાં છે. જેને ટોડી કહે છે. આપણે ત્યાં જે કરિયાતું કહે છે તેના જેવી આ જાત છે. જે મેક્સિકોમાં વપરાય છે. ઉડટી પર તેના ફૂલોનું વૃક્ષ આપવાથી ઉડટી જાંખ થાય છે. લીવર તથા પાચન ક્રિયાને સુધારે છે. રસ તથા ઉષ્ણો જાતે પી શકાય છે.

ભોરખી જંતુના ગુણો ધરાવે છે. ચામડીના દર્દોમાં બહુ આઈ કામ કરે છે. ધીમાં તેની રાખ ચોપડવાથી ચામડીનાં દર્દો મટે છે. તેના મધને ભોરખીનું મધ કહીને વેચે છે.

પાંગળી તુલસીની જાતની વનસ્પતિ છે. જેના મૂળને સર્પ દંશમાં વાપરે છે. દુર્ગા નામનો બહુ જ ઝેરી સાપ જે આ વિસ્તારમાં પણ છે તેના દંશ પર અહીંના લોકો તેનો ઉપયોગ કરે છે વૈજ્ઞાનિક રીતે ભેકે-તે સફળ પૂરવાર થઈ નથી.

ધણાએ “લીલામા વિષે તો સાંભળ્યું હશે. જે આખા શરીરને નવપદ્ધતિ કરી મૂકે છે. શાંતિપૂર્વક હોંશિયાર માણસ મારફત જે તેનું સેવન કરાવ્યું હોય તો ટી. બી. શ્વાસ, મધુપ્રમેહ વગેરે લાયાનક દર્દ પર અજમાવી શકાય છે.

લગ્નમાં જે મીઠાળ હાથે બંધાય છે તે અહીં પુષ્કળ થાય છે. ઉઠ્ઠી કરવામાં, કદ કાઢવામાં તેના બી અપાય છે. કદમ્બ છે. હરડાં, બહેડાં અને આમળાં પણ અહીં પુષ્કળ થાય છે. પણ લોકો આ વનસ્પતિઓને બહુ ઝોળખતા ન હોઈ આ વનસ્પતિનો ભંડાર વપરાયા વિહોણો પડ્યો રહ્યો છે.

ભોરી'ગણી પણ અહીં પુષ્કળ છે જે હમમાં વપરાય છે.

વાવડી'ગ :

હુમિ અને પેટનાં દર્દો, ગેસ વગેરેમાં કામ કરે છે તે પણ બહુ થાય છે.

સાતાવર :

વજન વધારે છે. ક્ષયના દર્દો આના સેવનથી રૂઢ પુઢ થાય છે. ટી. બી. નાં દર્દોનું વજન વધે છે. લાળો ટવ અહીં છે.

બલદાહ :

જેને ચિકન સદા કહે છે. પ્રદર બંધ કરે છે.

સ્વર્મ દોષ બંધ કરે છે. અને શક્તિશાળી છે.

ગોખર :

મૂત્રલ પૌષ્ટિક છે પથરી વગેરેમાં ખૂબ કામ કરે છે.

ભારંગમૂળ :

કંઠમાંગમાં અને ટી. બી. એન્ડમાં ઉકાળેા પાવાથી અને ચોપડવાથી મટે છે.

આમ તો સેંકડો જાતની બીજી વનસ્પતિ છે. જંગલી તુલસી બહુ જ ચાય છે. તાવ પર કફમાં શુષ્કારી છે.

અહીં લીમડાની જાત જેવાં બીજાં જાડ છે. તેને પોલર કહે છે. તેનાં પાન જરા મોટાં છે. પણ શુષ્ક લીમડા જેવો છે. વડની પણ અનેક જાતો છે.

અહીં કરંજનાં જાડો છે. આમડીનાં હડો પર તેને વાપરી શકાય છે. તેની શોભા અવર્ણનીય છે. પાઈન તો ખાસ અહીં નથી. કયાંક છે. બાટી ટી. બી. પરંતુ સીલ્વર Silver Oak જાડ જે કહેવાય છે પણ તેના કરતાં પાઈનનું વિશેષ મહત્ત્વ છે.

અહીં સાજળીયો અર્જુન છે. હૃદયયોગ પર તેનું કામ છે. જે જાડો સાફ લાવે છે.

વાકેરી :

કોંકણ પટ્ટી મહાજળેશ્વર અને માથેરાનના પહાડો અને મુંબઈના ઘાટોમાં થાય છે. તેના મૂળને વાકેરી વા માયા એવા નામથી દક્ષિણના તથા આપણા લોકો પણ જોળખે છે. અને તેની પ્રશંસા કરે છે. પહાડી લોકો વાધના કરડ માટે વાપરવાની ભલામણ કરે છે.

પીસા : મહાજળેશ્વરના જોમ્બે પોઈન્ટ ઉપર તથા આખા જંગલની અંદર પીસાના ઝાડો પુષ્કળ થાય છે. તેના પાનમાં પૌષ્ટિક અને મુત્રલ ગુણ રહેલ છે તેનું ચૂર્ણ ઘણા તેના ગુણ દોષની શોધખોળ તરીકે કરે છે. પૂના કોલેજમાં ય. આ દૃષ્ટિએ શોધખોળ ચાલુ છે. ગામડાના લોકો તેના ફૂલને પૌષ્ટિક માની વાપરે છે. આના ફૂલ સુગંધી છે અને મધ બનાવવા માટે મધ માખીઓ તે પુષ્પિત મધમાધી ખૂબ મધ ખેંચી લાવે છે.

કારવી : કારવીને સાત વર્ષે ફૂલ આવે છે. અને તેનું મધ મધમાખીઓ બનાવે છે. પુષ્કળ પ્રમાણમાં થાય છે. ગુણદોષની દૃષ્ટિએ વૈજ્ઞાનિકોએ આની શોધખોળ કરવાની આવશ્યકતા રહેલી છે.

અહીં આશરે ૫૦૦ વનસ્પતિઓની જાતો હોવાનું મનાય છે.

મહાખજેશ્વરનું મધ

આ પ્રદેશનું મધ ખૂબ જ વખણાય છે. વળી ખાસ નાવીન્ય તો એ છે કે આપણે આગળ જોયું તેમ અહીં વનસ્પતિ ખૂબ ઉગે છે. અને દરેક વનસ્પતિને ઋતુ ઋતુ પ્રમાણે ફૂલો આવતાં હોઈ તે જાતના શુભ્રધર્મવાળું મધ ખાસ કરીને યાય છે. જેમકે હરડાં, આખરો, કાશ્વી, ભોરંબી, પીસા, શુલાળ, જાંબુલ વગેરે.

મધની ત્રણ સંસ્થાઓ આજે મધમાંખીના પાલનનું અને મધ ઉત્પાદનનું કામ કરે છે.

(૧) મધુ કેશ.

(૨) ગવર્નમેન્ટ મધોત્પાદન કેન્દ્ર

વિલેજ ઈન્ડસ્ટ્રીકમિટી (ખી. કિપિંગ સેન્ટર)

જેવી રીતે મહાન સન્નારીઓ સદા લોકોથી ઘેરાયલી હોય છે તેમ મધમાંખી પણ જ્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં ત્યાં માંખો તેની આસપાસ વીંટાયલી હજારોની સંખ્યામાં હોય છે. આ રાણીને જંગલમાંથી થોડી લાવવી પડે છે અને તેને ઝોળખનારા ખાસ માણસો હોય છે.

મધના શુભ્રો વિષે જેટલું લખાય તેટલું ઓછું છે. વૈદ્યો દરેક દવામાં મધનું અનુપાત સૂચવે છે. અહીંના મધમાં ખાસ વિશેષતા એ જ છે કે ઋતુ

ઋતુના ફુલ આવતાં હોઈ મધમાં વનસ્પતિના
 ગુણ ધર્મનું વિશેષ પ્રમાણ મળી રહે છે. જેમકે
પીસાનું મધ શક્તિ માટે, આખરો દમ માટે,
હરણ કફ અને ખાંસી માટે ન્યારે ઠારવી કેલ્શીઅમ
માટે ઉત્તમ ગુણ દર્શાવે છે.

અહીં એક હાઈસ્કૂલ હમણાં ધઈ છે. અને
 શેઠ શ્રી ગંગાધર મખારિયા હાઈસ્કૂલ કહેવાય છે.
બાકી સાર્વજનિક હોસ્પિટલમાં તો મોરારજી
ગોકલદાસની હોસ્પિટલ છે.

પ્રવાસીઓને બાણવા જેણું

- (૧) જૂનની ૧૦ મી પછી વરસાદ ચાલુ થાય
 છે તેથી સપ્ટેમ્બર સુધી અહીં ખાસ કોઈ
 આવતું નથી.
- (૨) એકઠોળર અને મે મહિનો ખાસ સીઝન
 ગણાય છે.
- (૩) મુંબઈથી આવનારે બોરીબંદર સ્ટેશનથી
 મહાબળેશ્વરની ટિકીટ માંગવી, જેથી સીઝનમાં
 પૂના લાંબી હારમાં ઢિલા રહેવું ન પડે. પહેલી
 સગવડ મુંબઈથી મહાબળેશ્વરની ડાયરેક્ટ
 ટિકીટવાળાને મળે છે.
- (૪) ગમે તેવી ગરમી હોય પણ આ પહાડનો

પ્રદેશ હોઈ ગરમ કપડાં, ગરમ મોજાં અને
ઝોડવાનું પાસે અવશ્ય રાખવું સાડું.

(૫) કેટલા દિવસ રહેવું છે તે નક્કી કરી શું શું
અગત્યનું પ્રથમ જોઈ લેવું તે માટે પ્રકરણ
આગળ વાંચો.

(૬) સરકારી ક્વાટર્સમાં જેને રહેવું હોય તેણે
અગાઉથી પૂનાથી રજા મેળવી લેવો. જેથ
બંગલા કરતાં સસ્તુ પડે.

(૭) કેટલીકવાર સીઝન ભરપુર હોય છે ત્યારે
રહેવાની સગવડ હશે કે નહિ તેની તપાસ માટે
મુંબઈથી પૂછાવવું.

(૮) લગભગ સાડા પાંચ પછી બહુ દૂર નીકળી,
ગયા હોઈએ તો તુરત પાછા ફરી જવું
કારણકે ઘણી જાડીને કારણે અંધારું થઈ જાય
છે. ટોચ રાખવી.

(૯) પાછા ફરવું હોય તો બસ સ્ટેન્ડ પર અગા-
ઉથી રિઝર્વેશન થાય છે તો ઉનાળામાં ધારેલા
દિવસે જવું હોય તો રિઝર્વેશન કરાવી લેવું.

(૧૦) પાણી ભારે છે એમ પણ કહેવાય છે, પણ
લોકો ખૂબ ફરવાનું જુએ છે તે ચાર દિવસમાં
જ માનસિક અને શારીરિક પ્રગતિ અપૂર્વ
રીતે કરી શકે છે.

(૧૧) ઝડપી ફરી વળવા ગાઈડ સાથે રાખવા અગર

સાઈ મહાળજેશ્વરનું પુસ્તક પણ ગાઈડ બેટલું
જ કામ કરે છે.

(૧૨) સાયકલની બેક સંભાળવી, કારણકે ઢાળમાં
ઉથલી ન જવાય.

(૧૩) નાનાં બાળકો સાથે હોય તો આર્થર સીટ
જેવા સ્થળે ચકકર ન આવે તેનું સંભાળવું.

(૧૪) રજેને ફરતાં ફરતાં ફર નીકળી જાય તો
પાણીની સગવડ માટે બોટર બેગ રાખવી.

(૧૫) પહાડની મુખાફરીમાં બોટરમાં ફરતાં જેને ફર
કે ચક્કર આવતાં હોય તેમણે ખાધા વગર
નીકળવું, ખીરસામાં લવીંગ રાખવાં.

કેમ ફરવું ?

મને એક મિત્રે પૂછ્યું કે “મારે બે જ
દિવસ મહાળજેશ્વર રહેવું છે તો ભાડું વસુલ થયું
ગણાય એવું કયું દૃશ્ય જોઈ જલ્દી પતાવવું ?”

આ મવાલ મને ધણો ગમ્યો છે. અને મેં આ
પ્રમાણે સૂચવ્યું.

ટેકરીમાં મવારે નીકળી કલબ આગળ જૂનું
મહાળજેશ્વર ગામ, મહાળજેશ્વરનું મંદિર કુંભાનું
મંદિર ત્યાંથી એલફીન્સ્ટન પોઇન્ટ, મારબુરી,
સાવિત્રી પોઇન્ટ, આર્થર સીટ જોઈ પાછા જૂના
મહાળજેશ્વર બાર વાગે આવી જઈ આરામ લઈ
ત્યાંથી જૂના મહાળજેશ્વર સ્તંભથી પીટીટ રોડ, વલ્લાવ,
લિંગમાલા ફાલ જોઈ સતારા રોડથી પાછું આવવું.

ખીજે દિવસે વિલ્સન પોઈન્ટ, (૪૭૧૦ ફીટ ઉંચાઈ) મહાબળેશ્વરનું ઉંચામાં ઉંચું પોઈન્ટ, નેઈ લેવું અને પાછા બજાર આગળ આવી બેબિંગ્ટન પોઈન્ટ જવું. અને ત્યાંથી પાછા બજારમાં આવી બોમ્બે પોઈન્ટ પણ નેઈ લેવું. આટલું નેતાં જે અનેકવિધતા કુદરતી દૃશ્યોની મળશે તેથી મન હરખાઈ જશે.

સમય હોય તો બને મધની સંસ્થાઓ વિષે લખ્યું તેમાંની એક કોઈપણ નેતાં મધના આ પ્રદેશના મહત્વનો ખ્યાલ આવી જશે. અને તો પ્રતાપગઢ વિશેષ ગમ્યું. જે વિષે આગળ જણાવી ગયો છું. પ્રતાપગઢ ગાટે સવારનો સમય કાઢવો જેથી આખો દિવસ પૂરો આપવો હોય તો જ તે મુસાફરી કરવી. લવાની માતાનાં દર્શન અને શિવાઈ મહારાજની વીર કથા માથે સંકળાયેલો એ પ્રતાપગઢનો મહિમા ત્યાં જવાથી મનને એક પુરાણી સ્મૃતિની કથા કહી આખા કાળની યાદ આપી જાય છે.

બોમ્બે પોઈન્ટ, ફીટઝ રાલ્ડ ઘાટ થઈ વાડા ગામે આવવું. જ્યાં ડાક બંગલો છે. સામો લવ્ય પ્રતાપગઢનો કિલ્લો દેખાય છે.

શિવાજી મહારાજનું સ્મારક

મહારાષ્ટ્રના ઇતિહાસમાં શિવાજી મહારાજનું જે સ્મારક પ્રતાપગઢ પર થયું તે માટે ૩૦ નવેમ્બર ૧૯૫૭નો દિવસ યાદગાર બની રહેશે. આ માટે મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના મુખ્ય પ્રધાન શ્રી યશવંતરાવ ચૌહાણ અને શ્રી બાબાસાહેબ દેસાઈએ સારી જહેમત ઉઠાવી હતી. અને યોગ પર બેઠેલા શિવાજી મહારાજનું સ્ટેચ્યુ પ્રતાપગઢ પર કરવું અને તેનું ઉદ્ઘાટન પંડિત જવાહરલાલ નહેરૂને હાથે કરાવવું એવી એક યોજના વિચારાઈ હતી. પણ આ વિચારના મૂળમાં ૧૯૫૫ ના મુંબઈના ગવર્નર શ્રી હરિકૃષ્ણ મહેતાજી હતા. જ્યારે તેઓ પ્રતાપગઢ આવ્યા ત્યારે તેમણે શિવાજી મહારાજને યાદ કરવા માટે અહીં એકે નિશાની નથી તે જોઈ આશ્ચર્ય થયું હતું. અને ફલતણ સ્ટેટના રાજા સાહેબ નિખાલકરના પ્રમુખપણા નીચે એક કમિટી રચાઈ હતી અને આ કાર્યમાં શેઠ શ્રી ગંગાધર મંજારીઆ કે જેમની મહાબળેશ્વરની સ્કુલમાં, ગાડંનમાં, અને નાની મોટી બોલ પ્રવૃત્તિઓમાં મદદ અને સહકાર આર્થિક મળે છે તેમણે પણ રૂ. ૧૦૦૦૦) આપ્યા હતા.

આમ તો પ્રતાપગઢ લોકો જતા પણ આ

સ્થળને એક રાજદારી માન માન મળે તે પણ
આપણા લાડીલા પંડિતજી નહેરૂ તરફથી મળે ત્યારે તો
તે પ્રસંગની સવ્યતાની વાત જ શી કરવી ? આજે
તો ત્યાં જવા માટે પાકો રસ્તો ઇનાવાયો છે.
અને ખાનગી ગાડીઓ તો ઠેક ઉપર જઈ શકે છે.
બે વાર ચાલીને ગએલો હું પણ ત્રીજીવાર ટેકરીમાં
જઈ એ રસ્તે મારું પણ નામ લખાવી આવ્યો છું.

પંચગની

જેવી રીતે લોડવિકે મહાળજેશ્વરની ભૂમિપર એક અંગ્રેજ તરીકે પ્રથમ પગ મૂક્યો હતો તેમ પંચગનીમાં ૧૮૫૦ ની આસપાસમાં મી. જોન. ચેસને સહ્યાદ્રિ પર શોધખોળ કરવાના આશયે અને અંગ્રેજોને વસવા યોગ્ય કોઈ અનુકૂળ સ્થળ શોધવાના હિસાબે પંચગનીમાં વસવાટ કર્યો હતો. અને ૧૮૬૦ ના અરસામાં તેમણે અને તેમના મિત્રોએ અહીં પાકા છાપરાવાળા ૬ ગંગલા બાંધ્યા. ૧૨૦૦૦) રૂ. ની કિંમતના આ હતા. એ જમનામાં જમીન પાંચથી પચીસ રૂપિયે એકર મળતી હતી. ૧૮૬૨ માં ૨૪ યુરોપીઅનો અહીંના વતની જેવા ખરીદી ગયા હતા. અને તેમણે ખીજાઓ આકર્ષાઈને આવે એવા પ્રયત્નો આદર્યા હતા. પૂનાથી ગાડામાં કે પાલખીમાં એ દિવસોમાં આવી શકાતું.

મી. ચેસન સાથે પારસીઓમાં મહેશ્વરનાજી મોટાભાઈ મેસિસ આવ્યા હતા. ફ્રીઅરની સરકારે ૧૮૬૩ માં ચેસનની આ હુંગર પર સુપ્રીટેન્ડન્ટ અને મેજિસ્ટ્રેટ તરીકે નીમણુંક કરી. મી. ચેસને દુનિયાના જુદા જુદા ભાગોમાંથી ઝાડો મંગાવી અહીં રોપાવ્યા હતા. શાન્સમાંથી પાઈન, મુંબઈની

ગ્રામ : રજ્જરચેમ

કોલ : ૨૯૦૭૭

ઈન્ડસ્ટ્રીયલ રોમટિરિયલ્સ મળશે.

રેઈન્ટ, પ્લાસ્ટીકસ, છાપવાની સહી અને
રજ્જરની જાતો.

મળે :

બી. સી. મહેતા એન્ડ કંપની
કરીમજી બિલ્ડીંગ, લાંડારી સ્ટ્રીટ. મુંબઈ-૩
બનાવનાર : ઓફિસિયલ એલ્યુમિનયમ એન્ડ
ટેલસીયમ સ્ટીલોઈડ

ગુજરાત લોજ

પંચગતીમાં પચારો ત્યારે

આ લોજમાં વસવાટ કરી

ફુલ્લાવેલી, કમલમઢ. અને કુદરતને

નિહાળી મનને પ્રસન્ન રાખો.

ઉત્તમ ખોરાક અને કાળજી લાળી સેવાળ.

રેસીપી : વાસુદેવ વાલેજ પુરોહીત

હાકુસ, ઓસ્ટ્રેલિયાના બટાટા, ઓસ્ટ્રેલિયાની દ્રાક્ષ, આસામની ચા, અને ઉત્તાકામંડના સિંકોના વગેરે રોપી સારી રીતે પૈસા ખર્ચ્યા હતા. પંચગની એ નામ પાંચગામ આ હુંગર પર આવેલ હોઈ તે પરથી પડ્યું કહેવાય છે.

પંચગની ૪૩૭૮ ફીટની ઉંચાઈએ (સમુદ્રની સપાટીથી) છે. મહાબળેશ્વર ૪૫૦૦. પંચગનીમાં ચોમાસામાં વરસાદ ઓછો પડે છે. ૭૦ થી ૮૦ ઇંચ જેટલો અને ધુમ્મસ પણ મહાબળેશ્વર જેવું નથી. પૂર્વનો પવન પણ ટેબલલેન્ડને કારણે રોકાઈ જાય છે.

આજે પંચગની કે જ્યાં વર્ષો પહેલાં એટલે ૧૮૬૧ માં ૧૪૫ માણસો રહેતાં હતાં ત્યાં આજે ૧૬૫૪ માં ૫૬૦૦ની સંખ્યા થવા પામી છે. એ તેની અનુકૂળ આબોહવાને કારણે છે. પંચગનીમાં શ્રેષ્ઠ ફરવાનું સ્થળ ટેબલલેન્ડ છે. આ મુખ્ય રસ્તા કરતાં ૨૫૦ ફીટ ઉંચાઈ પર હોઈ એની કદપના કિલ્લા જેવી ટેબલલેન્ડની દિવાલ ભેતાં ભાગ્યે જ લાગે. પણ ઉપર ૨૫૦ ફીટ ચઢ્યા પછી જાણે મસુરી પર આવ્યા હોઈએ એવું સુંદર પંચગની લાગે છે, અહીં એક નાનકડું તંગાવ પણ છે. નાનકડાં ખોજકો, જુવાનીઓ અહીં હેંકી, ફટખોલ,

ક્રિકેટ રમે છે. ટેબલલેન્ડના ચારે છેડા ચાલીને જે વિવિધ દ્રશ્યો જોવા મળે છે તે જોવા જેવાં છે,

ચોમાસામાં વરસાદ પછી ટેબલલેન્ડ પર લીટું ઘાસ લીલા રંગનો પશ્ચીનો પાથર્સ હોય એવું ચોખીતું લાગે છે. અને વરસાદનાં ટીપાં જાણે ચાંદીના આલલાં ટાંક્યા હોય એવાં ભાસે છે. કેટલાક વર્ષો પહેલાં જે. એન. તાતા કે જેમનું ખપોલીમાં ટાટા હાઈડ્રો ઇલેક્ટ્રીક વર્ક્સ છે તેઓ આ સ્થળ લઈ લેવા માંગતા હતા. પણ પંચગનીના પ્રાણ સમું આ સ્થળ વેચાતું આપવાની માંગણી સ્વીકારાઈ નહિ. નહિ તો આજે જે ફરવાના સ્થળ તરીકે સદ્માદ્રિ પહાડ પર ટેબલલેન્ડ જે મહત્ત્વ લોગવે છે તે મહત્ત્વ શુમાબ્યું હોત. નાનાં બાળકો ટેબલલેન્ડનું નામ સાંભળતાં રોજ ત્યાં ફરવા જવા આમ્રહી બની જાય છે અને ત્યાંથી કિબ્બા અને કોયના અને આબુખાબુ પથરાયલાં ગામે, પહાડોનાં શિખરો, પોસ્ટ ઓફિસ, અને પૂના જવાની સડક કેવાં રળિયામણાં લાગે છે. નીચે બાગમાં રમતાં નાનાં બાળકો પણ કેવાં લહેરથી રમતાં જોઈ શકાય છે.

ચોમાસામાં ૭૦ થી ૮૦ ઈંચ વરસાદ પડતો હોઈ પંચગનીનું મહત્ત્વ ચોમાસામાં મહાબળેશ્વર

વનોષધી માટે

હમ, રેન્સર, એનિમિયા, ડાયાબિટીસ, પાયોરિયા,
એસિડન્ટાઈસ, ટી. બી. હાર્ટડીસીઝ, ખીલ
વગેરેથી શા માટે હેરાન ચાલ છે, હમ
ખુદી પુર્ણિમા પર સેવાની છે.

મધ :- કારવી, રોઝ, વાઈટી ભોરંબી, પીસા,
હરડા, નાંખુલ, માખણ, અને ઘી તાજુ મળશે.

ફ્રેશ એન્ડ ઓલ વિટામીન

ચણા:-મહાબળેશ્વરની મુલાકાતે આવો ત્યારે.
લોકોએ વખાણેલા ચણા લઈ લવ.

ન્યવન પ્રાશ, નત નતની ચિકી :

પી. એમ. ચેવલે

મેઈન સ્ટ્રીટ, મહાબળેશ્વર.

ATHA

કરતાં વધુ છે. ચોમાસામાં મહાબળેશ્વર રહેવાવાળાને પંચગની રહેવું પડે છે. અને અહીં પણ થોડા પ્રમાણમાં ધુમ્મસ ચોપાસ પથરાએલ હોઈ હવામાં વિશેષ પ્રાણવાયુ મળે છે. અને ઘણા માને છે કે ચોમાસામાં પંચગની રહેવાથી તબિયત સારી રહે છે. શિયાળામાં ઠંડી સહન થાય એવી હોય છે. ઉનાળામાં ગરમી લાગતી નથી. આમ પંચગની બારે માસ રહેવા માટે અતિ ઉત્તમ સ્થળ પૂરવાર થયું છે. મહાબળેશ્વરમાં એક જ હાઈસ્કુલ છે. ત્યારે પંચગનીમાં હાલ નવ હાઈસ્કુલો છે. અને મોટે ભાગે વિદ્યાર્થીઓ બહારગામના હોઈ ત્યાં રહી ભણતા હોય છે. આથી પંચગની બારે માસ ભયું ભયું લાગે છે. કારણકે અહીં ૧૦૦૦ થી પણ વિશેષ ભણતા વિદ્યાર્થીઓ રહે છે. ઘણા શ્રીમંત માભાષો અહીં આ પોતાનાં બાળકોને ભણાવવું પસંદ કરે છે કારણ કે અહીં હવા, પાણી સ્વચ્છ અને પહાડના હેયા પર રહી ભણતા બાળકો મન અને શરીરે પ્રકુલ અને બળવાન બને છે. આપણે કેળવણીના આ એક કેન્દ્રની સંસ્થાઓ ફરીને પણ જોવી જોઈએ.

પંચગની માટે એવો ખ્યાલ કેટલાક નહેમી લોકોમાં ઘર ઠરી ગયો છે કે પંચગની એટલે

ટી. બી. ના દર્દીઓ માટે જ રહેવા ચોખ્ખો એક
ગામ. પણ આ સદંતર ખોટો વહેમ છે, અહીંની
હવા આરોગ્યદાયી અને પ્રાણશક્તિ વધારનારી છે.
સતારા છાત્રામાં પંચગનીમાં જ નવ નવ હાઈસ્કૂલો
છે. અને એ એ બતાવે છે કે આ સ્થળ તો
કેળવણીની દૃષ્ટિએ ખૂબ જ અગત્યતા ભોગવે છે.
ધણાએ શ્રીમંતો ખાસ કરીને તો આ શાળાઓમાં
પોતાનાં બાળકોનાં શરીર બંધાય એટલા માટે
અહીં રહેવા જમવાની જ્યવસ્થા વાળી જ સ્કૂલો
પસંદ કરે છે.

પ્રો સ્પે ક ટ હો ટ લ

સ્થા : ૧૯૧૦ ફેન : ૨૯

પંચગનીમાં જે હોટલની નામના અને ગણના
થાય છે, પંચગનીમાં ઊંચામાં ઊંચી ટોચે
નયન રમ્ય દૃશ્યમાલા દર્શાવતી સાથે જ
સંતોષ અને કાળજીમાં ઉત્તમ.

રેલિગ્રામ : પ્રોસ્પેક્ટ.

માલીક : બી. બી. સરકારી

અહીં શિયાળામાં દૂધ, શાક અને ફળફળા-
દિની છૂટ હોઈ સસ્તાં મળે છે. ઉનાળામાં દૂધ
આવેય ઓછું અને વસ્તી ભરી ભરી. ચોમાસામાં
પ્રાણવાયુ ભરપુર અને કુદરતના વિવિધરંગી
હવામાનના ફેરફારોથી સ્થળ મળાતું લાગે. સડકની
અને બાજુ ખીણોમાં પથરાયેલાં ગામડાં અને
લીલાં ઝાડોને સ્પર્શીને વહેતું પાણી જોવાની કાંઈ
ઝોર મળા આવે.

ભ્રમિત ખ્યાલ

પંથગની એટલે ટી. બી. ના જ દહીંઓ રહે
એવો એક ભ્રમિત ખ્યાલ છે. પણ આપણે ઉપર
જોયું તેમ આટલી ગંધી કેળવણીની સંસ્થાઓ
અહીં છે એનું કારણ અહીં નાનાં બાળકોનો
શરીરનો બાંધો દૃઢ અને મજબૂત બનાવવામાં
આ હવા પાણી મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

અહીં એલોપથી પદ્ધતિથી સારવાર થાય છે
અને એ પદ્ધતિની સફળતા કરતાં વધુ સહાય
તો આયોહવાની જ છે. અહીં સો દવા અને એક
હવા એ ખ્યાલ સાચો લાગે છે. આ હવા જ
પ્રાણદાયીની છે. દરેક ઋતુમાં આ સ્થળ ખૂબ
અનુકૂળ બની શકે તેમ છે. બીજા પર્વતીય
પ્રદેશોની જેમ અહીં અસાધારણ વરસાદ પણ

પડતો નથી. અને ચારે બાજુ ખીણ અને ઢાળ આવેલ હોઈ પાણી બધું નીચે વહી જાય છે.

ક્ષયના દર્દીઓ અહીં આવે છે એ પણ એટલું જ સાચું છે. તેઓ અહીં રહી તાબતમાન થઈ વતન ચાલ્યા જાય છે. બાકી બીજે જે દર્દીઓને હવા માફક આવતી નથી તે અહીં સારી રીતે જીવન વ્યતીત કરી શકે છે.

બેલ. એર. સેનેટોરીઅમ (ડાલકેટ)

અહીં ડૉ બિલિમોરીઆએ સ્થાપેલ બેલ. એર. સેનેટોરીઅમ નામની ખાસ ક્ષયના દર્દીઓ જ રહી શકે એવી સંસ્થા છે જેને આજે લગભગ ૪૦ થી પણ વધુ વર્ષો સ્થાપાયું થયું છે. આ સંસ્થા મોટે ભાગે પારસીઓની સંખ્યાવત પર ચાલે છે. બ્યારે બધી કોમના દર્દીઓને ફી લઈને દાખલ કરવામાં આવે છે. શુશ્રુષા અને સારવાર અહીં માયાપૂર્ણ લાવે કરવામાં આવે છે. હિન્દુઓની સંખ્યાવત જુજ હોઈ તેમને અહીંનું જીવન ખર્ચાજ અને મોંઘું લાગે એવું છે.

(અહીં ત્રણ માઈલે રાજપુરીનું ઘીચ જંગલ છે. રાજપુરીમાં કાર્તિકસ્વામીનું મંદિર પણ છે જે જોવા જેવું છે.)

આ બાજુ જંગલમાં એરી સાય પણ હોય

તંદુરસ્તી અને શાંતિ માટે

હોટેલ જે રોઝ

મુનિસિપલ નાગની સામે, પંચગની.

સહુનું વખાણેનું

ચોપાસ અદ્ભુત દૃશ્યમાલા અને આટલાં

જનક વાતાવરણ, એકવારની મુલાકાત જ

સદા યાદ રહેશે.

માનીક . ડી જે કચ્છાબ્રીવાલા

સુરતી લોજ

ફોન ૫૪

સલાહિનું જમણું,

કાશીનું મરણું,

અને સુરતીનું જમણું.

અમારા માનનીય મહેમાનોનું પંચગનીમાં

સુરતી લોજ હાર્દિક સ્વાગત કરે છે.

માનીક : મણીરાંકર વાણીય પુરોહીત

છે. જે cobra નામ છે તે હુમલાખોર હોય છે. સાપની જાતમાં કુરસા, કાઈટ, રસલ્સ અને નાગ એ ચાર ઝેરી જાતો છે. તેમાં રસલ્સ ખૂબ જ ઝેરી છે અને જેટલા પ્રમાણમાં ઝેર કાઢે છે તે ૪૦ માણસને મારી શકે. સાપમાંથી બચવા માટે કોઈકિત ઇન્સ્ટીટ્યુટ (મુંબઈ)વાળા ઇન્કશન બનાવે છે. અને પંચગનીમાં જે ડૉ. બલસારીઆ રહે છે તેઓ સાપના ખાસ નિષ્ણાત ડૉક્ટર છે.

સિડની પોઈન્ટ :- પોર્ટ એક્સિસથી વાઘને રસ્તે પા કલાક સીધા ચાલ્યા બધાંએ તો સિડની પોઈન્ટ આવે છે. જ્યાં ટોચ ઉપર ચઢીને જોઈએ તો કૃષ્ણાની ખીણનો અદ્ભુત દેખાવ જોવા મળે છે. જૂનું મહાબળેશ્વર, કમલગઢ, પાંડવગઢ અને પસરણી ગામ દેખાય છે. (બુએ ચિત્ર)

ડોસી પોઈન્ટ :- એસન રોડ અને મેઈન વાઈ રોડના એક આગળ પારસી ક્ષાયર ટેમ્પલ સામે આ આવેલ છે. જ્યાં બાંકડા મૂકેલા છે.

શુલ્ક પોઈન્ટ :- અડોની ઘટામાં લંકાયલ આ એક ફરવા માટેનું સ્થાન છે. જ્યાં એક મોટું અને જૂનું આંખાનું જાડ છે. આવું મોટું જાડ ભાગ્યે જ કોઈએ જોયું હશે, ઘણા પિદનિક કરવા અહીં જાય છે.

પારસી પોઈન્ટ :- મહાબળેશ્વરને રસ્તે હોઠ માઈલ જતાં ચોઠે દૂર આ પોઈન્ટ આવેલું છે. પંચગનીમાં વસતા લોકો આટલે દૂર રોજ ફરવા આવે છે. કૃષ્ણાવેલીનો મનોહર દેખાવ અહીં જોવા મળે છે. બેસવા માટે બાંકડા રાખેલા છે. નીચે ખીણમાં નાનાં ગામડાં ૧૫૦૦ ફીટ નીચે આવેલાં છે.

કાચ બાવરી :- મહાબળેશ્વરને રસ્તે આ આવેલ છે. સવા માઈલ પર, અહીં બાંકડા મૂકેલા છે.

બેખી પોઈન્ટ :- યુરોપીઅન લાયબ્રેરી પાસે ચેસન રોડ અને મહાબળેશ્વરના રસ્તાના જંકશન આગળ આ સ્થળ બહુ નજીક ફરીને પાછા જનારા માટે બન્ટરથી દસ મિનિટ ચાલતાં આવેલું છે. અહીં બાંકડા મૂકેલા છે. અહીંથી સેન્ટ પીટર્સ સ્કૂલ અને મંજુવન વિદ્યાલયનો રસ્તો ડાબી બાજુએ આવે છે.

હનુ માન શુઝ માર્ટ

ઉત્તમ ચપલ તથા જુર ઓર્ડર પ્રમાણે મળશે.

આન્ય :- X મહાબળેશ્વર X પંચગની

‘મહેરબાબાની ગુફા : —મહેરબાબાના અનુયાયીઓ આ ગુફા એકાંત સ્થળે આવેલ હોઈ એકાંતમાં લકિતમાં સમય ગાળવા માટે અહીં આવે છે. કાચ બાવરીથી થોડે દૂર આ ગુફા આવેલી છે. મહેરબાબાનું સાહિત્ય મેં વાંચ્યું છે અને તેઓ પર આકર્ષણ થયું છે.

હોટલો:-

સેન્ટ્રલ હોટલ	આનંદભુવન હોટલ
ઈલિલાઝો હોટલ	સુરતી લોજ
પ્રોસ્પેક્ટ હોટલ	ગુજરાત લોજ
માઉન્ટ બ્યુ હોટલ	ત્રિપલ હોટલ
નરેરાજ હોટલ	

સેનેટોરીયમ :-

હિંદુ, પારસી, ખોબા અને વહોરાઓના સેનેટોરીયમ હવા ઉભસવાળા અને સુધક છે.

ગુલશને આરામ :-

નુદા નુદા ખાર ખેલેક ઓરાસ્ત્રીઅન લીગ દ્વારા ખાંધવામાં આવ્યા છે. અને દરેક ખેલેક એ સખાવતી પારસીને આભારી છે.

વાડીલાલ સારાભાઈ આરોગ્યભુવન

પ્રોસ્પેક્ટ હોટલ જતાં રસ્તામાં આ સેનેટોરીયમ આવેલું છે. અને હવા ખાવા આવવા માંગતા મધ્યમ વર્ગના હિન્દુઓ માટે આ એક સુંદર અને બધી સગવડવાળું આરોગ્ય ભુવન છે. જેના દ્રષ્ટી

મણીલાલ મોહનલાલ ઝવેરી છે. મુંબઈમાં હોર્નબી
રોડ પર જનરલ ઇન્સ્યુરન્સ બિલ્ડીંગમાં ત્રીજે માળે
તેમની ઓફિસ આવેલ છે.

મોતીમેન્શન

જે ડૉ. બિલ્ડીમોરીઆએ સ્થાપેલ ડી. બી.
રેનિટોરીઅમની ખીણ પર આવેલું છે. અહીં નવ
ખંડોકસ છે, તેના ગંધાવનાર ધી. ચિમનભાઈ
મોતીભાઈ છે. જે વડોદરામાં સયાજીનગરમાં
મણી- નિવાસમાં રહે છે.

ત્રીજું માણેકવીલા છે, જે સંઘવી આરોગ્ય
બુવનને નામે ઓળખાય છે.

ગુજરાતી ધર્મશાળા :-

બજાર પાસે ગુજરાતી ધર્મ શાળા છે. ન્યાં
વાસણ અને ગાદલા પલુ આપવામાં આવે છે.

મ્યુનિસીપાલિટી

પંચગનીમાં ૧૯૧૦ માં મ્યુનિસીપાલિટીની
સ્થાપના કરવામાં આવેલી. અને ૧૯૧૨ માં તેની
આવક રૂપિયા ૬૦૦૦ જેટલી હતી. આજે વસ્તી
પણ વધી છે અને આવક પણ સવા લાખથી
પણ વધુ છે. પંચગની હજીપણ આગાદ અને
રજિઆમણું બનાવી શકાય. રસ્તા પાકા બનાવવા
જરૂરી છે. તેવી રીતે ગટરની યોજના પણ ઠાળ
બધે હોઈ કરેલી સરળ ધર્મ-ગંડે જોઈ છે. ૧૧

પટેલ હોટલ

(મુસ્લીમ)

પચગનીમાં રહેવા તથા જમવાનું

હિતમ સ્વખ

પ્રો. એ. બી. પટેલ

પચગની:

મહાબળેશ્વરનું આશ્ચર્ય

શું ?

લોકડાનાં ફુલ

જેનાથી તમારું દિવાનખાતું ગોબો ઊઠે.

સૌ પ્રથમના મૂના કલાધર

રૂ. ૫. ૬ લા.

મહાબળેશ્વર

બી. કે. બાધવ

BRATIA VITA
S N ...

નેશનલ સ્ટોર્સ

LIBRARY

(પચગની)

ગૃહજીવનની તમામ વસ્તુઓ માટે

બધાની પમદગી પામેલ

ટાઇલ્ડસ, ગ્લાસવેર, કેકરી, સ્ટેશનરી, હોઝીયરી,

પ્રેસ્ટેશન, સન્ડ્રીઝ, બુટ, ચાપલ રમકડાં,

રેફરેક્ટ, છબીઓ વિગતનાવાગદલા

ખુરશી, સ્ટવ બો સારેથી મળશે

પૂજ્ય મહાત્માજીની ઇચ્છા તો દુધાની ગામમાં ટી. બી. ના દહીંઓને રહેવા માટે સેનિટોરીઅમે ભાંધવાની હતી. આવી રીતે બ્યવસ્થિત યોજના ને કરવામાં આવી હોય તો પંચગતી બહુ સુંદર હિલ સ્ટેશન થઈ શકે.

અહીં વનસ્પતિ વિષે આગળ જણાવ્યું છે. પીચ પણ અહીં યતાં, બાયકેજ પણ થઈ શકે તેમ છે. કાંગા હીલ પર સુખડનું ઝાડ છે કાલકેટમાં જૂનું ચુકેલીપ્ટસનું ઝાડ છે. પાઈન પણ અહીં છે. જે ટી. બી. માટે ખાસ અનુકુલ છે. કેરી, અને કવીનાઈન પણ થઈ શકે છે. પણ આ બધાં વાવેતર માટે યોજના પૂર્વક કામ થવું જોઈએ.

ખાકી આજે જંગલો કપાય છે. પણ આ પ્રદેશની શોભાને કાયમ રાખવા માટે જે નવા ઝાડોનાં રોપ કરવા જોઈએ. જેટલાં ઝાડો કપાય છે. તેટલા પ્રમાણમાં રોપાતાં નથી.

વાંચનાલય:-આવા આ નિરાંત અને નવરાશવાળા ગામમાં બહોર વાંચનાલયની ખાસ આવશ્યકતા રહેલી છે. બજારમાં સરકારે માન્ય રાખેલ વિદ્યાર્થી વાંચનાલય નવું સ્થપાએલ છે.

જે માઈલ પર સીડની પોઈન્ટ પછી વાઈનિ રસ્તે દાંડેધર ગામ છે. ત્યાં પણ ફરવા જઈ શકાય છે. અને ત્યાં મહાદેવનું મંદિર છે.

MAP OF PANCHGANI.

1" = 2 Jungs

SCALE

SIGNEY POINT

3 Dumb Villa

4 Sunder Villa

5 Sunder Villa

6 Sunder Villa

7 Sunder Villa

8 Sunder Villa

9 Sunder Villa

10 Sunder Villa

11 Sunder Villa

12 Sunder Villa

13 Sunder Villa

14 Sunder Villa

15 Sunder Villa

16 Sunder Villa

17 Sunder Villa

18 Sunder Villa

19 Sunder Villa

20 Sunder Villa

10 Sunder Villa

11 Sunder Villa

12 Sunder Villa

13 Sunder Villa

14 Sunder Villa

15 Sunder Villa

16 Sunder Villa

17 Sunder Villa

18 Sunder Villa

19 Sunder Villa

20 Sunder Villa

21 Sunder Villa

22 Sunder Villa

23 Sunder Villa

24 Sunder Villa

25 Sunder Villa

26 Sunder Villa

27 Sunder Villa

28 Sunder Villa

10 Sunder Villa

11 Sunder Villa

12 Sunder Villa

13 Sunder Villa

14 Sunder Villa

15 Sunder Villa

16 Sunder Villa

17 Sunder Villa

18 Sunder Villa

19 Sunder Villa

20 Sunder Villa

21 Sunder Villa

22 Sunder Villa

23 Sunder Villa

24 Sunder Villa

25 Sunder Villa

26 Sunder Villa

27 Sunder Villa

28 Sunder Villa

10 Sunder Villa

11 Sunder Villa

12 Sunder Villa

13 Sunder Villa

14 Sunder Villa

15 Sunder Villa

16 Sunder Villa

17 Sunder Villa

18 Sunder Villa

19 Sunder Villa

20 Sunder Villa

21 Sunder Villa

22 Sunder Villa

23 Sunder Villa

24 Sunder Villa

25 Sunder Villa

26 Sunder Villa

27 Sunder Villa

28 Sunder Villa

10 Sunder Villa

11 Sunder Villa

12 Sunder Villa

13 Sunder Villa

14 Sunder Villa

15 Sunder Villa

16 Sunder Villa

17 Sunder Villa

18 Sunder Villa

19 Sunder Villa

20 Sunder Villa

21 Sunder Villa

22 Sunder Villa

23 Sunder Villa

24 Sunder Villa

25 Sunder Villa

26 Sunder Villa

27 Sunder Villa

28 Sunder Villa

10 Sunder Villa

11 Sunder Villa

12 Sunder Villa

13 Sunder Villa

14 Sunder Villa

15 Sunder Villa

16 Sunder Villa

17 Sunder Villa

18 Sunder Villa

19 Sunder Villa

20 Sunder Villa

21 Sunder Villa

22 Sunder Villa

23 Sunder Villa

24 Sunder Villa

25 Sunder Villa

26 Sunder Villa

27 Sunder Villa

28 Sunder Villa